

Sakralna arhitektura Vojne krajine: primjer Garčinskog dekanata

Vinković, Matija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:519914>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**SAKRALNA ARHITEKTURA VOJNE KRAJINE:
PRIMJER GARČINSKOG DEKANATA**

Matija Vinković

Mentor: prof. dr. sc. Dubravka Botica

Komentor: prof. dr. sc. Dragan Damjanović

ZAGREB, 2023.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

SAKRALNA ARHITEKTURA VOJNE KRAJINE: PRIMJER GARČINSKOG DEKANATA

Sacral Architecture of the Military Frontier: an Example of the Deanery of Garčin

Matija Vinković

SAŽETAK:

Ovaj rad daje uvid u razvoj sakralne umjetnosti i arhitekture na području Garčinskog dekanata u Đakovačko-osječkoj nadbiskupiji u 18. i 19. stoljeću. Analizom dostupnih izvora nastalih u 18. stoljeću prikazan je razvoj sakralne arhitekture u svjetlu katoličke obnove u oslobođenoj Slavoniji. Uvidom u dostupne izvore, dokumentaciju i trenutno stanje građevina prikazan je razvoj sakralne arhitekture župnih sjedišta u Garčinu, Trnjanima, Oprisavcima, Klakaru i Svilaju s fokusom na postojeće župne crkve. Uz analizu arhitektonskih odlika, ukratko su prikazane i važnije promjene u interijeru crkava s posebnim naglaskom na vrjedniji inventar.

Ključne riječi: Sakralna arhitektura, Garčinski dekanat, Jozefinizam, Kirchennormpläne, 19. stoljeće.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: broj stranica, broj reprodukcija itd. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: navedene abecednim redom

Mentor: Ime i prezime, titula, ustanova

Ocjenjivači: Ime i prezime, titula, ustanova

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Matija Vinković, diplomant na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost renesanse i baroka diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Sakralna arhitektura Vojne krajine: primjer Garčinskog dekanata rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz navedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštovanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu,

I tako se ja nadam da povijest svoje značenje ne bi smjela spoznati u općenitim mislima kao u nekoj vrsti cvata i ploda, nego da je njezina vrijednost upravo to da jednu poznatu, možda i običnu temu, jednu svakodnevnu melodiju s duhom opiše, uzdigne, uzvisi do obuhvatna simbola i tako dade da se u originalnoj temi nasluti cijeli jedan svijet duboke smislenosti, moći i ljepote.

Friedrich Nietzsche¹

Posvećeno svima onima kojima diplomski rad obranjen prošle godine na Hrvatskom katoličkom sveučilištu, na dan svetog Jeronima, u podne, nije posvećen. Bili ste i ostali najveći poticaj, hvala vam!

Matija

¹ Citat preuzet iz: Friedrich Nietzsche, *O koristi i štetnosti historije za život*, prev. Damir Barbarić (Zagreb: Matica Hrvatska, 2004.): 53.

Zahvale

Na ustupljenim izvorima, bez kojih ovaj rad ne bi bio moguć:

Đuri Hraniću, đakovačko-osječkom nadbiskupu,

Ordinarijatu Đakovačko-osječke nadbiskupije,

Tomislavu Karavidoviću, upravitelju garčinske župe,

Nikoli Kaurinu, upravitelju trnjanačke župe,

Ivici Tušek, župniku svilajačkom,

Darku Tvrdojeviću, župniku oprisavačkom,

Zoranu Aladiću, župniku klakaračkom,

Mati Kneževiću, župniku gradiškom,

Vlatku Dolančiću, voditelju Nadbiskupijskog arhiva u Đakovu,

Stjepanu Razumu, voditelju Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu,

Željki Perković, pročelnici Konzervatorskog odjela u Slavonskom Brodu.

Na pomoći oko latinskih tekstova:

Profesorima Stipi Lediću i Tomislavu Đuriću.

Na strpljenju, pomoći i susretljivosti:

Mentorici Dubravki Botici i komentoru Draganu Damjanoviću, profesorima Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Na podršci svake vrste:

Obitelji i prijateljima.

Od srca zahvaljujem.

Matija

Sadržaj

UVOD	1
Metodologija.....	2
Dostupni izvori, literatura i prethodna istraživanja	3
1. PROSTORNE, POVIJESNE I KULTURNE ODREDNICE.....	6
1.1. Garčinski dekanat.....	6
1.2. Oslobođenje Slavonije od Turaka i ustroj Vojne krajine	8
1.3. Srednja Europa i Habsburški svijet.....	10
1.4. Život Crkve - kontinuiteti i diskontinuiteti	11
2. SAKRALNA ARHITEKTURA OSLOBOĐENE SLAVONIJE – DRVO KAO OSNOVNI GRADITELJSKI MATERIJAL	15
2.1. Prvi opisi drvenih crkava - slučaj u Vrhovini i Garčinu.....	15
2.2. Drvene crkve u kanonskim vizitacijama	17
3. OD DRVETA PREMA CIGLI - SAKRALNA ARHITEKTURA BRODSKE PUKOVNIJE U SVJETLU JOZEFINSKIH REFORMI.....	28
3.1. „Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige“ - Nužno, korisno i svrhovito u gradnji crkava u jozefinskom razdoblju.	28
3.2. „Nužno, korisno i svrhovito“ u sakralnoj arhitekturi Vojne krajine i Garčinskog dekanata.....	32
3.2.1. Prvi nacrt crkve za veliko selo i selo srednje veličine.....	32
3.2.2. Drugi nacrti crkve za veliko selo i selo srednje veličine.....	36
3.3. Izgradnja tipskih crkava na području Brodske pukovnije	40
4. CRKVA PRESLAVNOG IMENA MARIJINOG U SVILAJU – PRVA ZIDANA CRKVA GARČINSKOG DEKANATA NAKON OSLOBOĐENJA SLAVONIJE.....	43
4.1. Povijest izgradnje	43
4.2. Položaj u naseljenom mjestu	43
4.3. Pretpostavljeni izgled u prvoj fazi	44
4.3.1. Građevina	45
4.3.2. Oprema i inventar	45
4.4. Trenutno stanje.....	46
5. CRKVE SV. MARKA U TRNJANIMA, SV. JAKOVA STARIJEG U KLAKARU I UZNESENJA SV. KRIŽA U OPRISAVCIMA	47
5.1. Povijest izgradnje	47
5.2. Položaj u naseljenom mjestu	48
5.3. Pretpostavljeni izvorni izgled	50

5.4. Trenutno stanje.....	53
6. STUDIJA SLUČAJA - CRKVA SVETOG MATEJA U GARČINU	56
6.1. Povijest gradnje i položaj u naseljenom mjestu.....	56
6.2. Građevina.....	57
6.3. Izvorna oprema i inventar	59
6.4. Župna crkva sv. Mateja u Garčinu u svjetlu sakralne arhitekture Brodske pukovnije	60
6.5. Promjene.....	62
7. PRAVOSLAVNE CRKVE.....	72
8. IZMEĐU TRADICIJE I DUHA VREMENA – SAKRALNA UMJETNOST GARČINSKOG DEKANATA U DUGOM 19. STOLJEĆU	74
8.1. Historicizam nasuprot dugom trajanju stila.....	76
9. OSVRT NA ODABRANI INVENTAR.....	79
9.1. Slika Gospe Svilajačke, mogući Baldassere d'Anna.....	79
9.2. Relikvijar svetog Mateja	82
10. Svjetovno u sakralnom - nacrt župnog dvora.....	84
11. DEGRADACIJA, DESAKRALIZACIJA I DEVASTACIJA – DAMNATIO MEMORIAE U GARČINSKOM DEKANATU	86
12. NAPUTAK ZA DALJNJA ISTRAŽIVANJA	88
ZAKLJUČAK.....	90
POPIS PRILOGA	91
SLIKOVNI PRILOZI.....	99
TEKSTUALNI PRILOZI.....	141
IZVORI I LITERATURA	143
Summary	153
Zusammenfassung.....	154

UVOD

Oslobođenjem Slavonije od turske uprave krajem 17. stoljeća započinje proces katoličke obnove i uspostave novog crkvenog života koji je sa sobom donio prvi graditeljski val u kojemu je početkom 18. stoljeća, na čitavom oslobođenom području, izgrađen velik broj sakralnih objekata. Prve crkve oslobođene Slavonije građene su od drveta. Poboljšanjem životnih i ekonomskih uvjeta u drugoj polovici 18. stoljeća započinje novi val izgradnje sakralnih objekata. Ovoga puta, nove su crkve građene prema unaprijed zadanim kriterijima, od čvrstih materijala te veliki broj istih postoji i danas.

Ovaj rad daje uvid u razvoj sakralne arhitekture na području današnjeg Garčinskog dekanata u razdoblju od oslobođenja Slavonije do kraja 19. stoljeća, s kratkim osvrtom na trenutno stanje analiziranih građevina. Premda je ovaj rad tematski najviše okrenut prema arhitektonskim odlikama i razvoju župnih crkava u Garčinskom dekanatu, prikazan je i osnovni uvid u razvoj liturgijske opreme s posebnim osvrtom na nekoliko najvrjednijih predmeta.

Izvori za proučavanje najranijih, drvenih crkava s područja Garčinskog dekanata izuzetno su oskudni i u najvećoj mjeri usmjereni prema kanonskim vizitacijama nastalima u razdoblju od oslobođenja Slavonije, do početka 19. stoljeća. Zbog toga, dio posvećen drvenim crkvama u osnovi je usmjeren prema oblikovanju građevine i uočljivim promjenama unutar iste. Nasuprot tome, izvori za proučavanje i istraživanje povijesti zidanih sakralnih građevina u Garčinskom dekanatu daleko su obilniji, te u iste možemo ubrojiti izvore poput arhitektonskih planova i nacрта, kanonskih vizitacija, dostupnih istraživačkih radova, monografija, fotografija, usmene predaje te samih građevina koje postoje i danas. Zbog toga je analiza zidanih sakralnih građevina najopširnija cjelina ovoga rada.

Zidane sakralne građevine Garčinskog dekanata oblikovane su u svjetlu tzv. Kirchennormpläne uputa za utilitarnim obilovanjem sakralnih objekata u svjetlu reformi Marije Terezije i Josipa II.

Posebna otegotna okolnost u proučavanju sakralnih građevina Garčinskog dekanata je u izrazitom odstupanju trenutnog i izvornog stanja građevine na koju je utjecao niz često radikalnih intervencija. Kako bi se dao bolji uvid u izvorni izgled crkava Garčinskog dekanata, uz pomoć izvora spomenutih u prethodnom odlomku, načinjene su pretpostavljene rekonstrukcije pojedinih važnih sakralnih objekata.

Kao institucije dugog trajanja,² župe Garčinskog dekanata u svojem fundusu pokretne imovine očuvale su neke do sada nepoznate, izrazito vrijedne predmete i izvan lokalnih okvira. Zbog toga će se manjim dijelom ovaj rad osvrnuti i na sačuvana pokretna dobra, kao i na smjernice za očuvanje istih.

² Usp. Fernand Braudel, "Historija i društvene nauke. Dugo trajanje." *Časopis za suvremenu povijest* 15, br. 2 (1983): 99-122.

Metodologija

Metodološki postupak korišten prilikom stvaranja ovoga rada taksativno je naveden u sljedećem grafičkom prikazu. Pojedini složeniji koraci dodatno su objašnjeni u tablici 1.

Nakon konzultacije relevantne literature izvršen je posjet župama Garčinskog dekanata, prilikom čega je izvršen pregled i dokumentacija važnijih pokretnih i nepokretnih dobara. Istraživački rad nastavljen je u obliku rada u arhivu nakon čega je uslijedila analiza cjelokupnih izvora i literature na osnovu kojih je izvršena rekonstrukcija pojedinih građevina te je naposljetku napisan rad.

Grafikon 1: Hodogram aktivnosti nastanka rada.

Terenski rad - posjet sjedištu župe	Arhivski rad	Računalna rekonstrukcija odabranih građevina
<ul style="list-style-type: none">•Mjerenje i fotografiranje župne crkve•Fotografiranje i dokumentiranje vrjednije pokretne imovine•Uvid u građu župnog arhiva (fotografiranje župne spomenice i ostalih važnih dokumenata)•Prikupljanje podataka iz usmene predaje	<ul style="list-style-type: none">•Arhivi župa Garčin, Trnjani, Oprisavci, Svilaj i Klakar•Nadbiskupijski arhiv u Đakovu•Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (putne bilježnice Anđele Horvat)•Konzervatorski odjel u Slavanskom Brodu (dostupna dokumentacija)•Hrvatski državni arhiv (Slavonska generalkomanda, zbirka planova)•Državni arhiv u Slavanskom Brodu (zbirka nacрта)•Institut za povijest umjetnosti (Donacija Đurđice Cvitanović)	<ul style="list-style-type: none">•Auto Cad•Proge Cad•Adobe Photoshop•Snapseed•Google Sketchup

Tablica 1: Složeniji koraci unutar grafikona 1.

Svaki od analiziranih objekata prezentiran je s obzirom na povijest gradnje, smještaj unutar naseljenog mjesta, građevinske i stilske karakteristike, liturgijsku opremu i trenutno stanje građevine.

Dostupni izvori, literatura i prethodna istraživanja

O prvom sakralnoj arhitekturi oslobođene Slavonije, izuzevši zidane crkve, dostupan je prilično oskudan broj izvora i literature. O drvenim crkvama 18. stoljeća, a ponajviše o sačuvanim primjerima iz Turopolja unutar povijesno-umjetničke struke ponajviše su pisale Đurđica Cvitanović³ i Anđela Horvat.⁴ Također, ističemo i radove Ljube Karamana⁵ i Sanje Cvetnić.⁶ Isti fenomen su u okviru etnologije istraživali, između ostalih Ljerka Topali,⁷ Milovan Gavazzi⁸ i Žarko Španiček.⁹

Nasuprot oskudnim izvorima za proučavanje sakralnih građevina iz prve polovice 18. stoljeća, izvori za proučavanje i istraživanje povijesti zidanih sakralnih građevina u Slavoniji daleko su obilniji, te u iste možemo ubrojiti arhitektonske planove i nacрте, kanonske vizitacije, dostupne istraživačke radove, monografije, fotografije, usmenu predaju te same građevine koje postoje i danas.

U usporedbi s arhitekturom drvenih crkava u Slavoniji, sakralna arhitektura s kraja 18. stoljeća potkrijepljena je većim brojem izvora i literature. Kada govorimo o baroknoj arhitekturi u Slavoniji i Vojnoj krajini, uz radove Anđele Horvat¹⁰ i Đurđice Cvitanović¹¹ potrebno je istaknuti novija istraživanja Margarete Turkalj Podmanicki koja je pisala o baroknoj sakralnoj arhitekturi današnje Đakovačko-osječke nadbiskupije,¹² kao i Dubravku Đukanović koja je kroz arhitektonsku prizmu analizirala katoličke crkve u Vojvodini izgrađene od 1699. do 1939. godine.¹³ U slučaju gradnje tipskih sakralnih građevina u službi državnog identiteta Habsburške monarhije, uz rad Đurđice Cvitanović, te stranih istraživača poput Christiana Benedika,¹⁴

³ Npr. Đurđica Cvitanović, *Drvene seljačke crkve na području Republike Hrvatske*, u: *Etnologija i arhitektura: zbornik radova sa simpozija održanog u okviru programa 12. internacionalnog kongresa antropoloških i etnoloških znanosti*, ur. Ksenija Marković, (Zagreb, 1991), 81.-83.; Đurđica Cvitanović *Drvene seoske crkve na području Hrvatske*, u *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 15 (1991): 57-61.; usp. "Đurđica Cvitanović: Bibliografija." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 28 (2004): 16-19.

⁴ Npr. Anđela Horvat, *Prilog poznavanju nestale drvene arhitekture s područja kotara Koprivnice*, *Bulletin JAZU IX*, br. 1-2, (1961.): 14-34, i 106-107; Anđela Horvat, *Odrzi graditeljstva istoka i zapada na drvenoj crkvi u Malim Zdencima*, u: *Zbornik za likovne umjetnosti 8*, (Novi Sad, 1972), 443-447. usp. Božena Šurina, "Bibliografija akademika dr Anđele Horvat kronološkim redom od 1932. do 1985.." *Peristil* 29, br. 1 (1986): 9-21. i Ivana Majer, "Bibliografija Anđele Horvat." *Peristil* 54, br. 1 (2011): 10-24.

⁵ Ljubo Karaman, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva* (Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Narodne Republike Hrvatske, 1963.).

⁶ Sanja Cvetnić, *Loytre za ray nebeszki: križna drva i kapelice u Turopolju* (Zagreb: ArTresor naklada, biblioteka »Oblutci«, knj. 3, 2002.). i Sanja Cvetnić, "Drveno graditeljstvo u studijama Anđele Horvat: stil i bezvremenost." *Peristil* 54, br. 1 (2011): 33-40.

⁷ Ljerka Topali, *Drvene crkvice i seljačko drveno graditeljstvo u Turopolju* (Zagreb: Hrvatski državni etnografski muzej, 1941.).

⁸ Milovan Gavazzi, *Vrela i sudbine narodnih tradicija* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1978.).

⁹ Žarko Španiček, *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje* (Vinkovci : Privlačica, 1995.).

¹⁰ Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i drugi, 1982.).

¹¹ Đurđica Cvitanović, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1985).

¹² Margareta Turkalj Podmanicki, *Barokna sakralna arhitektura Đakovačko-osječke nadbiskupije* (Zagreb: ArTresor naklada, Institut za povijest umjetnosti, 2018.).

¹³ Dubravka Đukanović, *Arhitektura rimokatoličkih crkava Vojvodine od 1699. do 1939.* (Petrovaradin: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, 2015.).

¹⁴ Christian Benedik, „Organisierung und Regulierung des k.k. Generalbaudirektion und deren Landesstellen.“ *Das 18. Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts* br. 9,(1994) 13-28.

potrebno je istaknuti radove Dubravke Botice koja je u svjetlu nacionalne povijesti umjetnosti obradila fenomen *Kirchennormpläne* nacрта.¹⁵ U slučaju sakralne arhitekture i umjetnosti u Slavoniji u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća potrebno je istaknuti radove Dragana Damjanovića.¹⁶

U slučaju Garčinskog dekanata, jedini dostupan pisani izvor za proučavanje razvoja sakralnog graditeljstva početkom 18. stoljeća predstavljaju kanonske vizitacije broskog područja vršene od 1730. godine.¹⁷ Uz spomenute kanonske vizitacije, za proučavanje sakralne arhitekture u Garčinskom dekanatu od sredine 18. stoljeća, do današnjih dana od izuzetne je koristi arhivska građa Hrvatskog državnog arhiva, Državnog arhiva u Slavonskom Brodu, kao i građa lokalnih župnih arhiva, odnosno spomenice župa Garčin, Trnjani, Oprisavci, Svilaj i Klakar.¹⁸ Istraživačkim radom na ovome području bavila se i Anđela Horvat prilikom obilaska broskog kraja 1953. godine.¹⁹

U slučaju sakralne arhitekture s područja Garčinskog dekanata, dostupna literatura je prilično oskudna i često kontradiktorna te ovisna o subjektivnom dojmu autora. Uz biskupijske shematizme,²⁰ i druge slične preglede,²¹ koji o crkvama s područja Garčinskog dekanata daju tek osnovne podatke, o crkvama s ovog područja pisali su Dragutin Feletar i Tomislav Đurić.²²

Sakralna arhitektura Garčinskog dekanata, prvenstveno župne crkve ponajviše su obrađivane od strane svećenika Đakovačko-osječke nadbiskupije među kojima u prvom redu

¹⁵ Dubravka Botica, „Dugo 18 stoljeće“ u sakralnoj arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Štajerskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća“ u: *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*, ur. Miha Preinfalk (Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa i drugi, 2011.) 167-182. i Dubravka Botica, Odredbe o gradnji i oblikovanju crkava na području Vojne krajine u Hrvatskoj u kontekstu „državnog arhitektonskog identiteta“ Habsburške monarhije“ u: *Arhitektura in politika, Arhitekturna zgodovina 3: Zbornik povzetkov znanstvenega simpozija* ur. Renata Novak-Klemenčič, (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2016.) 35-46.

¹⁶ Dragan Damjanović, Arhitektura klasicizma, historicizma i secesije u Slavoniji u: Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije (drugi svezak), ur. Vesna Kusin i Branka Šulc (Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Galerija Klovičevi dvori, 2009.) 424-433.; Dragan Damjanović, "Secesijski armiranobetonski mostovi vukovarskog inženjera Frana Funtaka." *Prostor* 11, br. 1 (25) (2003): 11-30.; Dragan Damjanović, „Building the Frontier of the Habsburg Empire: Viennese Authorities and the Architecture of Croatian-Slavonian Military Frontier Towns, 1780-1881.“ *Journal of the society of architectural historians* 78, (2019): 187-207. i dr.

¹⁷ Ovu skupinu kanonskih vizitacija od 1730. do 1833. godine transkribirao je i na hrvatski preveo profesor Stjepan Sršan u: Stjepan Sršan, *Visitationes Canonicae, Kanonske vizitacije, knjiga IX. Brodsko područje 1730. – 1833.* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2010.)

¹⁸ O istoj temi sam pisao u svom diplomskom radu obranjenom na Hrvatskom katoličkom sveučilištu 2022. godine. Vidi: Matija Vinković, *Župne spomenice Garčinskog dekanata – izvori za društvenu i mikropovijest dugog 19. stoljeća.* Diplomski rad (Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište, 2022.).

¹⁹ Usp. Hrvatska, Nadbiskupijski arhiv Zagreb, Ostavština Anđele Horvat, bilježnice, putna bilježnica X. 158. (dalje: HR-NAZ-AH).

²⁰ Vidi. *Schematismus venerabilis cleri diocesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis: canonice unitarium pro anno a christo nato MDCCCLIV* (Viennae, 1854.); Boris Vulić (ur.), *Shematizam Đakovačko-osječke nadbiskupije* (Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat, 2020.).

²¹ Anto Pavlović, *Đakovačko-osječka nadbiskupija, nekada i danas* (Đakovo: Nadbiskupski ordinarijat, 2013.).

²² Dragutin Feletar i Tomislav Đurić, *Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema* (Samobor: Hrvatski zemljopis, 2002.) potrebno je napomenuti kako u spomenutom djelu priložene fotografije naslovljenih crkava s područja i neposredne okolice Garčinskog dekanata, kao i njihovi opisi, ne odgovaraju stvarnom stanju i činjenicama.

treba istaknuti Emerika Gašića,²³ Antuna Devića i Stjepana Starešinu koji su napisali niz monografija o brojnim slavonskim župama uključujući i župe Garčin,²⁴ Trnjani,²⁵ Rušćica²⁶ i Oprisavci.²⁷ Uz navedene svećenike, crkve s područja Garčinskog dekanata privlačile su i lokalne istraživače poput Ilije Maoduša²⁸ i Mate Blaževca Pajkovog²⁹ koji su stvarajući monografije o brodsko-posavskim mjestima, pisali i o njihovoj sakralnoj arhitekturi.

Pojedini sakralni objekti s područja Garčinskog dekanata spomenuti su u katalogu izložbe „Sakralno graditeljstvo Brodske Posavine“ održane u Slavanskom Brodu 2000-te godine.³⁰

U novije vrijeme, o župnim crkvama iz okolice Garčinskog dekanata pisali su Andrea Čudina³¹ i Marino Mihalj.³² U recentna istraživanja pojedinih sakralnih objekata s područja Garčinskog dekanata treba ubrojiti i dostupnu dokumentaciju Konzervatorskog odjela u Slavanskom Brodu, odnosno elaborate istražnih radova i projekte rekonstrukcije crkava.

²³ U Nadbiskupijskom ordinarijatu u Đakovu čuvaju se neobjavljeni rukopisi Emerika Gašića među kojima je moguće pronaći i tekstove o župama Garčin i Oprisavci.

²⁴ Antun Dević i Stjepan Starešina, *Župa Garčin* (Osijek: Stjepan Starešina i Vladimir Baličević, 2008.).

²⁵ Antun Dević i Stjepan Starešina, *Župa Trnjani* (Osijek: Stjepan Starešina, vlastita naklada, 2009.).

²⁶ Antun Dević, *Župa Rušćica* (Rušćica: Antun Dević, vlastita naklada, 2005.).

²⁷ Antun Dević, *Župa Oprisavci* (Oprisavci: Stjepan Sokolović, vlastita naklada, 2011.).

²⁸ Ilija Maoduš, *Garčin: kulturno- povijesni pregled* (Garčin: Naklada Općine Garčin, 2004.); Ilija Maoduš, *Bicko Selo: kulturno povijesni pregled* (Bicko Selo : UKUD "Biđani" i Udruga povjesničara i baštinka zavičajne starine Slavonije, Baranje i Srijema, 2020.); Ilija Maoduš, *Zadubravlje: kulturno povijesni pregled* (Zadubravlje: Udruga povjesničara i baštinka zavičajne starine Slavonije, Baranje i Srijema, 2018.).

²⁹ Mato Blaževac-Pajkov, *Općina Klakar: 1893-1993-2003* (Klakar: Općina Klakar, 2003.) i Mato Blaževac-Pajkov, *Klakar* (Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, 2004.).

³⁰ Zdenka Lakić, *Sakralno graditeljstvo brodske Posavine: katalog izložbe* (Slavonski Brod: Državni arhiv u Slavanskom Brodu, 2001.).

³¹ Andrea Čudina, *Župna crkva Rođenja sv. Ivana Krstitelja u Sibinju*. Diplomski rad (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2013.).

³² Marino Mihalj, *Župna crkva svetog Ilije proroka u Velikoj Kopanici*. Diplomski rad (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2020.).

1. PROSTORNE, POVIJESNE I KULTURNE ODREDNICE

1.1. Garčinski dekanat

Glavna zemljopisna odrednica ovoga rada je područje šest katoličkih župa okupljenih unutar Garčinskog dekanata. Prema zakoniku kanonskog prava, više župa s istog zemljopisnog područja unutar jedne biskupije, ima pravo, s ciljem jačanja pastoralnog djelovanja, povezati se u dekanat.³³ U sastav Garčinskog dekanata povezane su župe sa sjedištem u Garčinu, Trnjanima, Oprisavcima, Svilaju, Klakaru i Ruščici.³⁴ Unutar spomenutih župa nalaze se 24 filijale (Tablica 2).

Iako pojedine župe današnjeg Garčinskog dekanata slijede tradiciju još iz predturskih vremena, poput stare garčinske i vrovačke župe,³⁵ sam Garčinski dekanat ustrojen je u 21. stoljeću, odnosno na blagdan svetog Mateja, 21. rujna 2004. godine.³⁶ Kroz cijelo 19. stoljeće župe današnjeg Garčinskog dekanata bile su dio Brodskog dekanata čije je osnivanje usko vezano uz prelazak Broda i okolice pod duhovnu vlast Đakovačke biskupije.³⁷ Točnu pripadnost Garčina nekomu od većih crkvenih ustrojenih oblika tijekom turske uprave i neposrednog vremena nakon oslobođenja Slavonije u nije moguće u potpunosti utvrditi.³⁸ Dosadašnja tradicija jurisdikciju nad prostorom današnjeg Garčinskog dekanata pripisuje arhidakonatima Svetačje i Since.³⁹

Prostor Garčinskog dekanata dio je veće zemljopisne cjeline poznate kao Brodska Posavina. Ova zemljopisna cjelina omeđena je prirodnim granicama – Dilj gorom na sjeveru te rijekom Savom na Jugu. Zapadna granica Brodskog Posavlja široka je jedva desetak kilometara i proteže se linijom Slavonki Kobaš – Oriovac.⁴⁰ Istočnu granicu čini zamišljena linija koja se proteže granicama Garčinskog dekanata, odnosno linijom Novo Topolje – Bosanski Svilaj.⁴¹

U vrijeme Vojne Krajine, prostor današnjeg Garčinskog dekanata podijeljen je između četiri satnije unutar Brodske pukovnije sa sjedištem u Brodu (Podvinju), Trnjanima, Garčinu i Sikirevcima.

³³ Matija Berljak et. ibd.(ur.), *Codex iuris canonici – Zakonik kanonskog prava proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. s izvorima* (Zagreb: Glas koncila, 1996.) 187.

³⁴ S obzirom da je župa Ruščica osnovana u 20. stoljeću, ista nije uključena u ovaj rad.

³⁵ Umjesto izraza „vrhovinski“ (sa sjedištem u Vrhovini), korišten je izraz „vrovački“ koji koristi lokalno stanovništvo.

³⁶ Usp. „Dekret Biskupskog ordinarijata u Đakovu od 21. rujna 2004., br. 1432/2004.“, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 132 (2004.): 9.

³⁷ Usp. Snježana Majdandžić-Gladić, *Povijesni orisi Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* (Čepin, 2009.) 37.

³⁸ Vidi poglavlje 1.4.1.

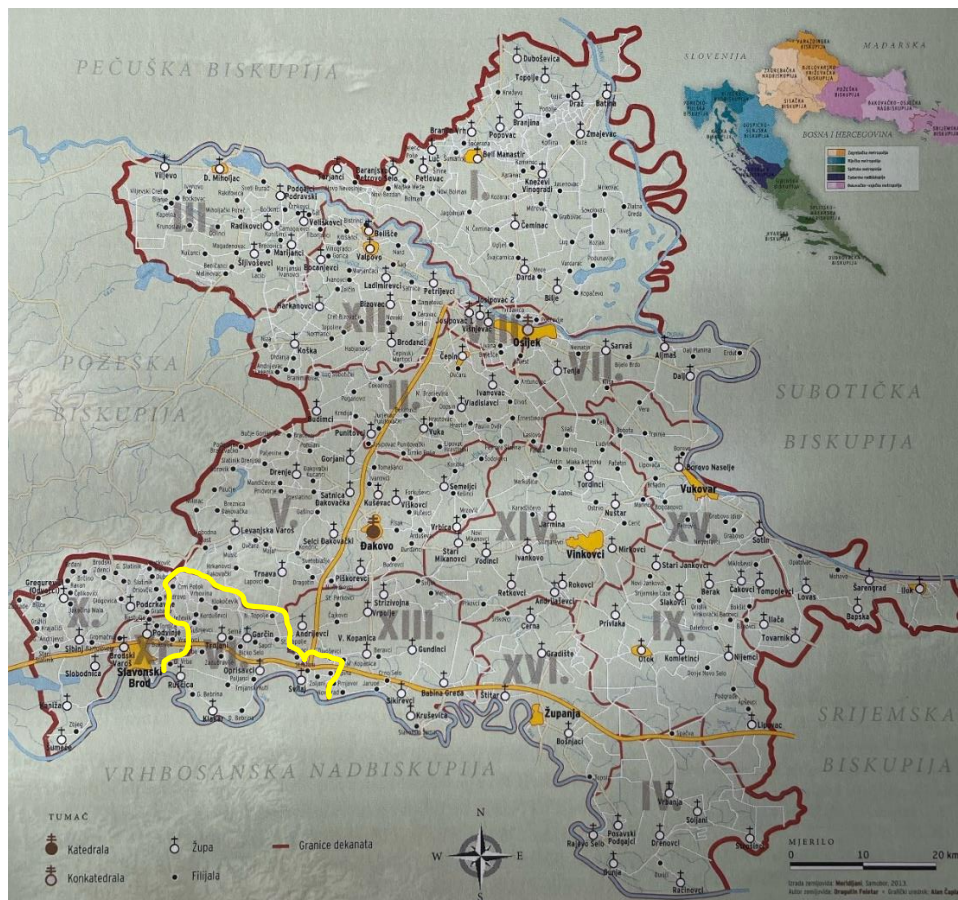
³⁹ Usp. Dević i Starešina, *Župa Garčin*, 13-15.

⁴⁰ Ova zamišljena linija preko navedenih naselja proteže se od zapadnih obronaka planine Motajice u Bosni, do obronaka Požeške Gore.

⁴¹ Ivo Rubić, „Geografski položaj Broda i njegovo značenje“ u: *Prilozi za poznavanje Broda i okolice*, 1 ur. Ivo Rubić (Brod na Savi: Hrvatsko kulturno društvo Berislavić, 1943.): 7.

Sjedište župe	Garčin	Trnjani	Svilaj	Oprisavci	Klakar	Rušćica
Titular sjedišta župe	Sv. Matej	Sv. Marko	Preslavno Ime Marijino	Uzvišenja sv. Križa	Sv. Jakov apostol	Rođenja Blažene Djevice Marije
Naziv filijale	Bicko Selo	Crni Potok	Novi Grad	Poljanci	Donja Bebrina	Gornja Vrba
	Sapci	Donja Vrba	Prnjavor	Trnjanski Kuti	Gornja Bebrina	
	Selna	Ježevik	Sredanci			
	Staro Topolje	Klokočevik	Stružani			
	Novo Topolje	Korduševci	Zoljani			
	Surevica	Šušnjevc				
		Vrhovina				
	Zadubravlje					

Tablica 2: Popis filijala u Garčinskom dekanatu prema Vinković, *Župne spomenice*.

Slika 1: Karta Đakovačko-osječke nadbiskupije s istaknutim granicama Garčinskog dekanata (svijetlo žuta). Za bolji uvid u župe Garčinskog dekanata, vidi sliku 81.

1.2. Oslobođenje Slavonije od Turaka i ustroj Vojne krajine

Prekretnica u stvaranju srednjoeuropskog političkog i kulturnog kruga zbilja se 1683. godine, odnosno neuspjelim opsadom Beča u kojoj je vojska velikog vezira Kara Mustafe teško poražena od strane kršćanskih snaga. Zauzimanjem kršćanskih vladara, uz poticaj pape Inocenta XI. dolazi do osnivanja Svete lige, zajedničkog saveza Habsburške Monarhije, Mletačke Republike, Poljske i Rusije s ciljem oslobođenja europskih zemalja od turske vlasti.⁴²

Početak oslobođenja Slavonije od turske uprave naznačila je pobjeda kršćanskih snaga u bitci kod Nagyharsányja 1687. godine, nakon koje general Heinrich von Dünwald oslobađa naselja na potezu od Osijeka do Orahovice.⁴³ Grad Brod zajedno sa svojom okolicom prvi puta je oslobođen zajedničkim snagama Adama Zrinskog, te grofova Hofkirchena i Ivanovića 1688. godine.⁴⁴ Nedugo nakon oslobođenja grada, ista vojska je odbila snage Hrošan paše Bosanskog koji je s 8000 vojnika pokušao ponovno zauzeti Brod. Nakon obrane Broda, velik dio kršćanske vojske udružio se sa snagama vojskovođe Ludwiga Badenskog koji je nastavio s oslobađanjem Slavonije i sjeverne Bosne, gdje je u blizini Dervente teško porazio Hrošan-pašu koji se s 15000 vojnika spremao još jednom pokušati zauzeti Brod.⁴⁵

Nakon što su kršćanske snage predvođene Ludwigom Badenskim oslabile prilikom vojnih manevara u Srbiji, turska vojska kreće s ponovnom ofanzivom u kojoj od nespemne carske vojske 1690. godine ponovno zauzima niz slavonskih gradova uključujući i Brod.⁴⁶ Nepunih godinu dana nakon turskog zauzimanja, Brod je konačno, 12. listopada 1691. godine oslobodila kršćanska vojska koju je predvodio vojvoda Karlo-Eugen de Croy.⁴⁷

Unutar sljedećih nekoliko godina, Brod je zbog svoga geostrateškog položaja igrao važnu ulogu u očuvanju habsburških vanjskih granica. Iz Broda je u listopadu 1697. godine u svoj čuveni pohod na Bosnu krenuo Princ Eugen Savojski, čije je zalaganje uvelike doprinijelo gradnji brodske tvrđave.⁴⁸

Nakon izvanrednih vojnih pothvata Princa Eugena Savojskog, te utvrđivanja granice Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, otvoren je put prema razvoju Vojno-krajiškog sustava.⁴⁹ Nakon zajedničkih napora Ratnog vijeća i Dvorske komore, ustanovom granice, raspodjelom zemlje i novačenjem graničara u proljeće 1702. godine ustanovljena je institucija koja će u gotovo dva stoljeća značajno oblikovati kulturni i civilizacijski identitet Slavonije – Vojna Krajina.⁵⁰ Ista je prestankom osmanske opasnosti preustrojena 1747. godine iz

⁴² Nelia Hyndman-Rizk, *Pilgrimage in the Age of Globalisation: Constructions of the Sacred and Secular in Late Modernity*. (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2012.) 44.

⁴³ Siniša Đuričić, "Vojne operacije generala Dünewalda u Slavoniji 1687. godine." *Scrinia Slavonica* 22, br. 1 (2022): 77.

⁴⁴ Tadija Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije – Prvi dio: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobođenja*. (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891.) 142.

⁴⁵ *Isto*. 142-143.

⁴⁶ Radoslav Lopašić, *Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović* (Zagreb: Matica hrvatska, 1888.) 158.

⁴⁷ *Isto* 159.

⁴⁸ Usp. Josip Matasović. "Princ Evgenij Savojski u Sarajevu 1697.." *Narodna starina* 6, br. 14 (1927): 96-106. i Josip Kljajić, *Brodska tvrđava* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1998.).

⁴⁹ Željko Holjevac i Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam international, 2007.) 27.

⁵⁰ Usp. Ive Mažuran, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702.godine*, (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005.).

kapetanijskog sustava⁵¹ u jedinstveni sustav generalkomandi, pukovnija, bataljuna i satnija, čime je ujedno osnovana i Brodska pukovnija.⁵²

Prema svojem unutarnjem ustrojstvu, Brodska pukovnija podijeljena je na 12 satnija sa sjedištima u: 1. Podvinju, 2. Trnjanima, 3. Garčinu, 4. Andrijevcima, 5. Sikirevcima, 6. Babinoj Gredi, 7. Ivankovu, 8. Cerni, 9. Vinkovcima, 10. Nijemcima, 11. Županji i 12. Drenovcima (Cvelferija).

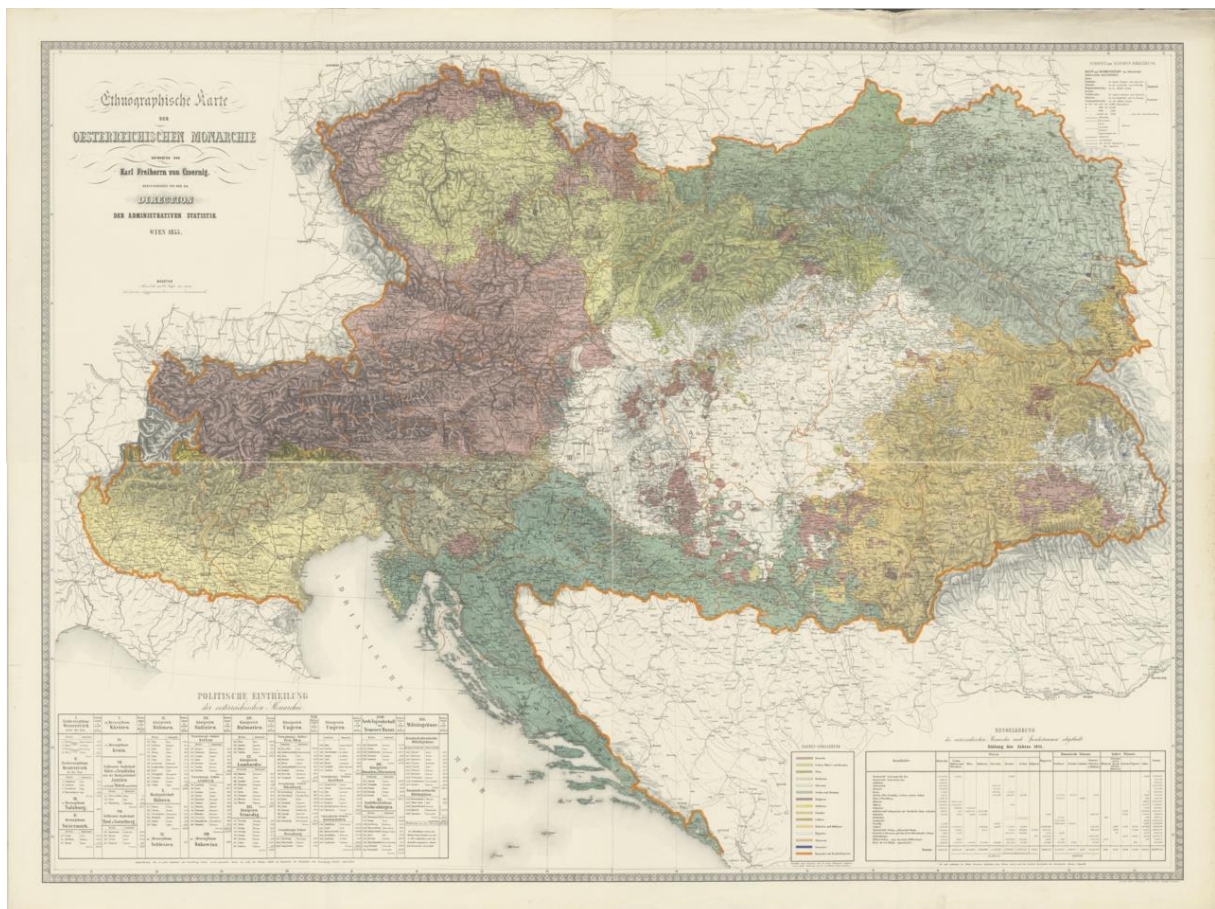
Slika 2: Karta Brodske pukovnije.

⁵¹ Više u: Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik, II.* (Zagreb: Naprijed, 1997.) 13 i Fedor Močanin, "Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st." *Arhivski vjesnik*, br. 34-35 (1992): 157-163.

⁵² Marija Gašparović, *Organizacija Brodske pukovnije s posebnim osvrtom na Babogredsku i Drenovačku satniju.* Diplomski rad. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2013.) 7.

1.3. Srednja Europa i Habsburški svijet

Teritorijalne promjene na karti Europe nakon Velikog bečkog rata i Mira u Srijemskim Karlovcima formirale su važan geokulturni krug objedinjen jednom, carskom, habsburškom vlašću. Krunovine inkorporirane u jednu, višenacionalnu monarhiju koja od 1867. godine nosi ime Austro-Ugarska Monarhija, tvore prostor omeđen Vorarlbergom i Tirolom na Zapadu, češkim i južnopoljskim zemljama na sjeveru, Sedmogradskom pokrajinom na istoku, te u djelomično izmijenjenim granicama današnje središnje i istočne Hrvatske na jugu, tj. prema ondašnjoj granici s poraženim Osmanlijama. Taj prostor prikazan na slici 3 od mira u Srijemskim Karlovcima, pa sve do kraja Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije tvorilo je jedinstven kulturološki krug koji danas nazivamo Srednjom Europom.⁵³

Slika 3: Karta srednje Europe (Mitteleuropa).

⁵³ Više u: Robert John Weston Evans. *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe C.1683-1867* (Oxford: University press, 2006.) 3-17.

1.4. Život Crkve - kontinuiteti i diskontinuiteti

1.4.1. Uspostava župnog života i biskupijskih granica

Paralelno s procesom oslobođenja Slavonije tekao je i proces uspostave ili ponovne uspostave crkvenog života u Slavoniji. Često su isti pojedinci bili jednako aktivni na oba spomenuta polja. Tako na primjer, neposredno nakon izгона Turaka, fra Luka Ibrišimović 2. svibnja 1694. godine izvještava kralja Leopolda I. o pripadnosti požeške crkve i okolnih župa Zagrebačkoj biskupiji.⁵⁴ U dodatku spomenutog pisma, fra Ibrišimović navodi župe koje opskrbljuje svetim uljem, te među spomenutima imenuje i župe sv. Mihaela u Vrhovini te sv. Petra u Garčinu.⁵⁵

Valja napomenuti kako se uz proces ponovne uspostave župnog života u Slavoniji paralelno odvijao i proces utvrđivanja biskupijskih granica između Zagrebačke, Pečuške, Beogradske, Srijemske i Bosanske biskupije.⁵⁶ Upravo zbog „izmiješanosti“ biskupijskih granica u kojima se ni sami biskupi nisu najbolje snalazili,⁵⁷ dolazi do otvorenih sukoba i međusobne borbe biskupija s težnjom utvrđivanja većih granica.⁵⁸ Međusobno zavađeni biskupi imali su svoje pristaše i u redovima lokalnog klera. Tako je npr. veliki pristaša struje oformljene oko zagrebačkih biskupa bio fra Luka Ibrišimović, dok je lokalno dušebrižništvo podržavalo struju Bosanskog biskupa u Đakovu.⁵⁹

Iako je teritorij današnjeg Garčinskog dekanata ponajviše svojatan od strane zagrebačkog i bosanskog biskupa, samo dušobrižništvo je vršeno od strane franjevačke provincije Bosne Srebrene. Prema kanonskim vizitacijama iz 1730. godine župnikom u Garčinu⁶⁰ bio je o. Antun Blaževac,⁶¹ dok je župnik u Vrhovini bio o. Matej Kovačević.⁶² Obojica spomenutih svećenika, pripadnici su reda Male braće iz samostana u Velikoj. Dušobrižništvo nad selom Klakarom obavljali su franjevci iz broskog samostana,⁶³ dok je brigu o župi Svilaj vodio samostan sv. Ivana u Kraljevoj Sutjesci.⁶⁴

Konačno rješenje pitanja razgraničenja između biskupija u Slavoniji riješeno je 8. kolovoza 1780. godine konstrukcijom *Iterata personarum*,⁶⁵ čime su utvrđene granice

⁵⁴ Julije Kempf, *Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. I. Kr. grada Požege i Požeške županije* (Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910.) 730.

⁵⁵ *Isto*.

⁵⁶ Skenderović, Robert. "Uspostava granica Pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća." *Scrinia Slavonica* 9, br. 1 (2009): 407.

⁵⁷ Prema: Archivio Storico della Congregazione per l' Evangelizzazione dei Popoli o >>de Propaganda fide<<, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali*, vol. 538, f. 329. r. u: Dević i Starešina, *Župa Garčin*, 13.

⁵⁸ Za uvid u problematiku oko razgraničenja između Đakovačke i Pečuške biskupije vidi: Dragutin Trux, "Razgraničenje Đakovačke i Pečuvske Biskupije 1780. godine", *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* (dalje: GBBS), god. 71, (1943) br. 4-8, 10-14, 28-31., 36-40., 44-45., 51-52., 62-63., 78-79. 86-88., 92-96, 101-104, 105-109.

⁵⁹ Dević i Starešina, *Župa Garčin*, 14-15.

⁶⁰ 1730. godine u sastav župe Garčin ubrojena je i filijala Oprisavci.

⁶¹ Sršan, *Visitationes*, 3

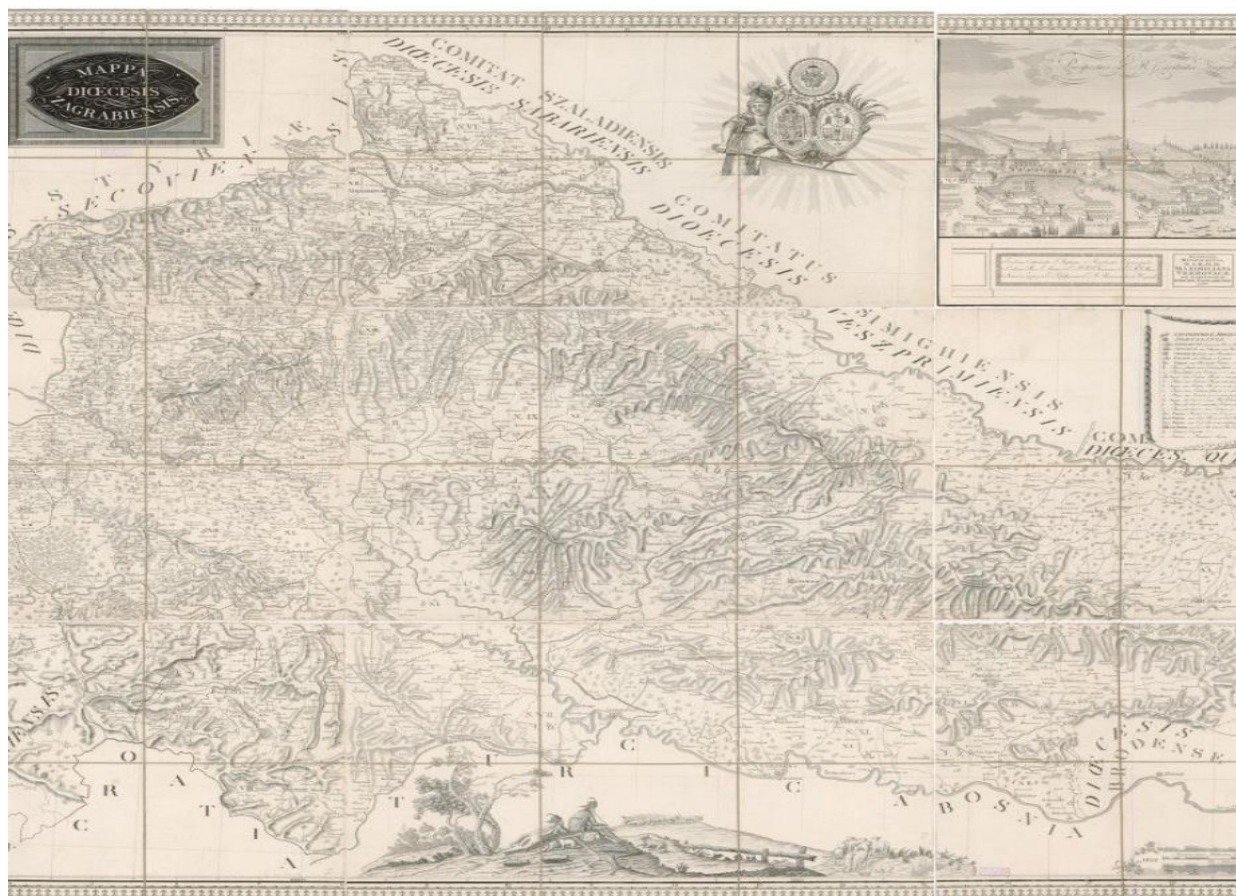
⁶² Sršan, *Visitationes*, 15.

⁶³ Sršan, *Visitationes*, 21.

⁶⁴ Franjo Emanuel Hoško, *Franjevci u Kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000.) 35.

⁶⁵ Buli *Iterata personarum* prethodi apostolsko pismo (breve unionis) Universi orbis Klementa XIV. od 7. lipnja 1773. godine. Vidi: Franjo Herman. "Sjedinjenje biskupija Bosansko-Đakovačke i Srijemske." *Bogoslovska smotra* 29, br. 2 (1941): 81-115.

sjedinjene Bosanske i Srijemske biskupije sa Zagrebačkom i Pečuškom biskupijom .⁶⁶ Istim dokumentom cjelokupan prostor današnjeg Garčinskog dekanata prelazi pod duhovnu vlast đakovačkog biskupa.

Slika 4: Karta Zagrebačke biskupije 1822. godine.

⁶⁶ Herman, *Sjedinjenje biskupija*. 103.

1.4.2. Život nakon oslobođenja

Život u slavonskim selima, pa tako i u selima Brodskog Posavlja u vrijeme turske uprave obilježen je izuzetnom stagnacijom i niskim stupnjem razvoja. Razlog lošeg gospodarskog stanja bio je usko vezan uz prava i obaveze katoličkog stanovništva prema njihovim zemaljskim gospodarima.⁶⁷ Uvidom u komorske popise naselja i stanovništva u Slavoniji od 1698. godine, uočljive su izuzetno teške životne prilike lokalnog stanovništva i slaba razvijenost (mikro)naselja s područja današnjeg Garčinskog dekanata.⁶⁸

Rijetku iznimku predstavlja slučaj Klakarja koje je, iskoristivši povoljan položaj, te vezu s Bosnom, postao jedno od većih sela u okolini. Iako u potpunosti katolici, Klakarci su prvenstveno zahvaljujući trgovini vapnom postali stanovnici jednog od najbogatijih sela u Brodskoj Posavini u vrijeme osmanske uprave.⁶⁹ O mogućoj privilegiranosti Klakarja svjedoči i spomen navodnog fermana-privilegija kojega je osmanski sultan izdao stanovnicima Klakarja. Isti je ferman, prema riječima lokalnog stanovništva – bačen u Savu.⁷⁰

Vojni manevri u okviru oslobođenja Slavonije izuzetno su utjecali na strukturu stanovništva Brodske Posavine. Primjerice, grad Brod, većinski naseljen muslimanima, izgubio je većinu svog stanovništva odmah pri prvom oslobođenju grada 1688. godine.⁷¹ Sličnu sudbinu Broda u određenoj mjeri dijelila su i pojedina sela u okolini. Tako, na primjer, vizitator Garčinske župe 1730. godine navodi kako je djelovanjem „tyranissimum naturalis hostis Turcae“ (najtiranskijeg prirodnog neprijatelja Turčina) razorena crkva sv. Petra i Pavla, te da je selo potpuno raseljeno i ujedno premješteno na novu lokaciju u ravnici.⁷²

Oslobođenje Slavonije za stanovnike Brodske Posavine značio je nastavak gospodarske stagnacije, barem u prvim desetljećima nakon oslobođenja.⁷³ Obaveza uzdržavanja „zemaljskog gospodara“ sela, kakva je postojala u tursko doba, prenijela se na zapovjednike brodske tvrđave kojima su mještani pojedinih sela izdavali dio godišnjih prinosa.⁷⁴ Dodatno otežanje predstavljala je i uspostavljena radna obaveza koja je u prvim godinama nakon oslobođenja Broda značila fizički rad oko obnove grada i gradske fortifikacije.⁷⁵ U sličnom

⁶⁷ U slučaju Garčina, lokalno stanovništvo Mohamet-begu Brodskom dužno je plaćati godišnju naknadu u novcu (12 denara po kući) i radnim danima (tri radnika po tri dana), kao i naknadu za uzgajanje svinja te desetinu svega prinosa. Slične financijske i radne obaveze stanovništvo je imalo i prema samom sultanu Prema: Andrija Zirdum, Počeci naselja i stanovništvo brodskog i gradiškog kraja 1698.-1991. (Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.) 94-95.

⁶⁸ Komorski popis naselja i stanovništva u Slavoniji od 1698. godine transkribirao je i objavio Ive Mažuran u: Ive Mažuran, Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine (Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988.).

⁶⁹ Za uvid u gospodarsko stanje Klakarja, vidi: Mažuran, *Popis naselja* 102-103 i Mirko Marković, *Brod, Kulturno-povijesna monografija* (Slavonski Brod: Matica Hrvatska, 1994.) 163.

⁷⁰ *Incolae huic possessionis certa privilegia ab imperatore Turcarum de continentia coram degnata haberunt quidem, sed ea in Savum immerserund.* Prema: Mažuran, *Popis naselja*, 102.

⁷¹ Marković, *Brod*, 103.

⁷² Više u poglavlju 6.

⁷³ O lošem postupanju carskih vojnika prema lokalnom stanovništvu vidi: pismo Luke Ibrišimovića od 24. veljače 1688. u: Violeta Herman, "Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkom biskupu Aleksandru I. Mikuliću 1688.." *Croatia Christiana periodica* 25, br. 47 (2001): 71-89.

⁷⁴ Usp. Ive Mažuran, *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698 i 1702. godine* (Osijek: Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, 1989.) 34.

⁷⁵ Marković, *Brod*, 107.

obliku, radna obaveza lokalnog stanovništva postojala je i u obliku tzv. rabote u Vojnoj krajini.⁷⁶

⁷⁶ Više o raboti u poglavlju 3.3.

2. SAKRALNA ARHITEKTURA OSLOBOĐENE SLAVONIJE – DRVO KAO OSNOVNI GRADITELJSKI MATERIJAL

2.1. Prvi opisi drvenih crkava - slučaj u Vrhovini i Garčinu

Razarajuće posljedice Velikog bečkog rata na području Slavonije nisu zaobišle ni sakralne objekte na području današnjeg Garčinskog dekanata. U prethodnoj cjelini istaknuta je revnost fra Luke Ibrišimovića u nabavci svetih ulja za župne crkve u Vrhovini i Garčinu u svjetlu ponovne uspostave crkvenog života. Kako bi se normalan život jedne župe uistinu i postigao, uz nabavku potrebnih liturgijskih predmeta bilo je prijeko potrebno izvršiti i popravak samih crkava razorenih od strane Turaka. Juraj Dumbović, vizitator župa Vrhovina i Garčin 1730. godine navodi kako su obje matične crkve, dakle crkve sv. Mihaela i sv. Petra i Pavla oštećene od strane Turaka te kasnije (djelomično) obnovljene.

U slučaju Vrhovine, tj. crkve sv. Mihaela koju Dumbović opisuje kao „drvenu, staru, bez tornja i zvona, ali s ograđenim grobljem“, te nastavlja kako je sama crkva izgrađena na ostacima starije crkve čiji zidani zid zatvara jedan dio postojeće crkve.⁷⁷ Prema istraživanjima Ivana Beckera, trnjanačkog župnika,⁷⁸ pojedini drveni zidovi crkve svetog Mihaela plod su obnove župe i crkve 1690-ih godina, odnosno nakon izгона Turaka.⁷⁹ Spomenuta crkva sv. Mihaela 1730-ih godina nalazila se izvan naseljenog mjesta, tj. sela Vrhovine, stoga možemo pretpostaviti kako su oronulost crkve te njena udaljenost razlozi za podizanje nove bogomolje u samom naseljenom mjestu. U naseljenom mjestu Vrhovini novopodignuta je drvena kapela svetog Marka. Zatečenu kapelu vizitator opisuje kao građevinu bez tornja, čije je zvono obješeno na drvene stupove. Od unutrašnje opreme navedena je jedino slika na platnu s likom Blažene Djevice Marije.⁸⁰

Garčinska župna crkva sv. Petra i Pavla prema Dumboviću također je nastradala od „tyranissimum naturalis hostis Turcae“,⁸¹ koji je razbježao i protjerao stanovništvo te razorio crkvu tako da su vjernici morali potražiti novo župno sjedište i podići novu župnu crkvu.⁸² To su učinili u *novom* Garčinu podignutom oko 4 kilometara južno od nekadašnjeg sjedišta u podnožju Dilj gore, tj. crkve sv. Petra i Pavla. Novopodignuta crkva izgrađena je od drveta 1729. godine zauzećem o. Augustina Blaževića i župljana. Navedena vizitacija uz spomen novoizgrađene crkve navodi kako je ista omazana iznutra i izvana te spremna za krećenje.⁸³ Crkva ima drveni toranj s jednim blagoslovljenim zvonom. Presveti Oltarski Sakrament još uvijek se ne čuva u crkvi s obzirom da ista ne posjeduje sav potreban namještaj. Interijer crkve

⁷⁷ Sršan, *Visitationes*, 13.

⁷⁸ Ivan Becker, kapelan u Trnjanima od prosinca 1907. do prosinca 1908., upravitelj župe od 1. 1. 1909., te župnik od 1914. do umirovljenja 1943. godine.

⁷⁹ Hrvatska, Arhiv župe Trnjani, Spomenica župe Trnjani, 2-3. (dalje HR-AŽT-SŽT)

⁸⁰ Sršan, *Visitationes*, 13.

⁸¹ Lat. Najtiraniskijeg prirodnog neprijatelja Turčina.

⁸² Sršan, *Visitationes* 3.

⁸³ Lat. „Bene linita ab intro et afforis, proxime dealbanda...“ prema Sršan, *Visitationes*, 3.

također je nedovršen, tj. crkva je bez stropa. U crkvi postoji jedan nenadsvođeni oltar s velikom slikom svetog Mateja unutar raznobojnog okvira, ukrašen anđelima i znakom serafske vjere.⁸⁴

Spomenute crkve sv. Marka i sv. Mateja prve su opisane drvene sakralne građevine s područja Garčinskog dekanata. Upravo drvo kao široko dostupna sirovina postaje osnovni građevinski materijal za podizanje i obnovu sakralnih objekata na području Garčinskog dekanata kroz gotovo cijelo 18. stoljeće, što je posebno uočljivo u izvršenim kanonskim vizitacijama koje opisuju novopodignute drvene crkve i kapele.

⁸⁴ Lat. „Altare unum datur sancti Mathaei apostoli et evangelistae cum cornice seu lista linea honesta et vario colore decipta in tela sat alta cum angelis ad latus et insigni seraphicae religionis sine tabulato.“ Prema: Sršan, *Visitationes*, 2.

2.2. Drvene crkve u kanonskim vizitacijama

Prilikom vizitacije i opisa sakralnih građevina s područja današnjeg Garčinskog dekanata, vizitatori koriste tri različita naziva: *ecclesia* (crkva), *capella* (kapela) i *oratorium* (oratorij). Izraz *ecclesia* ponajviše se koristi za matične župne crkve koje su u pravilu i površinom najveće crkve u župi. Rijetku iznimku predstavlja crkva sv. Mateja u Garčinu koju vizitator 1746. godine naziva kapelom. Izraz *capella* u pravilu je rezerviran za filijalne bogomolje u većim selima koje svojim dimenzijama u pojedinim slučajima prelaze dimenzije pojedinih župnih crkvi, dok je izraz *oratorium* rezerviran za filijalne bogomolje najmanjih dimenzija.

Prve dvije kanonske vizitacije: 1730. i 1746. godina

Uz crkve spomenute u prethodnom naslovu, vizitator ukratko opisuje i župnu crkvu Imena Marijina u Svilaju. Spomenuta drvena crkva u dobrom je građevinskom stanju, tj. dobro pokrivena, omazana i okrečena uz koju se nalazi drveni toranj s jednim zvonom. U njoj se nalazi jedan oltar sa slikom Blažene Djevice Marije. Ista crkva ima prikladnu odjeću za jednog misnika te pozlaćeni kalež.⁸⁵

Ostale filijalne bogomolje vizitator upisuje kao oratorije, te istima ubraja oratorije: sv. Roka u Oprisavcima, nedovršen oratorij u Oprisavcima (bez titulara), oratorij sv. Marije Snježne u Trnjanima te neimenovani oratorij u Klakaru. Za razliku od opisa župnih crkvi, vizitator ne donosi opise filijalnih sakralnih objekata – oratorija.

Vizitacija 1746. godine bilježi izuzetno rijetke pozitivne promjene s obzirom na stanje od 1730. godine. Većina posjećenih sakralnih objekata u lošijem je stanju nego li u prethodnoj vizitaciji. Za takvo stanje vizitator ne nalazi krivnju u župniku i mještanima već u njihovim obavezama prema samostanu u Velikoj. Tako je na primjer župni upravitelj u Garčinu samostanu obavezan platiti 120 forinti, dok je župnik u Vrhovini dužan prikupiti 100 forinti.⁸⁶

Koliko je i samo održavanje pojedinih bogomolja zanemareno u periodu od 1730. do 1746. godine svjedoči i slučaj oratorija Blažene Djevice Marije Snježne u Trnjanima koji više ne postoji.⁸⁷ U ruševnom stanju nalazi se i crkva Imena Blažene Djevice Marije u Svilaju koja je 1730. godine istaknuta kao pozitivan primjer. Za ruševnost ove crkve vizitator pronalazi krivca u podijeljenosti lokalnog stanovništva.⁸⁸ U slučaju Oprisavaca navedena je samo jedna građevina – oratorij svetog Augustina, koji se s takvim titularom spominje samo u ovoj vizitaciji.⁸⁹

⁸⁵ Sršan, *Visitationes*, 11.

⁸⁶ Sršan, *Visitationes*, 37.

⁸⁷ „Pagus Terniani catholicorum domus 6, oratorium MVM ad Nives ut prior refert visita, eiusdem tamen modo nullum exstat signum“. Prema: Sršan, *Visitationes*, 38.

⁸⁸ Nije u potpunosti jasno na koji su način stanovnici Svilaja „podijeljeni“ (ometeni?) – lat. „Quae iam fuisset reaedificata si homines distracti non fuissent“. Najvjerojatnije se radi o neslozi lokalnog stanovništva koje se ne može složiti treba li obnoviti staru ili izgraditi novu crkvu. Vidi: Sršan, *Visitationes*, 56.

⁸⁹ S obzirom da ova vizitacija bogomolju sv. Augustina spominje kao oratorij sa zvonom koje visi sa stupa – „... oratorium habet s. Augustini et campanam in columna pendente.“, vrlo je vjerojatno da se radi o kapeli svetog Roka koja se spominje i u kasnijim vizitacijama.

Ova vizitacija prvi puta spominje titular kapele sv. Jakova u Klakaru. Sama kapela je u ruševnom stanju te je stanovništvo planira obnoviti za što je priskrbljen potreban materijal.⁹⁰

Sami opisi oblikovanja pohođenih građevina prilično su oskudni te donose rijetke informacije o izgledu pojedinih objekata. Tako na primjer iz ove vizitacije saznajemo kako kapela sv. Marka u Vrhovini ima samo jedan izvor svjetla tj. jedan prozor.⁹¹

⁹⁰ Sršan, *Visitationes*, 48-49.

⁹¹ Isto, 38-39.

Kanonske vizitacije 1758.; 1761.; 1765.; 1769. i 1775.

Kanonska vizitacija od 1758. godine pokazatelj je novih promjena i trendova u sakralnom graditeljstvu na području današnjeg Garčinskog dekanata. Najznačajnija promjena zbilja se u Svilaju u kojemu je „ex lino et virgultis“ tj. iz drveta i šiblja⁹² podignuta nova župna crkva Imena Blažene Djevice Marije dugačka 8 i široka 3,1/5 hvati.⁹³ Ista crkva dobro je opremljena trima oltarima s pripadajućim namještajem te ostalim liturgijskim posuđem i odjećom.⁹⁴

U vrijeme vizitacije građevinski radovi su u tijeku i u crkvi sv. Marka u Vrhovini. Uz drveni oltar načinjen prema „normama arhitekture“,⁹⁵ imenovana crkva dobila je novi krov, te vrlo vjerojatno pod i kor o kojima vizitator prvi puta piše. U pripremi je izgradnja propovjedaonice za koju se nabavljaju daske.⁹⁶ Pripremu novih građevinskih radova za izgradnju nove crkve vizitator preporučuje i upravitelju župe Garčin,⁹⁷ dok u filijali Klakar preporuča završetak građevinskih radova na kapeli sv. Jakova koja je u ovoj vizitaciji opisana prvi put.⁹⁸

Posebna promjena u odnosu na prethodnu vizitaciju slučaj je sela Oprisavci. Ovoga puta vizitator ne spominje oratorij svetog Augustina već izvještava o nedovršenoj kapeli sv. Šimuna i Jude te novopodignutom oratoriju svetog Roka (titular poznat iz vizitacije 1730.) čije trenutno stanje ne dozvoljava vršenje službe Božje, koje u istoj nikada nije ni održano.⁹⁹

Dostupna izvješća kanonske vizitacije od 1761. godine ne donose gotovo nikakve promjene, građevinski radovi koji su se trebali dogoditi nakon prethodne vizitacije još uvijek su u stanju pripreme. Sljedeća vizitacija 1765. godine zatekla je navedene crkve gotovo nepromijenjene. Jedinu važniju promjenu predstavlja novosagrađena crkva sv. Mateja u Garčinu. Premda drvena, izgrađena je na zidanim temeljima te se nalazi u izuzetno dobrom građevinskom stanju – iznutra i izvana je ožbukana i okrečena, s dobrim krovom, stropom i korom iznad kojega se uzdiže drveni toranj s dva zvona. Unutar same crkve nalaze se tri zidana oltara: sv. Mateja, Blažene Djevice Marije i sv. Ane s pripadajućim namještajem i priborom.¹⁰⁰

Vizitacija 1769. godine garčinsku crkvu nalazi u lošijem stanju. Pozitivnu promjenu predstavlja novoizgrađeni drveni oltar svetog Mateja te podzidana konstrukcija crkve u Svilaju. Ostale vizitirane crkve 1769. godine ne bilježe nikakve promjene od ranijih vizitacija. Slično je stanje i s vizitacijom od 1775. godine iz koje je vidljiv napredak u održavanju župnih i filijalnih crkvi koje se redovno održavaju i obogaćuju svoj inventar. Posljednji novosagrađeni sakralni objekt je kapela svetog Jakova u Klakaru koja se u vrijeme vizitacije nalazi u procesu opremanja.¹⁰¹ Ova kapela ujedno je i posljednja sakralna građevina izgrađena u nekom od

⁹² Sršan, *Visitationes*, 98-99.

⁹³ Za mjere u metrima vidi tablicu 3.

⁹⁴ Sršan, *Visitationes*, 99.

⁹⁵ „Altere est operis arcularii ad normam architecturae nodum coloratum“, prema Sršan, *Visitationes*, 130.

⁹⁶ *Isto*.

⁹⁷ Vizitator bilježi istu crkvu zatečenu u vizitaciji 1746.

⁹⁸ Sršan, *Visitationes*, 113.

⁹⁹ *Isto*, 117.

¹⁰⁰ *Isto*, 282 – 285.

¹⁰¹ *Isto*, 226 - 226.

središta današnjeg Garčinskog dekanata u vrijeme nadležnosti Zagrebačke biskupije nad istim prostorom.

Kanonska vizitacija 1782. – posljednja vizitacija u 18. stoljeću

Posljednja vizitacije župa današnjeg Garčinskog dekanata u 18. stoljeću, ujedno je i prva vizitacija ovih župa u sastavu Đakovačke ili Bosanske i Srijemske biskupije. Ovu vizitaciju vršio je biskup Matej Franjo Krtica osobno, te je upravo Garčinska župa prva posjećena župa u vizitacijama 1782. godine. Garčinsku župnu crkvu svetog Mateja biskup Krtica opisuje kao prilično slabu građevinu te zahtijeva izgradnju nove crkve.¹⁰² Slična zapažanja piše i prilikom vizitacije crkve u Vrhovini, dok za kapele u Oprisavcima i Klakaru ne donosi nikakva zapažanja.

Kanonska vizitacija župe Vrhovina izričito je važna za uvid u angažman biskupa Krtice u stvaranju funkcionalnijeg sustava župa unutar biskupije te zauzimanja za izgradnju novih sakralnih građevina po kojemu je biskup Krtica ostao upamćen.¹⁰³ Navodeći najveće nedostatke ruševne župne crkve i župnog dvora, te nepovoljan položaj župnog sjedišta u odnosu na ostala mjesta u župi, biskup predlaže preseljenje župnog sjedišta u neko od sela u središtu župe poput Šušnjevacu ili Trnjana, u kojemu se nalaze sjedište satnije i škola.¹⁰⁴

Preseljenje župnog sjedišta u tijeku je i u župi Svilaj, čija se drvena župna crkva nalazi na mjestu nekadašnjeg sela Svilaja uz same obale Save. Ista je u lošem građevinskom stanju te će uskoro biti zamijenjena crkvom koja je sazidana u središtu *novog* Svilaja koji se nalazi oko 1,3 kilometra sjeveroistočno od nekadašnjeg sela (vidi sliku 5).

Slika 5: Stari i novi Svilaj na kartama Prve vojne izmjere.

¹⁰² Sršan, *Visitationes*, 386 – 389.

¹⁰³ Pejo Čošković: Krtica, Matej Franjo u Hrvatski biografski leksikon <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10664> pristup ostvaren 22. 9. 2022.

¹⁰⁴ Sršan, *Visitationes*, 679.

Drvene crkve u kanonskim vizitacijama 19. stoljeća

U periodu između vizitacije biskupa Krtice iz 1782. godine, te prve vizitacije u 19. stoljeću – one iz 1811. godine, novosagrađene su zidane crkve od opeke u Svilaju (1775.) i Garčinu (1796.). Drvene crkve još uvijek su sjedišta župe u Vrhovini, te novoosnovane župe u Klakaru koja je 1790. godine odijeljena od župe u Brodu.¹⁰⁵

Vizitator župne crkve u Vrhovini 1811. godine crkvu svetog Marka nalazi u istome, lošem stanju u kakvom ju je zatekao i prije 40 godina, tj. 1771. godine kada je zajedno s ondašnjim vizitatorom barunom Josipom Vencekom, arhiđakonom i slavonskim vikarom Zagrebačke biskupije, posjetio župu u Vrhovini. O predodžbi lošeg stanja ove crkve u prilog ide i opaska vizitatora koji napominje kako je u pojedinim trenucima bogoslužje gotovo onemogućeno, posebno za vjetrovitih dana kada vjetar prolazeći kroz pukotine između dasaka gasi svijeće na oltaru ili u vrijeme zime kada snijeg uspijeva pasti i na sam oltar. Ovako loše stanje crkve prema riječima vizitatora neće dugo potrajati zbog skore gradnje novog župnog sjedišta u Vrhovini ili na nekoj drugoj, primjerenijoj lokaciji.¹⁰⁶

U gotovo identično ruševnom stanju se nalazi crkva novoosnovane župe u Klakaru, zbog čega vizitator u dogovoru sa zapovjednikom straže Rainbachom i župljanima¹⁰⁷, dogovara gradnju nove župne crkve na drugoj lokaciji, tj. pokraj novog župnog dvora u Klakaru.¹⁰⁸

Opisana vizitacija ujedno je i posljednja kanonska posjeta s područja Garčinskog dekanata u kojoj su opisane drvene župne crkve. Do sljedeće vizitacije 1833. godine izgrađene su nove zidane župne crkve u Tranjanima¹⁰⁹ (1828.), Klakaru (1828.), te Oprisavcima (1830.), središtu novoosnovane župe.¹¹⁰

¹⁰⁵ Blaževac Pajkov, *Župa Klakar*. 37.

¹⁰⁶ Sršan, *Visitationes*, 868 – 869.

¹⁰⁷ Lat. „...dom. supermo vigiliarum praefecto a Rainbach et populo trium possessionum...” Prem Sršan, *Visitationes*, 892.

¹⁰⁸ *Isto*, 893.

¹⁰⁹ Novom sjedištu nekadašnje župe Vrhovina.

¹¹⁰ Majdandžić-Gladić, *Povijesni orisi*, 38. Usp. Matija Pavić i Mirko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakački i sriemski* (Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1900.-1904.) 9-10.

2.3. Tipologija drvenih crkava Garčinskog dekanata

Drvene crkve s područja Garčinskog dekanata opisane u prethodnim poglavljima i kanonskim vizitacijama od 1730. do 1811. godine s obzirom na vrijeme nastanka te pojedine građevinske karakteristike, poput površine i vrste zvonika možemo podijeliti u dvije veće skupine.

U prvu skupinu – graditeljsku fazu, valja ubrojiti građevine opisane od prve kanonske vizitacije u župi do gradnje nove drvene crkve. Tj. staru župnu crkvu sv. Mihaela u Vrhovini, prvu crkvu sv. Mateja u Garčinu, crkvu Imena Blažene Djevice Marije u Svilaju, te oratorije u Oprisavcima i Klakaru izgrađene u prvoj polovici 18. stoljeća. Crkve ove skupine izgrađene su od hrastovih balvana i dasaka, tj. najdostupnijeg građevinskog materijala na pretežno šumovitom području Garčinskog dekanata. Graditelji ovih bogomolja jesu lokalni stanovnici, zbog čega možemo pretpostaviti brojne zajedničke karakteristike između sakralne i profane arhitekture lokalnih zajednica u Slavoniji u prvoj polovici 18. stoljeća.¹¹¹ U prilog tezi o profanom izgledu crkve u prvoj fazi ide i opis župne crkve sv. Marka u Vrhovini, za koju vizitator - biskup Krtica navodi kako svojim izgledom ne sličići crkvi.¹¹²

Liturgijski namještaj crkava prve skupine prilično je oskudan te je često ograničen samo na skromni drveni oltar sa slikom svetca. U pojedinim bogomoljama slike glavnog oltara ne prikazuju svetca čiji titular nose.¹¹³

U drugu skupinu možemo ubrojiti crkve građene u „drugoj graditeljskoj fazi“ tj. nakon izgradnje prve drvene crkve opisane u vizitacijama od 1730. godine ili nakon radikalnijih građevinskih zahvata na crkvama prve skupine. U slučaju Garčinskog dekanata radikalniji građevinski zahvati vidljivi su u kanonskoj vizitaciji od 1758. godine. Crkve druge skupine građene su zbog dotrajalosti i lošeg građevinskog stanja njihovih prethodnika. U ovu skupinu možemo ubrojiti drugu drvenu crkvu Imena Marijina u Svilaju (građena u prvoj polovici 1750-ih), drugu crkvu sv. Mateja u Garčinu (oko 1761-5.), drugu kapelu sv. Roka u Oprisavcima (oko 1750.), drugu kapelu sv. Jakova u Klakaru (vjerojatno 1750-ih)¹¹⁴ te crkvu sv. Marka u Vrhovini nakon rekonstrukcije 1750-ih.

Crkve druge skupine navedene u prethodnom odlomku svojim oblikovanjem značajno odudaraju od objekata prve skupine. U slučaju navedenih crkava vizitatori kao materijal gradnje umjesto ranijih balvana spominju drvenu građu ili drvene grede.¹¹⁵ Također, bitnu promjenu u samom izgledu građevine čini položaj zvonika – crkvenog tornja. Za razliku od crkvi prve skupine čiji je zvonik izveden kao zvono na stupu/stupovima, zvonik novosagrađenih crkvi izveden je kao zatvoreni crkveni toranj postavljen iznad crkvenih vrata.

Druga vrijedna „inovacija“ ove faze predstavlja korištenje, tj. zidanje čvrstim materijalima. Najraniji slučaj upotrebe čvrstog materijala prilikom izgradnje crkve u

¹¹¹ Španiček, *Narodno graditeljstvo*, 101.

¹¹² Lat. „neque speciem ecclesiae habens“ – nema izgleda crkve. Prema: Sršan, *Visitationes*, 678

¹¹³ Slučaj bogomolja u Oprisavcima.

¹¹⁴ Usp. Sršan, *Visitationes*, 184-187.

¹¹⁵ Linea trabibus.

Garčinskom dekanatu je izgradnja druge crkve sv. Mateja u Garčinu koja je građena na zidanim temeljima.¹¹⁶

¹¹⁶ „Super fundamentis muratis ex arboribus recentus erecta est.“ Prema: Sršan, *Visitaciones*, 386.

2.4. Pretpostavke o izgledu drvenih crkava

S obzirom da su osnovne karakteristike drvenih crkava Garčinskog dekanata navedene u prethodnim cjelinama, ovo potpoglavlje usmjereno je prema mogućem izgledu/rekonstrukciji pojedinih crkava na temelju podataka prikupljenih u kanonskim vizitacijama. S obzirom da niti jedna od navedenih drvenih sakralnih građevina nije ostala sačuvana do danas, možemo pretpostaviti kako su pojedine drvene crkve s područja Garčinskog dekanata dijelile neke zajedničke karakteristike s drugim dokumentiranim i do danas sačuvanim sakralnim građevinama, poput drvenih kapela u zapadnoj Slavoniji i Turopolju ili drvenih pravoslavnih bogomolja kakve su do danas sačuvane u Bosni, Srijemu i Srbiji. Jedna od geografski najbližih skupina drvenih crkava u Hrvatskoj, uz turopoljske crkve su pravoslavne crkve iz okolice Grubišnog Polja.¹¹⁷

Geografski najbliži element drvene sakralne arhitekture iz okolice Garčina je drveni zvonik u Kučancima Đakovačkim kojega je fotografirao Aladar Baranyai. Navedena fotografija *krsta i zvonika* objavljena je u četvrtom svesku „Hrvatskih građevnih oblika“.¹¹⁸ Navedeni zvonik gotovo piramidalnog oblika počiva na 4 stupa – nosača sa stožastom kapom pokrivenom šindrom (slika 52). S obzirom da se ovaj zvonik nalazio udaljen tek dvadesetak kilometara od područja današnjeg Garčinskog dekanata, možemo pretpostaviti kako su pojedine sakralne građevine, a posebno one navedene u prvoj fazi, poput crkve Vrhovini, imale zvonik slične izvedbe. Druga moguća rješenja izgleda samostojećeg „zvonika na stupovima“ moguće je potražiti u zvonnicima drvenih crkava u Bosni i Hercegovini te Srbiji, poput jednostavne izvedbe otvorenog zvonika na 4 stupa kakvoga danas ima katolička crkva sv. Mihaela u Varešu (recentna izvedba, slika 53) ili nešto složenijih varijanti kakve su izvedene na pravoslavnim crkvama Svetog Oca Nikolaja u Jeličkoj¹¹⁹ (1841.; slika 54) i Javoranima¹²⁰ (1756.; slika 55). Jednostavan zvonik na četiri stupa „otvorenog tipa“ opisan je u kanonskoj vizitaciji kapele sv. Roka u Oprisavcima kao „zvonik podignut iz 4 stupa ispred vrata a na gornjem dijelu pokriven daskama, ali je sa strana odasvud otvoren te se u njemu nalazi zvono teško oko 50 libri“.¹²¹

Premda opisi pojedinih zvonika inkorporiranih u tijelo građevine jasno opisuju zatvoren zvonik iznad glavnog ulaza crkve, navodimo mogućnost kako su pojedine crkve u okolici imale sličan zvonik „otvorenog tipa“. Izvedbu takvoga „otvorenog“ zvonika na četiri stupa inkorporirana u tijelo građevine moguće je pronaći na crkvi Vaznesenja Gospodnjeg u Skadru (Kolubarski okrug, građena oko 1720. godine, slika 56).¹²²

¹¹⁷ Usp. Filip Škiljan, "Graditeljska baština zapadne Slavonije nestala u 19. i 20. stoljeću." *Scrinia Slavonica* 9, br. 1 (2009): 188 - 190.

¹¹⁸ Aladar Baranyai, *Krst i zvonik u Kučancima*, *Hrvatski građevni oblici*, mapa 4 (Zagreb: Hrvatsko društvo inženjera i arhitekata, 1904.): 35.

¹¹⁹ Petar Momirović, *Dve drvene crkve u Bosanskoj krajini, Naše starine I, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo: Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti N.R. Bosne i Hercegovine, 1953.) 158.

¹²⁰ Parohija Javorani u: Arhijerejsko namjesništvo kotorvaroško.

<https://web.archive.org/web/20160304085305/http://www.spckv.com/parohije/javorani.html> Pristup ostvaren 25. 11. 2022.

¹²¹ Lat. Campanile pariter satis altum e 4 columnis prae foribus erectum et parte superiori asseribus tectum, sed ad latera undequaque nudum habet, in quo campana librarum circiter 50“. Sršan, *Visitaciones*, 116.

¹²² Crkva brvnara u Skadru kod Pecke, Zavod za zaštitu spomenika kulture Valjevo, Informativni sistem nepokretnih kulturnih dobara

Crkve drugog tipa, tj. građene u drugoj polovici 18. stoljeća, prema opisima vizitatora vizualno ne odudaraju od tipičnih drvenih longitudinalnih sakralnih građevina u Turopolju i zapadnoj Slavoniji. Građene su na čvrstim temeljima ili su podzidane. Iznad ulaza (kora) izgrađen je drveni zvonik zatvorenog tipa u kojemu se nalazi jedno ili više zvona. Izvana su ožbukane, najčešće blatom ili zemljom, te obijeljene vapnom (okrečene). Sličnosti s crkvama Garčinskog dekanata ovoga tipa moguće je pronaći među sačuvanim pravoslavnim drvenim crkvama, poput crkve sv. Marije Magdalene (sv. Petke) u Donjoj Kovačici, (slika 57), crkve sv. Dimitrija u Velikom Rastovcu, crkve sv. Nikolaja Mirlikijskog u Mikloševcima ili hrama sv. Nikolaja u Ečkoj (slika 58).

Slične izvedbe drvenih crkava, manjih dimenzija s ugrađenim tornjem, bez fasadne žbuke, dokumentirao je Dragutin Renarić za četvrtu mapu hrvatskih građevnih oblika (slike 59 i 60).

Godina vizitacije	Mjesto	Titular	Duljina (hvat/metar) ¹²³	Širina (hvat/metar)
5. 1. 1758.	Svilaj	Ime BDM	8 h; 15,032 m	3 i 1/5 h; 6,07 m
7.1.1758.	Garčin	Sv. Matej	7,5 h; 14,093 m	3 h; 5,691 m
Siječanj 1758.	Oprisavci	Sv. Šimun i Juda	5 h; 9,395 m	1, 3/4 h; 3,32 m
Siječanj 1758.	Oprisavci	Sv. Roko	2 h; 3,758 m	1 1/4 h; 2,37 m
9. 1. 1758.	Vrhovina	Sv. Marko	5 h; 9,395 m	2 h; 3,794 m
Siječanj 1758.	Klakar	Sv. Jakov	8 h; 15,032 m	4 h; 7,588 m
24. 6.1761.	Garčin	Sv. Matej	12h; 22,764 m	5 h; i 4 h; ¹²⁴ 9,4m i 7,58m

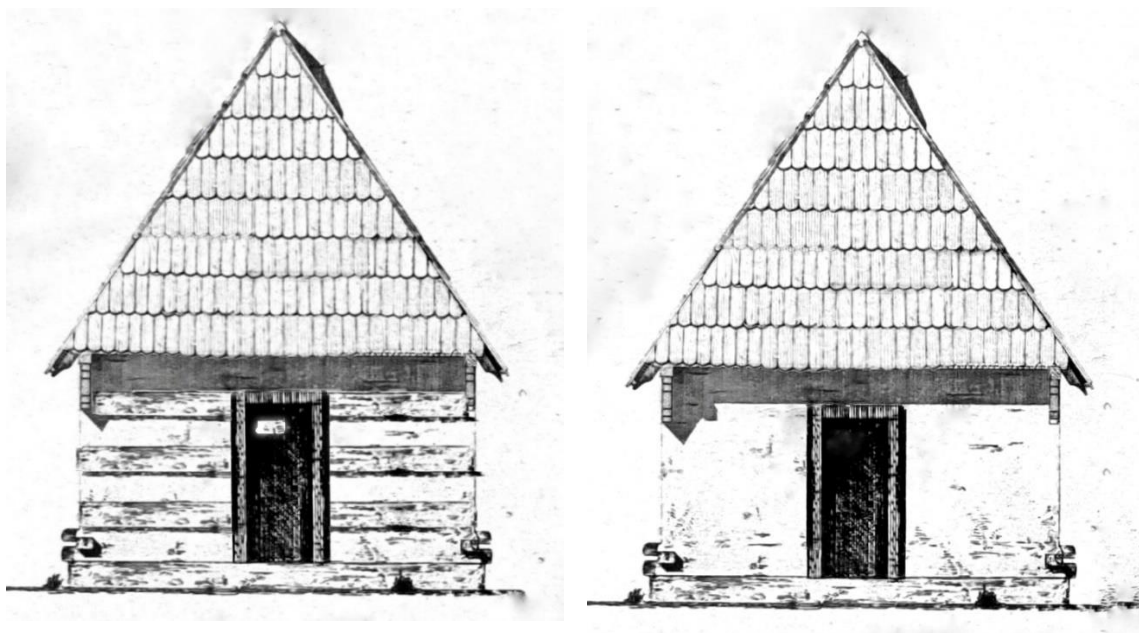
Tablica 3: Poznate dimenzije drvenih sakralnih objekata Garčinskog dekanata u 18. stoljeću.

https://nasledje.gov.rs/index.cfm/spomenici/pregled_spomenika?spomenik_id=43683 Pristup ostvaren 25.11.2022.

¹²³ 1 hvat= 1,897 metara. Prema: Alexander Buczynski, *Vojni komuniteti- središta građanstva hrvatske krajine. Povlašteni krajiški gradovi Bjelovar, Senj i Petrinja od 1787. do 1872. godine*. Doktorska disertacija. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1993.): 640–643.

¹²⁴ Širina u svetištu.

2.4.1. Rekonstrukcija 1 – kapela u Oprisavcima (prva polovica 18. stoljeća)

Slike 6 i 7: Rekonstrukcija drvene kapele u Oprisavcima u izvornom obliku (lijevo), te nakon premazivanja i objeljivanja vanjskih zidova (desno).

Rekonstrukcija je rađena po uzoru na crtež seljačke kuće u Oprisavcima kojeg su Janko Holjac i Martin Pilar objavili u mapi hrvatskih građevnih oblika.¹²⁵ (Slika 61.)¹²⁶

Uz izrazitu sličnost s objektima stambene namjene valja napomenuti i sličnost s raznim gospodarskim objektima poput (h)ambara,¹²⁷ čije dimenzije često odgovaraju dimenzijama drvenih crkvi s prve polovice 18. stoljeća.

Kapela je građena kanatnom tehnikom s vidljivim kosturom od drvene građe.¹²⁸

Ukoliko su se bogomolje ovoga tipa održale do druge polovice 18. stoljeća, vizitatori navode kako su iste recentno popravljane, te ožbukane i okrečene. Slične građevine u široj okolini možemo pronaći na kapelama sv. Martina u Janjoj Lipi (slika 65) i sv. Andrije u Kukunjevačkim Brezinama (slika 66).

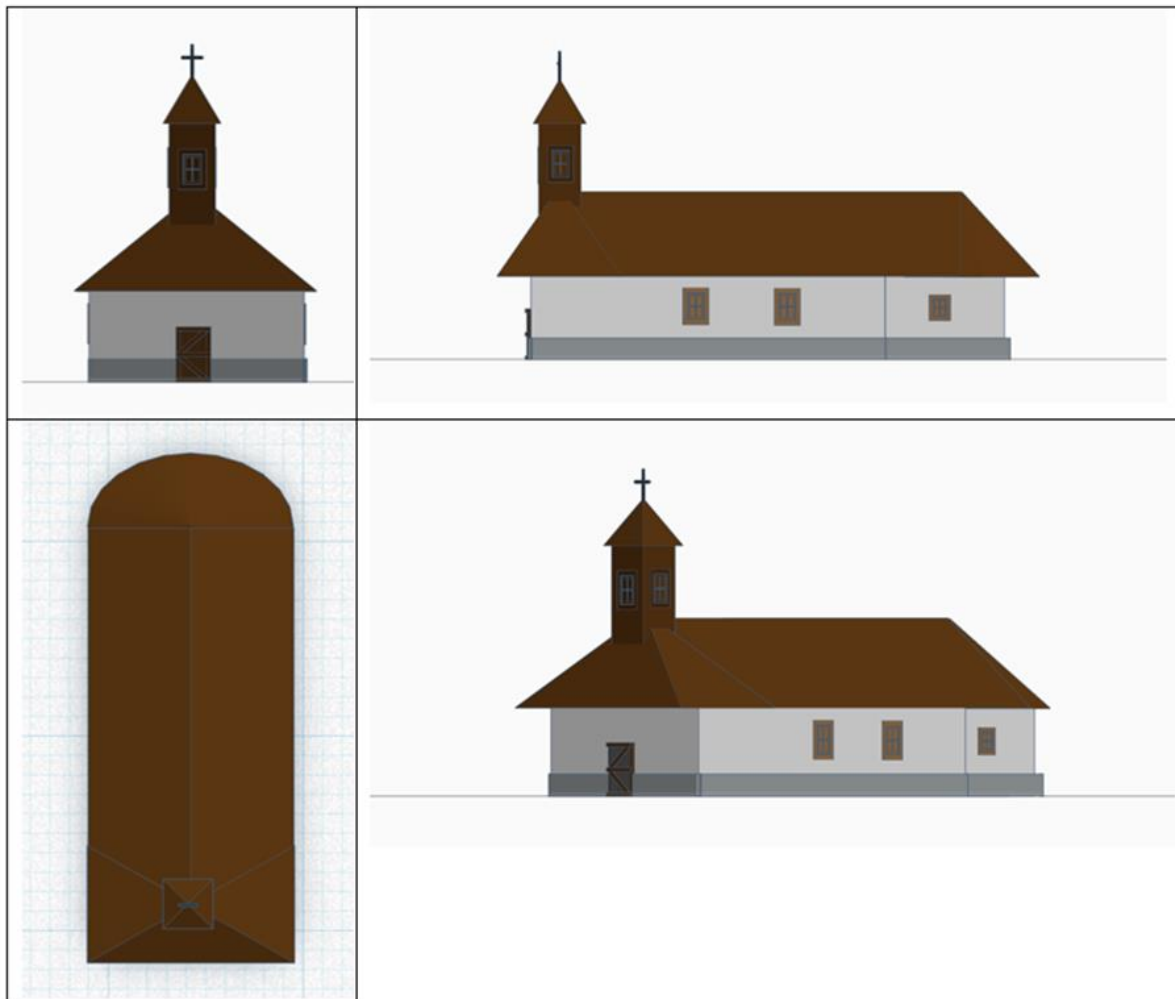
¹²⁵ Jano Holjac i Martin Pilar, *Seljačka kuća u Oprisavcima*, *Hrvatski građevni oblici*, mapa 1 (Zagreb: Hrvatsko društvo inženjera i arhitekata, 1904.): 5.

¹²⁶ Uz nacrt seljačke kuće u Oprisavcima, priložene je i nacrt Hambara iz istog mjesta, kao i niz drugih hambara iz bliže i šire okolice – vidi slike 51, 62 - 64.

¹²⁷ Lokalni naziv – ambar.

¹²⁸ Više o kanatnoj konstrukciji u: Kanatna konstrukcija, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6.12.2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68017>.

2.4.2. Rekonstrukcija 2 - druga crkva sv. Mateja u Garčinu (sredina 18. stoljeća)

Slika 8. Rekonstrukcija crkve sv. Mateja u Garčinu (početak 1760-ih).

Duljina	Oko 22,8 m
Širina broda	Oko 9,4 m
Širina svetišta	Oko 7,6 m
Temelji	Zidani materijal
Konstrukcija	Jake hrastove grede
Unutrašnjost	Ožbukana i okrečena
Vanjština	Ožbukana i okrečena
Strop	Drveni, u dobrom stanju
Toranj	Drveni, iznad kora, 2 zvona

Tablica 4: Podaci kanonskih vizitacija prema kojima je vršena rekonstrukcija druge crkve sv. Mateja u Garčinu.

3. OD DRVETA PREMA CIGLI - SAKRALNA ARHITEKTURA BRODSKE PUKOVNIJE U SVJETLU JOZEFINSKIH REFORMI

3.1. „Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige“ - Nužno, korisno i svrhovito u gradnji crkava u jozefinskom razdoblju.

Unutar nacionalne historiografije, 18. stoljeće, a posebno njegova druga polovica, ostalo je zapamćeno kao tzv. „doba reformi“ u vremenu katoličkog apsolutizma.¹²⁹ Društvene promjene započete u vrijeme vladavine Marije Terezije, nastavljene u samostalnoj vladavini njenog sina i suvladara Josipa II., duboko su profilirale životnu svakodnevicu srednje Europe. Odjeci tih promjena, uočljivi su i danas.¹³⁰

Promjene o kakvima je riječ u ovome poglavlju, historiografija najčešće sagledava u svjetlu reformi u vrijeme jozefinizma. Šira definicija jozefinizam vidi kao čisti austrijski oblik prosvjetiteljstva koji svoje zametke nalazi u reformama Marije Terezije, nastavlja se na samostalnu reformatorsku vladavinu Josipa II. kada postiže svoj zenit, te svoje trajanje nastavlja do sredine 19. stoljeća u obliku kasnog Jozefinizma. To jest, do potpisivanja konkordata između Monarhije i Svete Stolice 1855. godine.¹³¹ Nasuprot popularnim i često plitkim ocjenama jozefinizma kao anticrkvenog pokreta nastalog pod utjecajem galikanizma, praktičnog hermetizma i jansenističke hereze,¹³² jozefinski pristup prema katoličkoj Crkvi potrebno je promatrati u okviru dviju odrednica. Odnosno unutar *Reformkatholizismus* - obnovljenog katoličanstva te većeg carskog utjecaja na Crkvu unutar države – *Staatskirchentum*.¹³³

Duh jozefinizma u svjetlu kojega je usmjereno ovo poglavlje, u daljnjem tekstu ćemo ograničiti na najznačajnije smjernice unutar težnji za stvaranjem funkcionalnog i univerzalnog sakralno-graditeljskog duha u Monarhiji. Važan učinak jozefinskih odredbi unutar šireg graditeljskog diskursa vidljiv je u ograničavanju gradnje hrastovom građom, čime je i zakonski završila epoha drvene gradnje u Garčinskom dekanatu.¹³⁴

Najvažnija prekretnica za daljnji razvoj sakralne arhitekture, ne samo u Slavoniji, već i u cijeloj Habsburškoj Monarhiji odraz je težnji bečkoga Dvora za formiranjem univerzalnog, „državnog stila“ u čitavoj Monarhiji. Prve smjernice za gradnju „tipskih crkava“ nastaju

¹²⁹ Više o crkvenom životu u hrvatskim zemljama u 18. stoljeću u: Zrinka Novak, Crkva i vjerske politike u: *U potrazi za mirom i blagostanjem*. Ur. Lovorka Čoralić (Zagreb: Matica hrvatska, 2013.).

¹³⁰ Vrijednu studiju o jozefinizmu na hrvatskom prostoru dao je Vlado Mikšić u: Vlado Mikšić, *Der Josephinismus in der Diözese Zagreb, zwischen 1780-1790*. Doktorska disertacija (Beč: Universität Wien, 2013.).

¹³¹ Franjo Emanuel Hoško. "Jozefinistička polazišta osnivanja župa i njihovo ostvarenje u biskupijama Senjskoj i Modruškoj." *Riječki teološki časopis* 30, br. 2 (2007): 412.

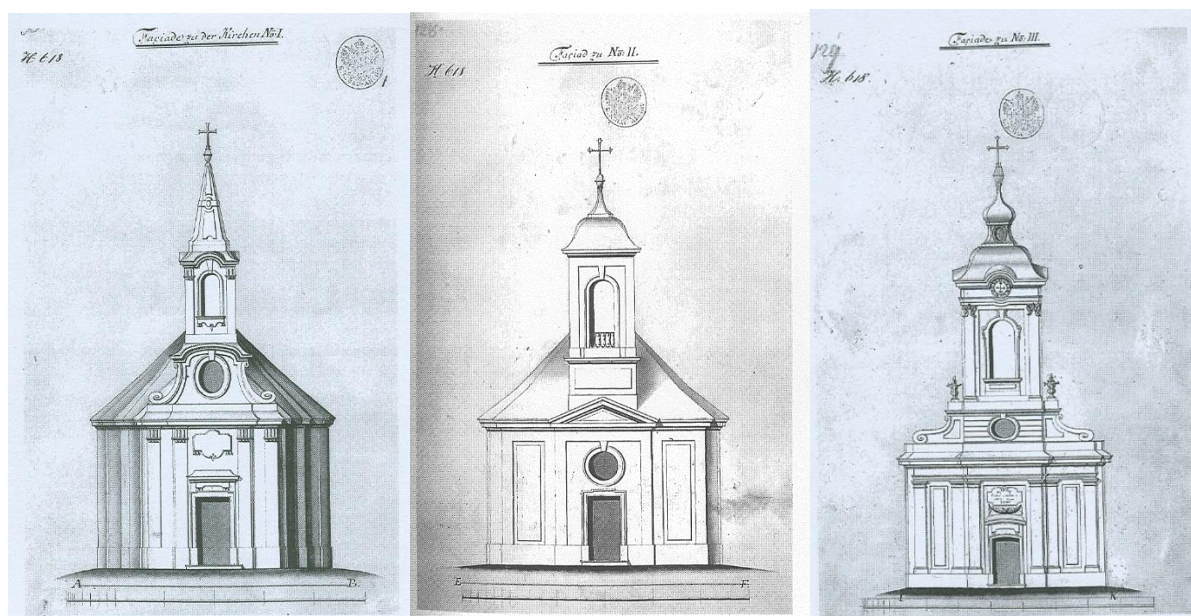
¹³² Osnovne postavke Jansenizma Katolička Crkva osuđuje kao heretičke. Prema bulama: Cum occasione (Inocent X, 1653.), Beati Petri sedem (Aleksandar VII., 1656.), Unigenitus (Klement XI., 1713.), te konačno Pastoralis Officii (Klement XI., 1718.) Usp. Jacques Forget. *Jansenius and Jansenism* u *Catholic Encyclopedia*. Vol. 8. Herbermann, Charles i ostali (New York: Robert Appleton Company, 1913.).

¹³³ Franjo Emanuel Hoško, "Franjevci u Slavoniji i Podunavlju u vremenu kasnog jozefinizma." *Croatia Christiana periodica* 29, br. 55 (2005): 116.

Za dobivanje boljeg uvida u problematiku između jozefinizma i Crkve, vidi: Ferdinand Maass, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Oesterreich 1760-1790*, Dio prvi, (Beč: Herold, 1951.); Erich Zöllner, *Bemerkungen zum Problem der Beziehung zwischen Aufklärung und Josephinismus*, u: *Oesterreich und Europa. Festgabe fuer Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*. (Graz, Beč, Köln, 1965.); France Martin Dolinar, *Jožefinci med Rimom in Dunajem*. Škof Janez Karel graf Herberstein in državno cerkvenstvo, *Acta ecclesiastica Sloveniae*. 1 (1979), str. 43-105-

¹³⁴ Josip Matasović, „Jozefinska skrb protiv požara.“ *Narodna starina*, knj. 11, br. 27 (1932).

reformom Hofbauamta, središnjeg državnog tijela nadležnog za izgradnju unutar cijele države, prvotno zaduženog za izgradnju habsburških rezidencija.¹³⁵ Hofbauamt svoju nadležnost proširuje na područje čitave Monarhije u vrijeme glavnog upravnika Franza Antona Hillebrandta, tj. tijekom zajedničke vladavine Marije Terezije i Josipa II. 1770-ih godina. Tada Hofbauamt postaje nadređen svim državnim građevinskim uredima u zemljama pod carskom vlašću.¹³⁶ Proširenjem nadležnosti na područja pod upravom Ugarske dvorske komore, u Hofbauamtu nastaju tri projekta-smjernice za izgradnju tipskih crkava, tj. Kirchennormpläne. Svaki od tri Normplanea sadržao je nacrt pročelja, tlocrt i presjek crkve. Predložene su tri različite smjernice tj. crkva centralnog tlocrta, longitudinalna trotravejna crkva te longitudinalna dvotravejna crkva (vidi slike 9-11 i 67-68). Uz same nacрте, priložene su i upute o unutarnjem opremanju crkve. Odabir svakog od navedenih tipova crkve ovisio je o pojedinim karakteristikama naseljenog mjesta, prvenstveno o broju stanovnika, što je posebno naznačeno u dekretu o crkvenim reformama - *Directive-Regeln für das Pfarreinrichtung Geschäft für das offene Land*.¹³⁷

Slike 9, 10 i 11: Kirchennormpläne, Faciade zu der Kirchen No. 1. (lijevo), No. 2. (sredina) i No. 3.(desno) nacrt glavnog pročelja (tlocrt i presjek u prilogu).

¹³⁵ Botica, *Dugo 18. stoljeće*, 4-5.

¹³⁶ *Isto*, 5.

¹³⁷ *Isto*, 4.

Kao što je i navedeno u prethodnom odlomku, prikazani nacrti nisu nastali s namjerom doslovne reprodukcije. Naprotiv, nastali su kao upute za oblikovanje sakralnih građevina duž čitave Habsburške Monarhije, zbog čega u istom periodu duž cijele Srednje Europe, slijedeći ista pravila, nastaju građevine sličnih oblikovnih rješenja te izgleda.

Premda su Kirchennormpläne odredbe nastale u vrijeme zajedničke vladavine Marije Terezije i Josipa II., crkve građene prema smjernicama spomenutog plana često se nazivaju tipskim jozefinskim crkvama - Josephinische Musterkirche.¹³⁸ Razlog tome možemo pronaći u prosvjetiteljsko-racionalističkim težnjama Josipa II., posebno izraženima u vidu čuvenih jozefinskih reformi. U skladu s težnjama za stvaranjem univerzalne habsburške države stoji i ideja univerzalnog, „državnog stila“¹³⁹ čije zametke pronalazimo u nacrtima Kirchennormpläne na tragu kojih Josip II. kao samostalni vladar, 1785. dekretom naglašava tri najvažnija postulata u gradnji sakralnih građevina, čime ujedno i potvrđuje udaljšavanje novog državnog stila od tzv. „barokne raskoši“, odnosno theatrum sacrum učinka. Novonastale upute oblikovanje sakralne arhitekture vide unutar triju postulata, tj. nužnosti, korisnosti i svrhovitosti - *Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige*.¹⁴⁰ Navedeni postulati ponekad su interpretirani u obliku redukcija ili pojednostavljivanja ranije poznatih, baroknih oblika, poput fasadnih medaljona koji su zamijenjeni plitkim pravokutnim profilacijama odnosno „stilom žbukanih ploča“ - *plattenstilom* (vidi Kirchennormpläne, crkva No. 2.).¹⁴¹

Razdoblje nastanka jozefinskih smjernica za utilitarno oblikovanje crkve paralelno prati trajanje triju stilskih pravaca: kasnog baroka, rokokoja i nadirućeg klasicizma. Proces polaganog prijelaza kasnobarokne arhitekture u klasicističku na području srednje Europe, premda potaknut jozefinskim reformama, nije obilježen radikalnim svršetkom barokne umjetnosti, odnosno početkom klasicizma na način na koji je to učinjeno u revolucionarnoj Francuskoj.¹⁴² Upravo suprotno. Premda dijametralno različiti stilovi, kasni barok i klasicizam kohabitiraju u sakralnoj arhitekturi srednje Europe krajem druge polovice 18., te početkom 19. stoljeća, što je rezultiralo kovanicom „barokni klasicizam“.¹⁴³ Unutar nacionalne povijesti umjetnosti, ovaj fenomen posebno je vidljiv u pojedinim većim projektima poput nacrtu đakovačke katedrale Bartola

¹³⁸ Više u: Elisabeth Springer. „Die Josephinische Musterkirche“ u: *Das 18. Jahrhundert und Österreich*, Bd. 9, Wien, 1996, str. 67–97.

¹³⁹ Više o „državnom arhitektonskom identitetu“ u: Benedik, *Organisierung*, 13–28.

¹⁴⁰ Njem. „im Übrigen soll sie (die Erbauung der Kirchen) sich nur auf das Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige, mit Hinweglassung alles Prunkes beschränken und soweit es jenen drei Eigenschaften unbeschadet geschehen kann, die möglichste Oekonomie zur Pflicht machen“ hrv. Nadalje, treba (izgradnju crkve) ograničiti na ono što je nužno, korisno i svrhovito, izostavljajući svu pompoznost te ukoliko se ove tri karakteristike mogu učiniti bez štete. Prema: Martina Gelsinger, Von der Beschränkung auf das „Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige“ Josephinischer Kirchenbau in Oberösterreich, u: *Kunstjahr-buch der Stadt Linz*. (2000. – 2001.): 63.

¹⁴¹ Petar Puhmajer. „Žbukani i naslikani medaljoni - prilog razvoju pročelja 17. i 18. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj.“ *Portal*, br. 7 (2016): 222.

¹⁴² Više u: Neo-classicism and the French Revolution u Oxford art online, <https://www.oxfordartonline.com/page/neo-classicism-and-the-french-revolution/neoclassicism-and-the-french-revolution> Pristup ostvaren 14. srpnja 2022.

¹⁴³ Prema: Siegfried Giedion: *Spätbarocker und romantischer Klassizismus* (München: F. Bruckman A. G., 1922.), usp. Dubravka Botica, „Klasicizam i barokni klasicizam u sakralnoj arhitekturi sjeverozapadne Hrvatske“, u: *Klasicizam u Hrvatskoj*, ur. Irena Kraševac, (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2016.): 56.

Felbingera,¹⁴⁴ te na pojedinim crkvama sjeverozapadne Hrvatske, posebno kapeli Majke Božje Lauretanske u Pogančecu prilikom čije analize Anđela Horvat posebnu pozornost obraća fenomenu baroknog klasicizma unutar periodizacije nacionalne povijesti umjetnosti.¹⁴⁵

Utjecaj i interpretaciju graditeljskih uputa iz vremena Marije Terezije i Josipa II. na hrvatskom prostoru potrebno je sagledati s obzirom na raspodjelu duhovne i svjetovne vlasti u Hrvatskim zemljama u 18. i 19. stoljeću te postojanje graditeljske tradicije sakralnih objekata. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, tj. u dijelovima pod duhovnom nadležnosti zagrebačkog biskupa, odnosno prostoru obranjenom od turske ugroze, možemo susresti razne interpretacije spomenutih smjernica, poput župnih crkava centraliziranog tlocrta kakav je na ovome području postojao i prije implementacije Jozefinskih reformi.¹⁴⁶ S druge strane, na području Vojne Krajine prisutan je tip longitudinalne crkve o kojemu se govori u sljedećem poglavlju.

¹⁴⁴ Dragan Damjanović, "Projekti za izgradnju đakovačke katedrale s kraja 18. i početka 19. stoljeća." *Peristil* 50, br. 1 (2007): 141-156.

¹⁴⁵ Dubravka Botica i Iva Barković. "Još jednom „O baroknom klasicizmu u Pogančecu“." *Peristil* 61, br. 1 (2018): 115. prema: Anđela Horvat. „O baroknom klasicizmu u Pogančecu“, *Bulletin Odjela VII. za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 8, 2/3 (1960), 114–125.

¹⁴⁶ Botica, *Odnos forme i funkcije*, 313.

3.2. „Nužno, korisno i svrhovito“ u sakralnoj arhitekturi Vojne krajine i Garčinskog dekanata

Preporuke dekreta iz 1785. godine te nacrti normiranih crkava na području Vojne krajine zaživjeli su u obliku nekoliko različitih tipiziranih nacrti za izgradnju župnih crkava. Projekti nastali u svjetlu tipskih sakralnih objekata odobravala je građevinska direkcija Generalne komande kojoj su bile podređene sve lokalne građevinske uprave (Baudirektion). U slučaju hrvatskih zemalja, lokalni građevinski uredi postojali su u svim većim središtima poput Zagreba, Karlovca, Varaždina i Bjelovara.¹⁴⁷

Premda Đurđica Cvitanović ističe kako nakon 1786. godine, odnosno spajanja karlovačkog, varaždinskog i banskog generalata u Hrvatsko vojno zapovjedništvo sa sjedištem u Zagrebu nastaju tipski planovi za cijelu Vojnu krajinu,¹⁴⁸ ovo poglavlje je usmjereno isključivo na poznate tipske nacрте za izgradnju sakralnih objekata na području Brodske pukovnije. Tj. na dvije skupine tipskih crkava namijenjenih za izgradnju u velikom mjestu s više od 1000 stanovnika, te mjestu srednje veličine s oko 500 – 800 stanovnika.¹⁴⁹

3.2.1. Prvi nacrt crkve za veliko selo i selo srednje veličine¹⁵⁰

Najstariji poznati nacrti tipskih crkava za područje brodske pukovnije jesu dva plana za izgradnju crkava u velikom mjestu i mjestu srednje veličine. Oba nacrti predviđaju longitudinalnu, dvotravejnu crkvu s naglašenim svođenim slavlukom na prijelazu broda u poligonalno svetište i bogato profiliranim glavnim pročeljem s pilastrima i segmentnim zabatom. S obzirom na oblikovanje unutrašnjosti i fasade glavnog pročelja, oba projekta sadrže gotovo identična rješenja. Osnovne razlike uočljive su u detaljima izvedbe poput pilastara i propovjedaonice u unutrašnjosti,¹⁵¹ profiliranih medaljona na glavnom pročelju, izvedbe lanterne zvonika te, naravno – izražajnijoj voluminoznosti projekta crkve za veliko selo.¹⁵²

Slike 12 i 13: plan crkve za veliko (lijevo) i mjesto srednje veličine (desno) u Brodskoj pukovnji.

¹⁴⁷ Đurđica Cvitanović, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini.“, u: *Vojna krajina povijesni pregled- historiografija- rasprave*, ur: Dragutin Pavličević (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.): 411.

¹⁴⁸ Cvitanović, *Idejni nacrti*, 411.

¹⁴⁹ Botica, *Odnos forme i funkcije*, 313

¹⁵⁰ Radi lakšeg snalaženja, na pojedinim mjestima u daljnjem tekstu ovaj plan se naziva „prvim nacrtom“ zato što je nastao prije drugog plana za izgradnju tipskih crkava u Brodskoj pukovnji.

¹⁵¹ Pilastru u planu za crkvu u velikom selu nacrtani su kao gotovo samostojeći stupovi tek priljubljeni uz zid, dok je u planu za srednju crkvu nacrtan plitak pilaster. Plan za veliku crkvu predviđa uspinjanje na propovjedaonicu preko sakristije, dok isto rješenje u planu za srednju crkvu ne postoji.

¹⁵² Za bolju preglednost vidi slike 69 i 71 u rubrici priloga.

S obzirom da godina nastanka spomenutih nacrtu nije navedena, možemo pretpostaviti kako su isti nastali neposredno nakon izdavanja Normplänne uputstava 1771. godine. U prilog ovoj tezi navodimo dvije činjenice: 1. skupinu crkava unutar Brodske pukovnije građenih u prvoj polovici 1770-ih godina, te 2. prikaz projekta karakterističan za Normplännkirche s nacrtom glavnog pročelja, presjeka i tlocrta građevine.¹⁵³

Moguću pomoć pri dataciji nacrtu može predstavljati potpis *Seczujacz von Heldenfeld* u donjem desnom kutu nacrtu. Obitelj Sečujac Heldenfeldska znamenita je vojnokrajiška obitelj porijeklom iz Pazove.¹⁵⁴ Plemičku titulu von Heldenfeld 7. srpnja 1759. zaslužio je satnik Đuro Sečujac kojem 7. lipnja 1763. Marija Terezija dodjeljuje obiteljski grb. Iz istoga dokumenta saznajemo kako Đuro Sečujac ima troje muške djece i to Arsena, Đuru¹⁵⁵ i Gabrijela¹⁵⁶. S obzirom na nepoznatu životnu priču Đure mlađeg, te Gabrijelovu vojnu karijeru u okviru husarskih postrojbi¹⁵⁷ i preranu smrt,¹⁵⁸ možemo pretpostaviti kako je potpisnik ovih planova Arsen Seczujacz Heldenfeldski, najistaknutiji pripadnik ove obitelji te nositelj reda Marije Terezije.¹⁵⁹ Nakon izuzetno uspješne vojne karijere, Arsen Sečujac 1777. godine postaje zapovjednik 66. brodske krajiške pješačke pukovnije sa sjedištem u Vinkovcima.¹⁶⁰

Ukoliko je priloženi nacrt uistinu nastao 1777. godine sigurno je kako je sličan plan za gradnju crkava postojao i nekoliko godina ranije, što potvrđuje i prethodno navedena skupina župnih crkava unutar Brodske pukovnije od kojih su pojedine prikazane na slikama 71-74, te navedene u sljedećoj tablici.

¹⁵³ Botica, *Dugo 18. stoljeće*, 10.

¹⁵⁴ Secsujatz von Heldenfeld, Gabriel u: Johann Svoboda, *Die Theresianische Militär-akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge*, (Beč: K.K. Hof und Staatsdruckerei, 1894.): 593.

¹⁵⁵ S obzirom da suvremeni biografski leksikoni kao sinove Đure Sečujca spominju isključivo Arsena i Gabrijela, možemo pretpostaviti kako Đuro Sečujac nije pošao obiteljskim putem za ostvarivanje vojne karijere ili ju nije doživio. Također je moguće kako je spominjanje Đure Sečujca mlađeg pisarska pogreška prilikom izdavanja obiteljske grbovnice.

¹⁵⁶ Uz spomenute članove obitelji, navedena je i Đurina supruga Ana rođena Stanisavljević, njihova kćer Milica, te Arsenova supruga Elizabeta Novaković. Prema: Adels- u. Wappenbrief v. Kön. Mar. Theresia d. d. Wien, 7. Juni 1763 für Georg Szeczujacz... (Liber reg. XLVI. 224.) u: Ivan von Bojničić, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. (Nürnberg: Bauer & Raspe, 1899.): 166.

¹⁵⁷ Kais. königl. Militär-Schematismus: für 1876 (Wien:KK Hof und Staatsdruckerei, 1875): 480.

¹⁵⁸ Svoboda, *Die Theresianische*, 593.

¹⁵⁹ August Gräffer, *Geschichte des K. K. militärischen Marie Theresie Ordens seit desselben Stiftung*, (Regensburg, Mainz, 1796.): 130.

¹⁶⁰ Ova pukovnija po klasifikaciji iz 1798. godine mijenja redni broj iz 66 u 7. prema: Vladimir Brnardić, Slavonska generalkomanda u Hrvatski vojnik, br. 18. 28.01.2005 Internet izdanje: <https://hrvatski-vojn timer.hr/slavonski-generalat/> pristup ostvaren 10. 12. 2022.

Mjesto	Titular	Godina izgradnje
Vrpolje	Rođenja sv. Ivana Krstitelja	1772. -1774.
Svilaj	Imena BDM	1775.
Vinkovci	Sv. Franjo Asiški	1777.
Privlaka	Sv. Martin	1778.
Slavonski Kobaš	Sv. Ivan Krstitelj	1780.
Slakovci	Sv. Ana	1781.
Bošnjaci	Sv. Martin	1792.-1794.
Komletinci	Bezgrešno Začeće BDM	1805.- 1811.
Štitar	Sv. Matej	1817. – 1818.

Tablica 5: Župne crkve građene prema prvom nacrtu za crkvu u Brodskoj pukovnji.

Uvidom u sadašnji izgled brojnih crkava na području Đakovačko-osječke metropolije, možemo zaključiti kako je ovaj projekt utjecao na izgradnju brojnih sakralnih objekata izvan Brodske pukovnije. Neke od njih navodimo u sljedećoj tablici, dok su fotografije pojedinih navedenih crkava unesene kao prilog.

Mjesto	Titular	Godina izgradnje	Pukovnja/satnija
Kaptol	Sv. Petar i Pavao	1772.	Požeška Županija
Lipovljani	Sv. Josip	1772.	Gradiška/Lipovljani
Nova Kapela	Rođenje BDM	1773.- IX. 1774.	Gradiška/N. Kapela
Staro Petrovo Selo	Sv. Antun Padovanski	1777.	Gradiška/Petrovo Selo
Oriovac	Sv. Emerik	1814.	Gradiška/Oriovac
Jasenovac	Uznesenje BDM i sv. Nikola	1829.	Gradiška/Novska

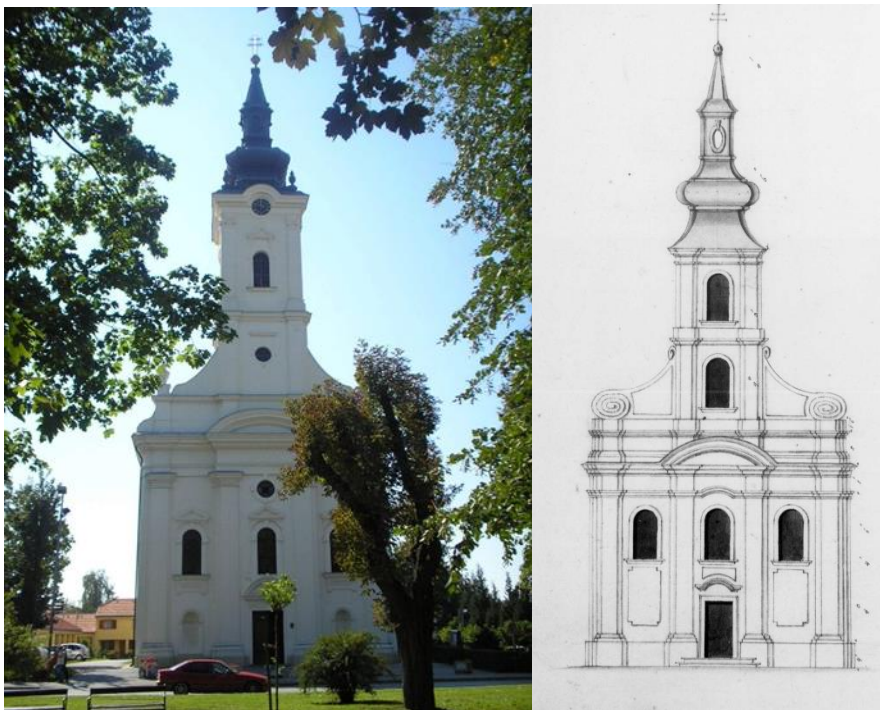
Tablica 6: Župne crkve izvan Brodske pukovnije na gradnju kojih je moguće utjecao tipski nacrt za crkve u Brodskoj pukovnji.

S obzirom na brojne zajedničke detalje u izvedbi navedenih crkava s pojedinim crkvama izvan Brodske pukovnije, možemo pretpostaviti kako su nacrti za izgradnju crkava u Brodskoj pukovnji imali utjecaj na izgradnju sakralnih objekata u svojoj okolici. Ostvarenja gotovo identična crkvama Brodske pukovnije iz 1770-ih godina moguće je pronaći i na području Novogradiške pukovnije, poput crkve Imena Marijina u Novoj Kapeli građenoj od 1773. do 1774.¹⁶¹

Najznačajniji sakralni objekt kansobaroknog klasicizma u neposrednoj blizini Brodske pukovnije zasigurno je crkva svetog Stjepana (danas crkva Bezgrešnog Začea BDM) u Novoj Gradiški. Iako je vremenski razmak između izgradnje najranijih crkava prema prvim nacrtima Brodske pukovnije te izgradnje župne crkve svetog Stjepana gotovo 50 godina, ne treba isključiti mogućnost utjecaja spomenutih nacrti na izgradnju gradiške crkve. Prve ideje za

¹⁶¹ Juraj Kolarić, *Dvjesto novokapelačkih proljeća* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1977.), 129.

izgradnju crkve svetog Stjepana u Novoj Gradiški nastaju 1775. godine.¹⁶² Stoga je moguće kako su nacrti za novu župnu crkvu pripremljeni krajem 1770-ih te da djelomičan uzor nalaze u novoizgrađenim crkvama s područja Brodske i Gradiške pukovnije. Upravo je 1777. godine nekadašnji stanovnik i pitomac gradiške pukovnije, Arsen Sečujac Heldenfelški preuzeo zapovjedništvo nad Brodskom pukovnijom.¹⁶³ Zbog toga možemo pretpostaviti kako su nacrti potpisani njegovom rukom možda poslužili i za izradu idejnog nacрта crkve sv. Stjepana čiju je gradnju značajno usporio niz gospodarskih i društvenih kriza s početka 19. stoljeća, zbog čega je ista konačno dovršena tek 1829. godine.¹⁶⁴

Slike 14 i 15: Usporedba glavnog pročelja crkve sv. Stjepana u Novoj Gradiškoj (lijevo) i projekta za crkvu u velikom mjestu Brodske pukovnije (desno).

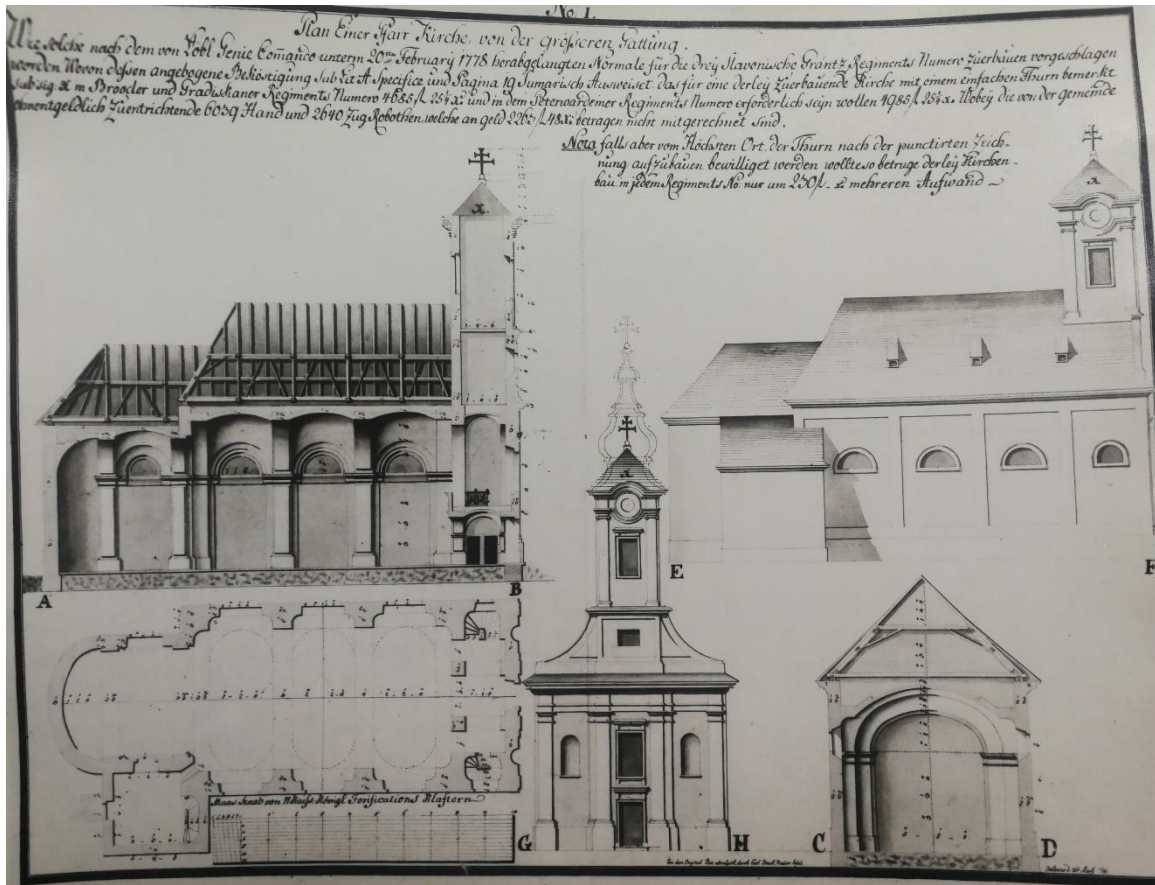
¹⁶² Dragica Vidmar (ur.), *Nova Gradiška: u povodu 250. obljetnice osnivanja grada* (Nova Gradiška: Poglavarstvo grada 1998.): 82.

¹⁶³ Brnardić, *Slavonska generalkomanda*, <https://web.archive.org/web/20131224110528/http://www.hrvatski-vojniki.hr/hrvatski-vojniki/0182005/slavonski.asp> Pristup ostvaren 29.12.2022.

¹⁶⁴ Mia Gašparović, *Urbanistički razvoj Nove Gradiške*, Diplomski rad. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2020.): 27.

3.2.2. Drugi nacrti crkve za veliko selo i selo srednje veličine

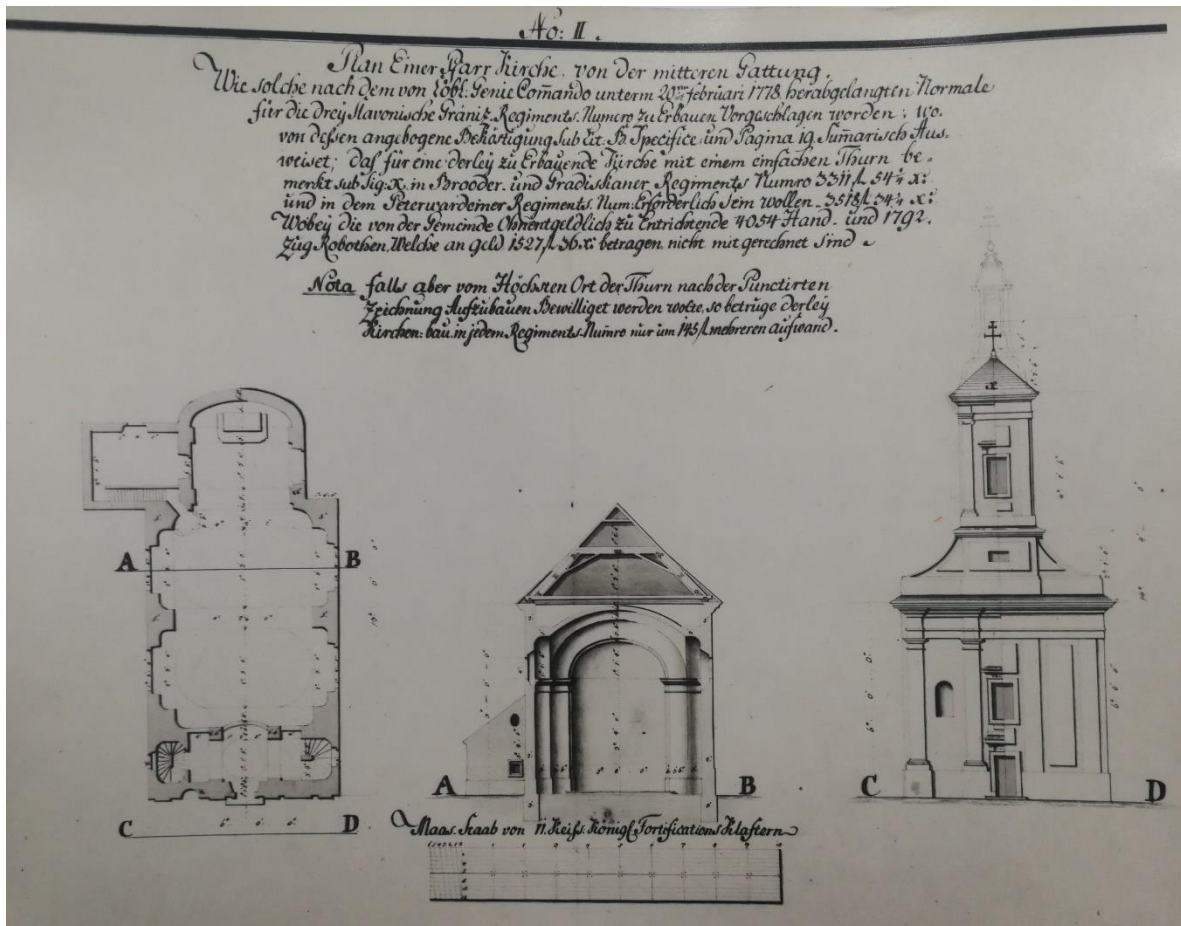
Za razliku od prethodno prikazanog „prvog nacrt“, drugi nacrt korišten za izgradnju tipskih crkava u Brodskoj pukovnji bio je namijenjen i za prostor Gradiške i Petrovaradinske pukovnije. Ovaj nacrt nastao je na osnovi propisa Komandne inženjerije od 20. veljače 1778. godine.¹⁶⁵ Autor prikazanih planova je Carl Beust, zidarski pomoćnik u Bjelovaru. Uz same nacрте u duhu Kirchnormeplänea koji uključuju prikaz glavnog pročelja, tlocrt i presjek građevine, naveden je i troškovnik za obje crkve.¹⁶⁶ Drugi nacrt za crkve u Brodskoj pukovnji također uključuje dva plana: Plan 1, tj. nacrt crkve za veliko mjesto, te plan 2, tj. nacrt crkve za mjesto srednje veličine. (Slike 15, 16 i 75-76)

Slika 16: Nacrt velike crkve u Gradiškoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnji.

¹⁶⁵ Tiskarskom pogreškom u Cvitanović, *Idejni nacrti*, 413. navedena je 1788. godina.

¹⁶⁶ Troškovnik je obrađen u sljedećem poglavlju.

Slika 17: Nacrt crkve srednje veličine u Gradiškoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovniji.

Oba plana predviđaju longitudinalnu crkvu. Crkvu s tri traveja u slučaju „velike crkve“, odnosno crkvu s dva traveja u slučaju „srednje crkve“. Svod obje crkve izveden je u formi čeških kapa. Segmentno zaključeno svetište je nešto uže od širine broda crkve, te mu je prigradena sakristija preko koje je predviđen uspon na propovjedaonicu.¹⁶⁷ Na spoju svetišta i crkvene lađe ističe se svođeni trijumfalni luk. Izvor svjetla u slučaju velike crkve predviđen je u obliku termalnih prozora. U slučaju srednje crkve oblik prozorskih otvora na bočnim fasadama nije prikazan na nacrtu. Pojedina ostvarenja tipa crkve srednje veličine građena su s izvedenim termalnim prozorima (primjer Oprisavci), dok su pojedina izvedena s lučnim prozorima (primjer Trnjani). Rješenje izvedbe fasade glavnog pročelja u pravilu je slično u oba slučaja. Bitniju razliku predstavlja profilacija na vrhu zidanog zvonika velike crkve (predviđeno za sat), koja u slučaju srednje crkve nije predviđena. Glavna fasada u slučaju obje crkve predviđena je na sljedeći način: donji dio pročelja čine tri polja odijeljena toskanskim pilastrima (u slučaju velike crkve, središnji dio pročelja flankiran je dvostrukim pilastrima). Iznad pravokutnog zaključenog portala nalazi se pravokutan prozor kojemu su s lijeve i desne strane, tj. u svakome od preostala dva fasadna polja - predviđeni lučni prozori ili niše. U središtu zabata, odnosno u podnožju zvonika nalazi se manji otvor u obliku pravokutnika iznad kojega se uzdiže četverokutni toranj s pravokutnim prozorom.¹⁶⁸ Na vanjskim bridovima zvonika također su

¹⁶⁷ U praksi strana svijeta na kojoj je građena sakristija ovisi o lokalnom položaju crkve i uvjetima na terenu.

¹⁶⁸ U praksi (Oprisavci, Trnjani, Klakar) je pravokutan prozor izveden na sve četiri strane zvonika.

izvedeni toskanski pilastri. Dodatna prednost projekta tipa crkve srednje veličine je mogućnost odabira izvedbe pročelja. Uz spomenuto pročelje raščlanjeno toskanskim pilastrima, nacrt nudi mogućnost izvedbe plitkih pravokutnih oblika, što je motiv koji se vezuje uz Plattenstil. Odabir kape zvonika uvelike je ovisio o financijskoj situaciji a uključivao je piramidalnu kapu (jeftinija izvedba) i baroknu lukovicu (skuplja izvedba).¹⁶⁹

S obzirom na izvedeno stanje crkava ovoga tipa u Brodskoj Posavini, valja istaknuti kako je u pojedinim slučajima došlo do manjih odstupanja između izvedbe i navedenog projekta. Tako je npr. u slučaju župne crkve u Trnjanima iznad središnjeg prozora iznad portala izvedena je segmentno zaključena niša u kojoj se nalazi križ. U slučaju crkve u Oprisavcima umjesto pravokutnog prozora iznad portala izvedena je niša gotovo identična onoj u Trnjanima.

Premda upute za izradu „drugog nacrt“ nastaju krajem 1770-ih, posebna značajka crkava ovoga tipa je izuzetno dugo trajanje koje svoj zenit doseže sredinom prve polovice 19. stoljeća. Slična rješenja koja potvrđuju „dugo trajanje stila“ na području Brodske pukovnije građena su i nakon njenog ukinuća, tj. i u prvoj polovici 20. stoljeća.¹⁷⁰

Duž tri slavonske pukovnije izgrađene su brojne crkve ovoga tipa. Najčešće su građene tzv. srednje crkve. Popis odabranih crkava drugog nacrt iz okolice Garčinskog dekanata naveden je u tablici koja slijedi. Navedene crkve podijeljene su s obzirom na izvedbu fasade pročelja, tj. a) pročelja radirana toskanskim pilastrima, te b) pročelja izvedena u varijacijama *Plattenstila* kojima su ubrojena i potpuno glatka pročelja, te s obzirom na postojanje niše s križem iznad portala koja se pokazala kao isključivo lokalni fenomen garčinskog kraja.

¹⁶⁹ Usp. Cvitanović, *Idejni nacrti*, 413.

¹⁷⁰ Poput filijalnih kapela u župi Garčin.

Mjesto	Titular	Vrijeme izgradnje ¹⁷¹	Pretpostavljena dekoracija pročelja	Niša s križem iznad portala
Ilača	Sv. Jakov apostol	1781.	Slijepo pravokutne lezene	Ne
Rajevo Selo	Sv. Ilija	1805.	Toskanski pilastri	Ne
Odvorci	Sv. Filip i Jakov	1821.	Toskanski pilastri	Ne
Međurić	Sv. Nikola	1825.	Glatka površina	Ne
Bebrina	Sv. Marija Magdalena	1825.	Toskanski pilastri	Ne
Donji Andrijevi	Sv. Andrija	1826.	Lezene	Da
Trnjani	Sv. Marko	1828.	Glatka površina	Da
Klakar	Sv. Jakov Stariji	1825. – 1828.	Donji dio: glatka površina Zvonik: toskanski pilastri	Ne
Orubica	Sv. Ilija	1829.	Pravokutne profilacije	Ne
Slobodnica	Sv. Marko	1830.	Pravokutne profilacije	Ne
Oprisavci	Uzašašće sv. Križa	1830.	Toskanski pilastri	Da
Bučje	Preobraženje Gospodnje	1831.	Toskanski pilastri i pravokutne profilacije	Ne
Krapje	Sv. Antun Padovanski	1831.	Toskanski pilastri	Ne
Strizivojna	Sv. Martin	1836.	Glatka površina	Ne
Gornji Lipovac	Presveto Trojstvo	1837.	Pravokutne profilacije	Ne
Babina Greda	Sv. Lovro	1838.	Toskanski pilastri	Ne
Gradište	Sv. Franjo Asiški	1844.	Toskanski pilastri	Ne
Podcrkavlje	Sv. Ivan apostol	1846.	Glatka površina	Ne
Sikirevci	Sv. Nikola	1850.	Toskanski pilastri	Ne
Posavski Podgajci	Presveto Trojstvo	1851.	Pravokutne lezene	Ne
Gundinci	Sv. Matej	1852.	Toskanski pilastri	Ne

Tablica 7: Popis sakralnih objekata građenih prema nacrtima sa slika 16 i 17.

¹⁷¹ Prema Šematizmu Đakovačko-osječke nadbiskupije.

3.3. Izgradnja tipskih crkava na području Brodske pukovnije

U ovom poglavlju donosi se rekonstrukcija karakterističnog slijeda gradnje župne crkve u Garčinskom dekanatu. S obzirom na dostupnost izvora o izgradnji crkava i troškovniku, najveći naglasak je stavljen na crkve građene prema tzv. „drugom nacrtu“, odnosno početkom 19. stoljeća. Imajući na umu da je hijerarhijska struktura unutar javnog građevinskog sektora u Habsburškoj Monarhiji u osnovi prikazana u ranijim poglavljima, ovaj prikaz će se ograničiti isključivo na lokalne prilike.

Priprema

Sigurno je kako je za izgradnju nove crkve bila potrebna dobra sprega između svjetovnih i duhovnih vlasti na određenom području. Suradnja između svjetovne i duhovne vlasti vidljiva je i u kanonskim vizitacijama s kraja 18. stoljeća. Kao primjer možemo uzeti slučaj priprema za izgradnju crkve u Trnjanima u kojima zajedno s lokalnim satnijskim vodstvom oko gradnje nove crkve i izbora lokacije ravnopravno pregovara i vizitator.¹⁷² Financijske obaveze države u vrijeme jozefinizma namirene su preko *Religionsfonda* osnovanog za potrebe sabiranja financijskih sredstava za gradnju crkava u Monarhiji.¹⁷³ Obaveza lokalnih vlasti – općine, bila je osigurati zemljište za gradnju crkve, dio radne snage, te logistiku.¹⁷⁴ Lokalno stanovništvo u radove oko izgradnje crkava bilo je uključeno preko obaveza u okviru rabote koja je uključivala i radove na izgradnji i održavanju sakralnih objekata.¹⁷⁵

Troškovi

U sljedećoj tablici naveden je troškovnik naznačen uz nacрте normirane crkve za veliko selo i selo srednje veličine u Brodskoj i Gradiškoj pukovniji. S obzirom da je troškovnik za gradnju crkava u Petrovaradinskoj pukovniji nešto veći, on u sljedećoj tablici nije naveden.

¹⁷² Usp. Sršan, *Visitationes*, 678.-679.

¹⁷³ Uz imovinu konfisciranih samostana, kao izvor za ubiranje prihoda Religionsfonda ulazile su i aktivnosti poput: zavjetnih misa, bratovštinskih kapitala, imovine crkava i kapela izvan upotrebe, činovničkih taksi, reduciranih davanja, crkvenih posjeda i slično. Usp. Mikšić, *Der Josephinismus in der Diözese Zagreb*, 306.-307.

¹⁷⁴ Cvitanović, *Odredbe*, 413.

¹⁷⁵ Rabota, obavezan društveno korisni rad u Vojnoj krajini. Uključivao je razne vrste fizičkog rada u okviru državnog i crkvenog vlasništva, poput izgradnje i održavanja vojnih i sakralnih objekata, poljoprivrednih radova i slično. S obzirom na vrstu i opseg poslova dijeli se na carsku, pukovnijsku i kapetansku, odnosno državnu i općinsku rabotu. Valja napomenuti kako su osobe u crkvenoj službi, poput zvonara, bile oslobođene rabote. Usp. Perica Vujić, *Kanonske vizitacije kao izvor za lokanu povijest – primjer sela Bošnjaci (1745.-1819.)*. Diplomski rad. (Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2011.): 58-59. usp. Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950.): 74.

Tip crkve i vrsta radova	Državni trošak	Trošak općine	Ukupni trošak
Velika crkva s piramidalnom kapom zvonika ¹⁷⁶	4687 forinti 25 ¼ krajcara	2263 forinte 48 krajcara	6960 forinti 73 ¼ krajcara
			7180 forinti 73 ¼ krajcara (zvonik s lukovicom)
Srednja crkva s piramidalnom kapom zvonika ¹⁷⁷	3311 forinti, 54 ½ krajcara	1527 forinti 50 krajcara	4838 forinti 104 ½ krajcara
			4983 forinte 104 ½ krajcara (zvonik s lukovicom)

Tablica 8: trošak izgradnje crkve prema slikama 16 i 17.

Izgradnja

Gradnju crkava najčešće su izvodili graditelji iskusni u gradnji sakralnih i vojnih objekata. Početkom 19. stoljeća kvaliteta građevinskih radova na sakralnim objektima dodatno je porasla zapošljavanjem profesionalnih građevinskih radnika - inženjera, zidara i tesara, od kojih su pojedini zapošljavani pri svakoj satniji unutar pukovnije.¹⁷⁸ Početku građevinskih radova prethodio je obilazak i ispitivanje terena te pisanje izvještaja o stanju trenutne crkve, kao i o najprimjerenijoj lokaciji nove građevine.¹⁷⁹

Uvid u način opskrbe građevinskim materijalom možemo naći u spomenici župe Oprisavci. Prilikom gradnje crkve u Oprisavcima (krajem 1820-ih), građevinski materijal potreban za izgradnju crkve dobiven je iz neposredne okolice. Ciglu potrebnu za izgradnju crkve pravilo je lokalno stanovništvo u neposrednoj blizini sela, tj. na lokalitetima Krbedjedu i Maksimovoj zemlji. Na istim mjestima zemlju su pekli majstori najamnici. Svu drvenu građu, osigurala je Brodska imovna općina sa sjedištem u Vinkovcima, dok je novčani trošak izgradnje snosila država.¹⁸⁰ Krov prvotno izgrađene crkve pokriven je šindrom.¹⁸¹

Trajanje građevinskih radova u slučaju pojedinih crkava ponekad je bilo svega godinu dana (crkva u Novoj Kapeli),¹⁸² a ponekad i više od desetljeća (slučaj crkve u Svilaju). Službeni

¹⁷⁶ Ukoliko se umjesto piramidalne kape izvede lukovica, trošak bi bio veći za 230 forinti.

¹⁷⁷ Opcionalna izvedba lukovice iznosi 145 forinti.

¹⁷⁸ Cvitanović, *Odredbe*, 412.

¹⁷⁹ Usp. Hrvatska, Institut za povijest umjetnosti, Donacija Đurđice Cvitanović, (HR-IPU-ADO-DC kut.7.) Slika 150-151.

¹⁸⁰ Hrvatska, Arhiv župe Oprisavci, Spomenica župe Oprisavci (HR-AŽO-SŽO), 36.

¹⁸¹ Koja je zamijenjena crijepom 1856., kada je i toranj pokriven limom. Prema: HR-AŽO-SŽO, 36.

¹⁸² Kolarić, *Dvjesto novokapelačkih proljeća*, 209.

početak upotrebe sakralnog objekta prema kanonskim vizitacijama označavao je trenutak blagoslova ili konsakracije crkve.¹⁸³

¹⁸³ Blagoslov crkve može vršiti i sam župnik. Ne treba ga miješati sa konsakracijom, svečanim činom blagoslova kojeg najčešće vrši biskup ili njegov opunomoćenik.

4. CRKVA PRESLAVNOG IMENA MARIJINOG U SVILAJU – PRVA ZIDANA CRKVA GARČINSKOG DEKANATA NAKON OSLOBOĐENJA SLAVONIJE

Župna crkva Preslavnog Imena Marijina u Svilaju najstarija je zidana crkva na području Garčinskog dekanata. Jedina je crkva na području Garčinskog dekanata građena prema uputama prvog prikazanog nacrtu za crkve u Brodskoj pukovnji. Crkva je zaštićeno kulturno dobro.¹⁸⁴

4.1. Povijest izgradnje

Prvi spomen zidane crkve u Svilaju unutar dostupnih izvora možemo pronaći u kanonskoj vizitaciji od 1775. godine. Prema vizitatoru, ova crkva smještena je na predjelu Hrastić u koje pukovnja planira premjestiti cijelo selo Svilaj koje se u vrijeme vizitacije nalazi pri obali rijeke Save, tj. u *starom* Svilaju. (Vidi sliku 5) Odluka o podizanju zidane crkve u Hrastiću donesena je „prije zadnje vizitacije“, dakle prije 1769. godine.¹⁸⁵ Ovu crkvu 1775. godine vizitator nalazi u prikladnom građevinskom stanju, stavljena je „pod krov“, sa zidanom sakristijom sa strane Evanđelja, te postavljenim zaključanim vratima. Jedini nedostatak ove crkve je nedovršeni strop, odnosno štukatura.¹⁸⁶ Prema vizitaciji od 1775. godine, ova crkva je dugačka 12 hvata, široka 4,5 hvata, te visoka 4 hvata.¹⁸⁷

U sljedećoj vizitaciji od 1782. godine, vizitator navodi kako je u međuvremenu izvršeno preseljenje Svilaja sa Savske obale na mjesto nekadašnjeg Hrastića, tj. u blizini zidane crkve. Prema opasci biskupa zidana crkva, premda u potpunosti stavljena pod krov, sa završenim svetištem i sakristijom, još uvijek nije stavljena u stanje prikladno za vršenje bogoslužja. Za potpuno dovršenje ove crkve, te konačno preseljenje župe u *novi* Svilaj, vizitator predlaže korištenje financijskih sredstava prikupljenih u obliku milostinje.¹⁸⁸ Sljedeća vizitacija od 1812. godine, konačno navodi potpuno završenu crkvu, stavljenu u uporabu.

Prema kanonskim vizitacijama od 1840. godine, župnu crkvu Imena Marijina u Svilaju konsakrirao je Andrija Krčelić, Brodski vicearhiđakon 17. prosinca 1777. godine u vrijeme župnikovanja Ivana Milasinčića. Crkvena zvona posvetio je biskup Emerik Raffay 1829. godine.¹⁸⁹

4.2. Položaj u naseljenom mjestu

Župna crkva Imena Marijina u Svilaju nalazi se u središtu sela Svilaja, glavnim pročeljem okrenuta je prema cesti koja od smjera Oprisavaca vodi prema Prnjavoru i Graničnom prijelazu Svilaj. Zapadno od crkve na navedenu se cestu spaja put prema selu

¹⁸⁴ Usp. Republika Hrvatska, Konzervatorski odjel u Slavonskom Brodu, Arhiv, (HR-KOSB-A) Z-1075/73. i Republika Hrvatska, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Klasa UP-I⁰-612-08/03-01-06/20 Urbroj.: 532-10-1/8(JB)-03-3 Zagreb, 23. rujna 2003.

¹⁸⁵ Vizitacija od 1769. godine navodi kako se pokraj oronulog oratorija sv. Jurja (udaren interdiktom zbog lošeg stanja) u Rastiću priprema građa za gradnju nove, prikladnije crkve u tekućoj godini. O kakvoj je vrsti građe riječ, nije poznato. Prema: Sršan, *Visitationes*, 461.

¹⁸⁶ *Isto*, 638 - 639.

¹⁸⁷ U metričkom sustavu: dugačka 22, 76m; široka 8,5m; visoka 7,6m.

¹⁸⁸ Sršan, *Visitationes*, 697.

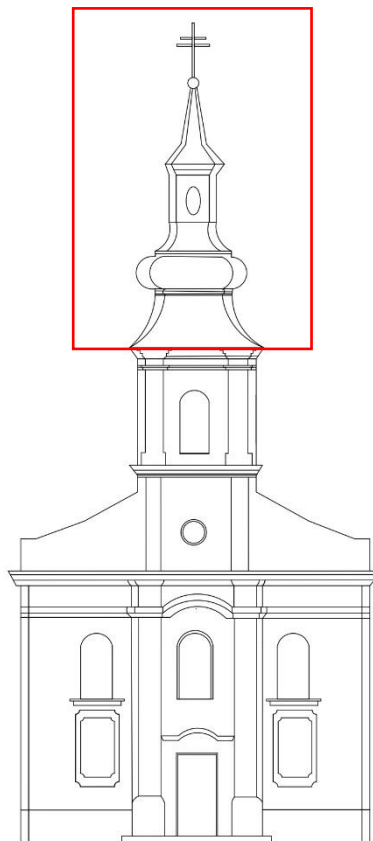
¹⁸⁹ Hrvatska, Nadbiskupijski arhiv Đakovo, Kanonske vizitacije-pisani izvještaji (HR-NAĐ-KV): 1840. vizitacija župe Svilaj.

Sredancima. S obzirom na dominantan ravničarski kraj, toranj crkve moguće je opaziti na samom putu prema selu, posebno iz smjera Oprisavaca.

Preko puta crkve nalazi se novoizgrađena zgrada za pastoralne potrebe župe, uz koju se sa zapadne strane nalazi župni dvor izgrađen u 19. stoljeću.

Važno je napomenuti kako se s desne obale Save, tj. na Bosanskoj strani također nalaze sela imena Gornji i Donji Svilaj u kojemu postoji crkva s titularom Imena Marijina.

4.3. Pretpostavljeni izgled u prvoj fazi

Slika 18: Pretpostavljeni izgled novosagrađene crkve Imena Marijina u Svilaju 1775.¹⁹⁰

¹⁹⁰ S obzirom da su najraniji opisi prve, „okrugle“ kape zvonika (lat. *cupola assulata rotunda*) nejasni, unutar crvenog pravokutnika ucrtano je današnje stanje s baroknom lukovicom. S obzirom da je gotovo identičan oblik kape zvonika predviđen i tipskim nacrtom, moguće je kako je izvorno stanje zvonika uvelike sličilo današnjem. Usp. Sršan, *Visitationes*, 951. „*Campanile est muratum, in turri ecclesiae sub cupula assulata rotunda estque bonum et firmum.*“

4.3.1. Građevina

Uvidom u trenutno stanje crkve, te u dostupne starije fotografije, možemo pretpostaviti kako današnja glavna fasada crkve nije pretrpjela značajne preinake u odnosu na izvorni izgled.¹⁹¹ Ova crkva građena je u vrijeme graditeljskog zamaha 1770-ih godina kada je u Brodskoj pukovnici izgrađeno više crkava identičnog izgleda.¹⁹² Ukoliko izvedeno stanje crkve u Svilaju usporedimo s projektom crkve za selo srednje veličine u Brodskoj pukovnici, možemo uvidjeti pojedine razlike i podudarnosti.

Donji dio pročelja izveden je uz minimalna odstupanja od navedenog plana. Primjetnu razliku čini profilacija medaljona te zatvorene niše iznad njih koje su u priloženom projektu nacrtane kao prozori. Za razliku od nacрта, u izvedenoj varijanti nedostaje lučni zabat iznad središnjih dvostrukih pilastara kao i volute na zabatnim kontraforima zvonika. Profilacija pilastara na tijelu zvonika najvjerojatnije je pojednostavljena u jednom od kasnijih zahvata. Najupečatljivija razlika u izvedbi crkve Imena Marijina u Svilaju i projekta crkve za selo srednje veličine u Brodskoj pukovnici je izostanak lučno zatvorenog prozora u prvoj etaži zvonika, koji je u ovom slučaju, ali i slučaju brojnih drugih crkava u okolici zamijenjen okulusom. Prema kanonskim vizitacijama, izvorni zvonik je bio pokriven šindrom.¹⁹³

Brod ove longitudinalne crkve izveden je uz minimalna odstupanja od prvog projekta za tipsku crkvu u Brodskoj pukovnici. Iza samog ulaza tj. portala nalaze se dva masivna stupa na kojima počivaju kor i toranj na koji se uspinje preko stubišta zapadno od ulaza. Na istočnom i zapadnom perimetralnom zidu nalaze se po dva polukružno zaključena prozora. Na istim zidovima u unutrašnjosti su postavljena po tri toskanska pilastra, jedan nasuprot drugome. Crkveni brod je nadsvođen bačvastim svodom. Moguće je kako su se u izvornoj fazi na svodu nalazile pojasnice koje su spajale vrhove kapitela suprotnih pilastara.¹⁹⁴ Spoj crkvenog broda i poligonalnog svetišta naglašen je trijumfalnim lukom, dok je podignuto svetište nadsvođeno baldahinskim svodom. Sa zapadne strane svetišta sagrađena je sakristija.

4.3.2. Oprema i inventar

Najstariji opis crkve Imena Marijina od 1812. godine navodi kako se u crkvi nalaze tri oltara. Na glavnom, zidanom oltaru s obojanom drvenom pločom nalazi se slika Blažene Djevice Marije. Prema vizitaciji koja navodi lokalnu predaju, ova slika u Svilaj dolazi zaslugom franjevac iz provincije Bosne Srebrene, te privlači izuzetno mnoštvo hodočasnika na svoj spomendan te prvih nedjelja u ljetnim mjesecima.¹⁹⁵ (Više o slici u poglavlju 9.)

Dva pokrajnja oltara posvećena su sv. Ivanu Nepomuku i sv. Antunu Padovanskom, te svaki od oltara uz svetčevu sliku opremljen je portatilom i svijećnjacima.¹⁹⁶

¹⁹¹ Izuzev naknadno dodane barokne lukovice.

¹⁹² Usp. Poglavlje 3.

¹⁹³ Sršan, *Visitationes*, 949.

¹⁹⁴ Izvedbu svoda s pojasnicama moguće je naći u nekoliko crkava iz šire okolice poput župnih crkava u Vrpolju, Sibinju i Brodu.

¹⁹⁵ *Isto*, 951.

¹⁹⁶ *Isto*.

Unutar sakristije nalazi se ispovjedaonica te sanduk i ormar u kojemu se čuvaju misnice i crkveno posuđe. Pokretni inventar sastoji se od dva kaleža (od kojih je jedan darovala Marija Terezija), dva ciborija, jedne monstrance i dviju plitica. Navedeno posuđe dio je crkvene imovine još od prije preseljenja župe. Sakristija raspolaže s pet misnica.¹⁹⁷

U crkvenom tornju vise četiri zvona. Najteže je teško 4 cente, dok su ostala tri teška 60, 40 i 30 libri.¹⁹⁸

4.4. Trenutno stanje

Trenutno građevinsko stanje ove građevine u osnovi ne odudara od pretpostavljenog izvornog stanja. Najuočljiviju razliku u eksterijeru crkve predstavlja kapa zvonika s izduženom baroknom lukovicom i lanternom. Istočno od portala u unutrašnjosti crkve postavljena je manja kapela Gospe Lurdske. Unutrašnji zidovi u potpunosti su bijeli. Tijelo pilastara u interijeru obojano je svijetlom oker bojom te je dekorirano tamno sivim okomitim linijama. Kapitel pilastara također je obojen u sivo. Prozori u lađi crkve zatvoreni su plastičnom stolarijom s jednostavnom improvizacijom vitraja. Na spoju broda i svetišta u 19. stoljeću postavljeni su historicistički oltari (izvorno sv. Jurja i Antuna Padovanskog), koji su trenutno prebojani nijansama sive boje te svedeni na kipove Srca Isusova i Srca Marijina. Trijumfalni luk naglašen je pojasnicom sive i tamno zlatne boje. U svetištu se nalazi polikromirani tzv. tirolski neostilski oltar sa slikom Gospe Svilajačke te kipovima sv. Josipa s Malim Isusom i sv. Antuna Padovanskog. (Slike 19, 82-86)

Slika 19: Crkva Imena Marijina u Svilaju, pogled prema svetištu.

¹⁹⁷ *Isto*, 950. 951.

¹⁹⁸ *Isto*, 951.

5. CRKVE SV. MARKA U TRNJANIMA, SV. JAKOVA STARIJEG U KLAKARU I UZNESENJA SV. KRIŽA U OPRISAVCIMA

5.1. Povijest izgradnje

Sve tri u naslovu navedene crkve građene su prema projektu za gradnju crkava srednje veličine u Brodskoj, Gradiškoj i Petrovaradinskoj pukovnji. Navedene crkve građene su u velikom graditeljskom zamahu s kraja 20-ih godina 19. stoljeća i to kronološki od crkava u Trnjanima i Klakaru (dovršene 1828. godine), do crkve u Oprisavcima (dovršena 1831.)¹⁹⁹ Navedene crkve nalaze se na popisu kulturnih dobara.²⁰⁰

Dok su dotrajale drvene kapele u Klakaru i Oprisavcima zamijenjene novim zidanim crkvama, izgradnja crkve u Trnjanima popraćena je još jednim paralelnim fenomenom, tj. premještanjem župe sv. Marka iz Vrhovine u Trnjane. Uz argumente za preseljenje župe navedene u poglavlju 2.2., navodimo i zapažanja trnjanačkog župnika Ivana Beckera. Prema Beckeru, obavljanje župničke službe iz dislociranog središta kao što je Vrhovina bilo je posebno iscrpljujuće zbog čega su „župnici u Vrhovini pod konac 18. i početkom 19. vijeka gusto umirali“.²⁰¹ Dodatni argument za premještanje sjedišta župe u Trnjane bio je geografski položaj Trnjana (u središtu župe), kao i postojanje nove ceste i satnije u samom središtu sela.²⁰²

Slika 20: Položaj Trnjana i Vrhovine prema kartama Prve vojne izmjere.

¹⁹⁹ Godina uzeta iz kanonske vizitacije od 1833. godine. Pojedini izvori (Kanonska vizitacija 1863.) kao godinu izgradnje spominju 1830. godinu. Usp. NAĐ-KV-Oprisavci, 1863.

²⁰⁰ Dok je crkva u Klakaru zaštićeno kulturno dobro (Republika Hrvatska, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Klasa:UP/I-612-08/13-06/0192, Urbroj: 532-04-01-02/14-13-1, Zagreb, 8. kolovoza 2013.), crkve u Trnjanima i Oprisavcima bile su na listi preventivno zaštićenih kulturnih dobara usp. Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski ured u Slavonskom Brodu, Klasa: UP/I-612-08/17-05/0144; Ur.br: 532-04-02-06/1-17-1, Slavonski Brod, 18.7.2017. (Trnjani, do 2021.) i Klasa: UP/I-612-08/09-05/0252 Ur.br:532-04-10/2-09-5, Slavonski Brod, 2. srpnja 2009. (Oprisavci, do 2012.).

²⁰¹ HR-AŽT-SŽT 1-5.

²⁰² Isto.

5.2. Položaj u naseljenom mjestu

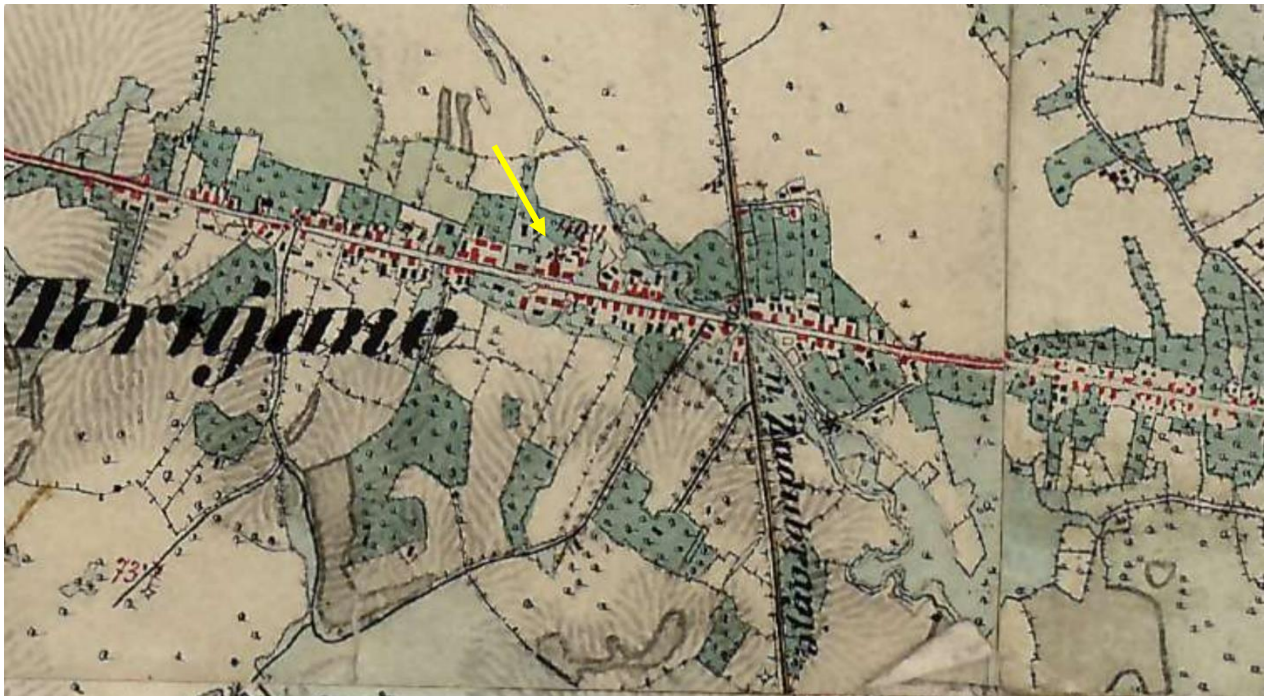
Radi preglednosti, pojedine važne značajke obrađenih crkava prikazat će se u tabličnom obliku.

Titular crkve, mjesto	Smještaj i položaj crkve u selu
Sveti Jakov Stariji, Klakar	Na periferiji sela, uz cestu Gornja Bebrina – Donja Bebrina. Glavno pročelje okrenuto prema cesti (jugozapad).
Sveti Marko, Trnjani	U središtu sela, uz cestu Brod – Garčin. Glavno pročelje okrenuto prema cesti (jug).
Uznesenje sv. Križa, Oprisavci	U središtu sela (geografski periferija) na „T“ sjecištu cesta. Glavno pročelje okrenuto prema cesti Garčin – Svilaj (Sjeverosjeveroistok), kraj zapadne strane crkve počinje cesta prema Poljancima.

Tablica 9: Položaj crkve u selu.

Slika 21: Položaj crkve u Klakaru prema drugoj vojnoj izmjeri.

Slika 22: Položaj crkve u Trnjanima prema drugoj vojnoj izmjeri.

Slika 23: Položaj crkve u Oprisavcima prema drugoj vojnoj izmjeri.

5.3. Pretpostavljeni izvorni izgled

Slike 24, 25 i 26. : Pretpostavljena rekonstrukcija izvornog izgleda. Crkve Klakar, Trnjani i Oprisavci (s lijeva na desno).

5.3.1. Građevina

Izvedbe drugog plana za crkvu srednje veličine u Brodskoj pukovnji u selu Trnjani, Klakar i Oprisavci u osnovi slijede zajedničke i zadane parametre. S obzirom na vrijeme izgradnje te razlike u izvedbi, crkve izgrađene u spomenutim selima možemo podijeliti u dvije skupine. U prvu skupinu valja ubrojiti crkve u Trnjanima i Klakaru. Obje crkve građene su u približno isto vrijeme te posjeduju brojne zajedničke karakteristike poput glatke fasadne površine te polukružno zatvorenih prozora. Važna razlika između ove dvije crkve je u niši iznad prozora na donjem dijelu fasade kakva postoji na crkvi u Trnjanima a izostaje na crkvi u Klakaru. S obzirom da nacrt za crkvu ovoga tipa na glavnoj fasadi preporuča izvedbu plitkih pravokutnih oblika (Plattenstil), možemo navesti mogućnost slične izvedbe izvornog pročelja koje je uklonjeno u brojnim naknadnim intervencijama.

Naknadne intervencije prisutne su i na crkvi u Oprisavcima. S obzirom na današnji izgled građevine, te izvedbu drugih crkava građenih u istom vremenskom periodu,²⁰³ možemo pretpostaviti kako je jedino crkva u Oprisavcima (u usporedbi s crkvama u Trnjanima i Klakaru) u svom izvornom obliku imala fasadu dekoriranu pilastrima. Posebna veza između crkava u Oprisavcima i Trnjanima je u polukružno zatvorenoj niši s križem koja se nalazi iznad portala, kakva nije izvedena u slučaju crkve u Klakaru.

²⁰³ Crkve u Babinoj Gredi, Gundincima, Gradištu i drugim selima, usp. tablica 7.

Izvedba crkvene lađe u sva tri slučaja približno je identična, kao i njihove dimenzije (usp. Slike 77-100). Bitne razlike uočljive su u smještaju sakristije, kao i izvedbi prozora. Naime, prozori na crkvama u Oprisavcima i Klakaru su polukružno zatvoreni, dok su u Oprisavcima u izvornom obliku izvedeni termalni prozori koji su naknadno zazidani, odnosno zamijenjeni polukružno zatvorenim prozorima.²⁰⁴ U pojedinim slučajima vidljiva su manja odstupanja u izvedbi kružnih prozora u stubištu kora i na koru.

²⁰⁴ Prema: HR-AŽO-SŽO 36.

5.3.2. Oprema i inventar

a) Glavni oltar

Trnjani	Oltar svetog Marka
Klakar	Oltar svetog Jakova Starijeg
Oprisavci	Oltar Uzvišenja Svetog Križa (davno obnovljen)

Tablica 10: Titular glavnog crkvenog oltara.

b) Pokrajnji oltari

Trnjani	Blažene Djevice Marije Očišćene (B.V. Mariae Purificantis) – Svijećnica, jednostavne izrade
	Svetog Donata (donesen iz stare crkve u Vrhovini), jednostavne izrade
Klakar	Svetog Duha, rad drvodjelje i kipara
	Rođenja Blažene Djevice Marije, rad drvodjelje i kipara
Oprisavci	Svetog Antuna Padovanskog, rad drvodjelje, rastavljen i premješten na tavan
	Svetog Juraja mučenika, rad drvodjelje

Tablica 11: Titulari pokrajnjih oltara.

c) Ostali inventar

Trnjani	Ormar za čuvanje pokretne imovine (u sakristiji)
	Propovjedaonica jednostavne građe
	Mjedeni ciborij i pokaznica
	Krsni zdenac (smješten kraj ulaza s lijeve strane)
	Jedna ispovjedaonica (smještena na vidljivom mjestu)
	Relikvija sv. Marka
Klakar	Ormar za čuvanje pokretne imovine (u sakristiji)
	Obojena propovjedaonica
	Ciborij i pokaznica od bakra
	Krstionica (ispod kora)
	Jedna ispovjedaonica
Oprisavci	Ormar za čuvanje pokretne imovine (u sakristiji)
	Nebojena propovjedaonica na strani Evandjelja (izvan svetišta)
	Srebrni i pozlaćeni ciborij, metalna pozlaćena pokaznica
	Jedna ispovjedaonica
	Krstionica (ispod kora)

Tablica 12: Popis preostalog inventara.

d) Crkvena zvona

Trnjani	Veliko zvono teško 328 libri, izliveno 1770. godine, sa slikama križa, BDM, sv. Josipa i sv. Ivana Nepomuka
	Malo zvono (masa nije navedena), izliveno 1754, bez navedenih slika
Klakar	Veliko zvono teško 254 libre, blagoslovio ga biskup Pavao Matija Sučić 2. kolovoza 1833. u čast sv. Jakova Starijeg, druge informacije nisu navedene
	Malo zvono teško 25 libri, druge informacije nisu navedene
Oprisavci	Veliko zvono teško 3 cente i 27 libri, blagoslovio biskup Sučić, 13. rujna 1833. u čast sv. Juraja
	Srednje zvono teško 2 cente i 17 libri, blagoslovljeno isti dan u čast sv. Križa
	Malo zvono 30 libri, druge informacije nisu navedene

Tablica 13: Crkvena zvona novosagrađenih crkava.

5.4. Trenutno stanje

Trnjani

Trenutni izgled crkve sv. Marka u Trnjanima rezultat je recentnih zahvata na interijeru i eksterijeru crkve. Od ranijeg namještaja u crkvi su sačuvani glavni oltar sv. Marka, pokrajnji oltari i postaje križnog puta. Unutrašnjost crkve u potpunosti je prebojana nijansama toplo žute boje s istakom na unutarnjim profilacijama kapitela. Sav ostali namještaj (izuzev lusteru koji su vjerojatno secesijski radovi) je recentno postavljen u zadnjih desetak godina.

Slika 27: Crkva sv. Marka u Trnjanima, pogled prema svetištu.

Klakar

Današnji izgled ponajviše je oblikovan zahvatima iz 1909. godine, te recentnim promjenama. Na glavnom oltaru crkve (sredina 19. stoljeća), koji je u kasnijim intervencijama prebojan i pojednostavljen, nalazi se neorenesansna slika Blažene Djevice Marije s Malim Isusom, svetim Jakovom i drugim svecima. Slika je okružena također prebojanim kipovima neimenovanih svetaca (moguće sv. Matija i sv. Vid). Pokrajnji oltari Srca Isusova i Srca Marijina, kao i Križni put postavljeni su 1909. i 1910. godine.²⁰⁵ Trenutni oslik crkve najvjerojatnije je recentni. Moguće je da je ideja iluzornog križnog svoda na češkim kapama preuzeta iz ranije faze (1909.), kada je crkvu oslikao Daniel Pfan iz Broda.²⁰⁶ Ostali inventar, izuzev posudice za svetu vodu koja je starija, postavljen je nakon Drugog vatikanskog koncila.

Slika 28: Crkva sv. Jakova u Klakaru, pogled prema svetištu.

²⁰⁵ HR-AŽK-SŽK, 80.

²⁰⁶ *Isto*, 60.

Oprisavci

Suvremeni izgled crkve, izuzev glavnog oltara sv. Križa (autor Martin Štefančić), postaja Križnog puta i orgulja, plod je recentnih zahvata obnove crkve nakon razaranja u Domovinskom ratu. U obnovi izvedenoj početkom 21. stoljeća, u vrijeme župnika Stjepana Sokolovića, najveći zahvat u unutrašnjem uređenju crkve bilo je oslikavanje cijele lađe i svetišta u suvremenom, neobaroknom stilu. Uz iluzionirani oslik arhitektonskih elemenata i dekoracije, izvedeni su i prikazi događaja i osoba iz svetog pisma i hrvatske povijesti „prema ikonografskom programu župnika“.²⁰⁷ Oslike su izveli slikari iz Lavova u Ukrajini: akademski slikar Ivan Krasevič s pomoćnicima Ivanom Sydorom i Slavkom Klatsanom.²⁰⁸ U istoj fazi postavljeni su suvremeni, neostilski vitraji.

Slika 29: Crkva Uzvišenja sv. Križa u Oprisavcima, pogled prema svetištu.

²⁰⁷ Dević, *Župa Oprisavci*, 59.

²⁰⁸ *Isto*, 59-60.

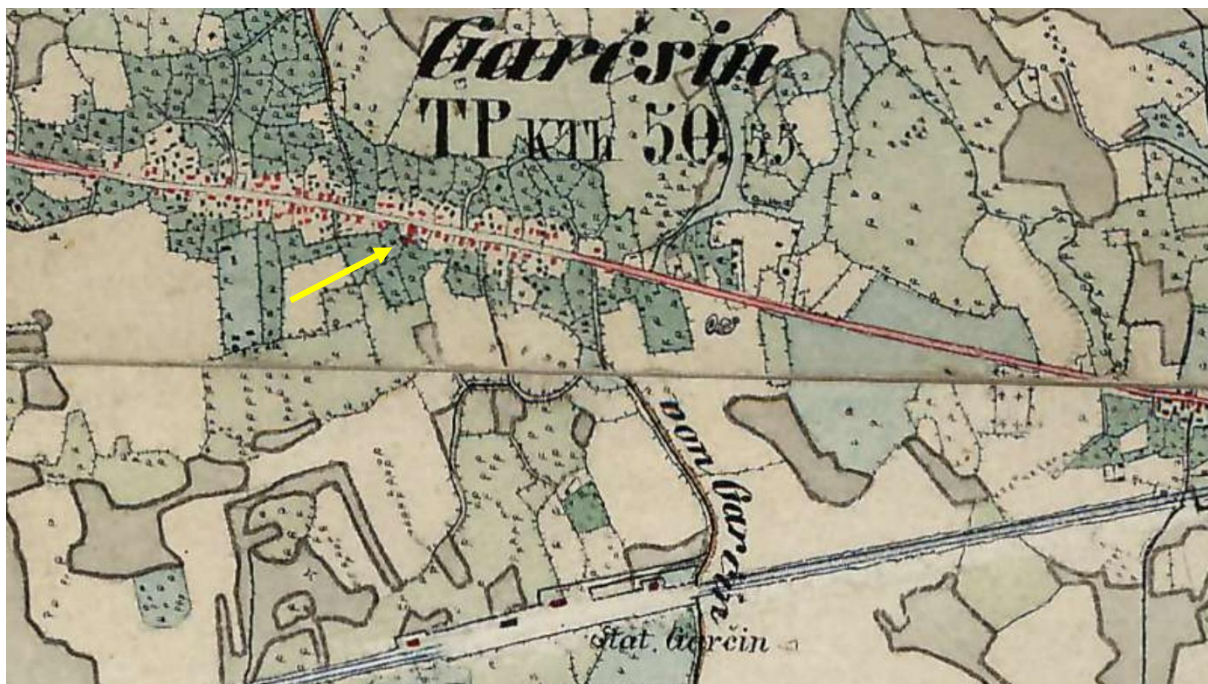
6. STUDIJA SLUČAJA - CRKVA SVETOG MATEJA U GARČINU

S obzirom na brojne radikalne intervencije na crkvi sv. Mateja u Garčinu, posebno one iz 1930-ih te 2010-ih, unutrašnji i vanjski izgled crkve daje vrlo malo informacija korisnih za rekonstrukciju izvornog izgleda crkve. Za stvaranje pretpostavljene rekonstrukcije crkve korištene su fotografije načinjene prije radikalne obnove 1932., kao i nacrt crkve s početka 20. stoljeća, te istraživački radovi provedeni 2005. godine.

6.1. Povijest gradnje i položaj u naseljenom mjestu

Današnja župna crkva sv. Mateja u Garčinu, treća je župna crkva građena na istoj zemljišnoj čestici.²⁰⁹ Kao što je i navedeno u drugom poglavlju, prva župna crkva u novom Garčinu građena je 1729. u okviru katoličke obnove u oslobođenoj Slavoniji. Nakon što je postala neupotrebljiva, početkom 1760-ih na zidanim temeljima, izgrađena je nova, drvena crkva. Ista crkva, ni desetak godina nakon izgradnje nalazi se u lošem stanju, te je zamijenjena novom, u potpunosti zidanom crkvom 1794. ili 1796. godine.²¹⁰

Ova crkva sagrađena je oko 260 metara istočno od središta sela, tj. mjesta na kojemu se do Drugog svjetskog rata nalazila upravna zgrada Garčinskog kotara. Glavno pročelje ove župne crkve okrenuto je prema sjeveru, tj. prema cesti Brod-Vrpolje. Oko 30 metara zapadno od crkve nalazi se župni dvor podignut između 1844. i 1845 godine.²¹¹

Slika 30: Položaj crkve u Garčinu prema Drugoj vojnoj izmjeri.

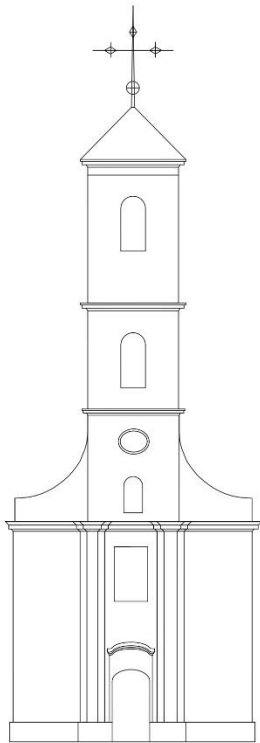
²⁰⁹ Posebna vrijednost ovog procesa leži u tome da su u današnjem župnom dvorištu u Garčinu, u razmaku od 1720-ih, do 1794. godine, na relativno malom prostoru, izgrađene čak tri župne crkve.

²¹⁰ Premda dostupna literatura kao godinu izgradnje crkve navodi 1796. ističemo mogućnost kako je crkva sagrađena i ranije, tj. 1794. godine, kako je napisano u prethodnoj vizitaciji.

²¹¹ Dević i Starešina, *Župa Garčin*, 181.

6.2. Građevina

Jedini poznati izvor za rekonstrukciju izgleda glavnog pročelja župne crkve sv. Mateja u Garčinu je fotografija snimljena 1920-ih godina povodom posjeta đakovačkog biskupa Antuna Akšamovića svome rodnom selu (slika 102). Na spomenutoj fotografiji jasno se vidi gotovo cijeli donji dio glavnog pročelja. Za rekonstrukciju ostalih dijelova, a posebno tornja crkve, korištena je fotografija sela s početka 20. stoljeća, kao i nacrt crkve načinjen u isto vrijeme (slika 103).

Donji dio glavnog pročelja podijeljen je na tri djela. U središnjem dijelu, iznad segmentno zaključenog portala nalazi se segmentna profilacija djelomično slična ostvarenjima na crkvama u Svilaju (slika 18) i Sibinju (slika 142). Iznad portala nalazi se pravokutno zaključen prozor. Središnji dio pročelja s lijeve i desne strane omeđuje po jedan trostruki pilaster čiji se obrisi jasno vide na prethodno spomenutoj fotografiji (slika 102). Postament pilastra, kao i sokl nisu vidljivi na fotografiji, te su pretpostavljeni.

Slika 31: Rekonstrukcija crkve u Garčinu.²¹²

Iznad profiliranog vijenca, u podnožju zvonika nalazi se manja niša u koju je postavljen metalni križ. Slično ostvarenje vidljivo je i na spomenutim crkvama u Trnjanima i Oprisavcima. Iznad niše postavljen je elipsasti okulus. Premda je isti na skici s početka 20. stoljeća ucrtan kao pravokutnik, u rekonstrukciji je odlučeno kako će se isti ucrtati kao elipsasti prozor. Prvi razlog takve odluke leži u činjenici da je autor skice sve otvore na crkvi ucrtao pravokutno, iako je većina crkvenih prozora polukružno zaključena, što je uostalom i vidljivo na fotografiji s početka 20. stoljeća. Prvi kat zvonika otvoren je polukružno zaključenim prozorima prema sjeveru, istoku i zapadu, dok je drugi kat otvoren na sve četiri strane. Kapa zvonika pokrivena je šindrom.

Ova longitudinalna građevina s polukružnim svetištem dugačka je 11,5, široka 4,5 i visoka 3,5 hvata.²¹³ Pod crkve pokriven je opekom, dok je zračni svod izveden u tzv. štukaturi, koja po riječima vizitatora 1811. godine znatno oštećena na koru, dok ostatku svoda u cijeloj

²¹² Križ na tornju je predimenzioniran.

²¹³ D= 21,815m; Š=8,54m; V=6,64m.

dužini prijeti rušenje. Uz glavni portal orijentiran prema sjeveru, u crkvu je moguće ući i kroz vrata sakristije, te vrata na zapadnom zidu.²¹⁴

Premda elaborat iz 2006. godine, pozivajući se na istražne radove navodi kako ova crkva u svojoj prvoj graditeljskoj fazi nije imala sakristiju,²¹⁵ sigurno je kako je ista sagrađena, ako ne prilikom izgradnje same crkve, u nekoliko sljedećih godina. Isto potvrđuje i kanonska vizitacija iz 1811. godine koja jasno navodi postojanje sakristije.²¹⁶

Iznad ulaznog portala sazidan je kor ispod kojega se nalaze ispovjedaonica, krstionica i posuda sa svetom vodom.

Vizitator također navodi kako crkva ima sedam prozora koji su zatvoreni rešetkama. S obzirom da najstariji poznati tlocrt crkve jasno navodi šest prozora i to jedan iznad portala, jedan okulus u svetištu te po dva na svakoj strani crkvene lađe, ne možemo sa sigurnošću pretpostaviti položaj navedenog sedmog prozora. U spomenute prozore možda je ubrojen polukružno zaključeni otvor smješten uz južni prozor zapadne fasade. Premda elaborat iz 2006. godine navodi nepoznatu funkciju ovog otvora, iz nacрта s početka 20. stoljeća, jasno je vidljivo kako je ovaj otvor služio kao ulaz na propovjedaonicu u koju se ulazilo preko prolaza iz sakristije (slike 103 i 104).

Važno je napomenuti kako je nepunih 15 godina nakon izgradnje, ova crkva imala problema s vlagom „jer je smještena na niskom mjestu i nije dovoljno podignuta.“²¹⁷ Prema riječima starijeg lokalnog stanovništva, vlaga je stvarala velike probleme ovoj crkvi i u zadnjih 50 godina, zbog čega je 1970-ih rastavljen glavni oltar.

²¹⁴ Sršan, *Visitationes*, 911,

²¹⁵ Milko Puncer, Ana Pečar, Željka Pandurević i Alan Cvijanović, *Konzervatorski elaborat – Crkva sv. Mateja Apostola i Evanđelista u Garčinu*, (Osijek:Urbos doo, 2006.): 19.

²¹⁶ Sršan, *Visitationes*, 911.

²¹⁷ *Isto*.

6.3. Izvorna oprema i inventar

Glavni oltar ove crkve podignut je u čast sv. Mateja „načinjen radom drvodjelje i rezbara“.²¹⁸ Ovaj oltar na vrhu ima sliku sv. Ilije Proroka pokraj koje se nalaze dva anđela, jedan s desne i drugi s lijeve strane. Ispod slike sv. Ilije nalazi se velika slika svetog Mateja naslikana na platnu i uokvirena u crni mramorirani okvir. Ispod slike nalazi se drveno svetohranište s križem. Uz bok svetohraništa nalaze se po tri svijeće, iznad kojih su postavljeni kipovi sv. Petra i Pavla, svaki sa svoje strane u ravnini slike sv. Mateja. Ispred oltara nalazi se svjetiljka s vječnim svjetlom.²¹⁹

Sa strane evanđelja podignut je zidani bočni oltar sv. Ane. Ovaj drveni oltar je mramoriran i pozlaćen. Pri vrhu ima manju sliku sv. Mihaela ispod koje se nalazi veća slika sv. Ane naslikana na platnu. Obje slike uokvirene su u srebreno-zlatni okvir. Na oltaru se nalaze i četiri svijećnjaka načinjena radom tokara i obojana u plavo.²²⁰

Sa strane poslanice nalazi se drugi zidani oltar sa slikom neimenovanog svetca u staklu s crnim mramornim okvirom. S obzirom na vizitaciju od 1833. ističemo mogućnost kako se radi o oltaru Blažene Djevice Marije. Ovaj oltar također je opremljen s 4 svijećnjaka i ostalim potrebnim priborom. Premda je novi, u prilično je vlažnom stanju, zbog čega vizitator preporuča potrebne drvodjeljske zahvate.²²¹

Crkva je opremljena i ostalim primjerenim inventarom poput drvene propovjedaonice obojane u crveno pokraj koje se nalaze slike Majke Božje Brnske i Bezgrešnog začeca. U lađi crkve smješteno je 14 klecala, po sedam sa svake strane. U sakristiji se nalazi ormar u kojemu se čuva veći broj misnog ruha i posuđa među kojem je potrebno istaknuti tri misnice i tri kaleža koja je crkvi, prema riječima vizitatora, darovala carica Marija Terezija.²²²

U zvoniku se nalaze dva zvona, jedno teško dvije cente i drugo 12 libri.

Najvrjedniji dio inventara ove crkve je relikvijar sv. Mateja koji je posebno obrađen u poglavlju broj 9.

²¹⁸ Sršan, *Visitationes*, 910.

²¹⁹ *Isto*, 910-915.

²²⁰ *Isto*.

²²¹ *Isto*.

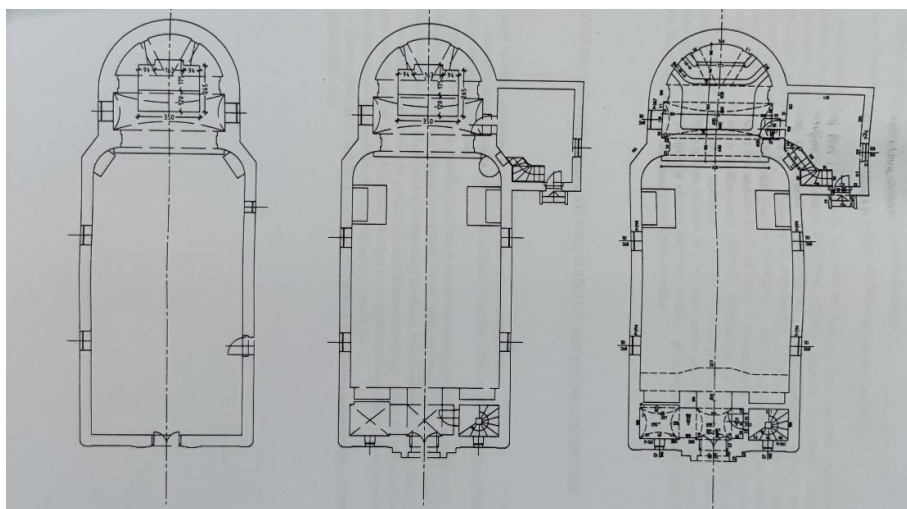
²²² *Isto*, 916.

6.4. Župna crkva sv. Mateja u Garčinu u svjetlu sakralne arhitekture Brodske pukovnije

Iz priložene rekonstrukcije crkve, dostupne dokumentacije te uvida u trenutno stanje, vidljivo je kako je crkva sv. Mateja u Garčinu građena prema projektu različitom od dvaju prethodno spomenutih tipskih nacrti za crkve u Brodskoj pukovnji. Također, potrebno je napomenuti kako je crkva u Garčinu jedina crkva u okolici kojoj se iznad zabata uzdiže dvokatni zvonik.

Prema svojem tlocrtu, ova crkva dijeli određene sličnosti s pojednostavljenom verzijom drugog Normpläne crteža kakav je korišten kao tipski nacrt za crkvu srednje veličine grčkog obreda na području Vojne Krajine (Slika 31).²²³ Ukoliko je crkva svetog Mateja uistinu građena po ovome nacrtu, onda bi teza o naknadnoj prigradnji sakristije bila potpuno ispravna. Ovakav tip građevine u nešto izmijenjenom stanju ponudio bi i odgovor na pitanje o položaju prvotnih sedam crkvenih prozora od kojih bi se četiri nalazila u crkvenom brodu, dok bi preostala tri bila smještena u svetišće.²²⁴

Drugi tip građevine s kojom tlocrt crkve sv. Mateja u Garčinu dijeli osnovne sličnosti je tip crkava s rizalitim zvonikom kakve su građene u Velikoj Kopanici, Nuštru, Gorjanima, Drenju, Brođancima, Rovišću i brojnim drugim selima.²²⁵ Uz sličnu prostornu koncepciju, zajednička karakteristika Garčinske crkve sa spomenutim crkvama je prilično plitak trijumfalni luk na prijelazu iz lađe u svetišće, kao i izvedeni zrcalni svod ili potpuno ravni strop. Ukoliko prihvatimo tezu Milka Puncera kako ova crkva uistinu nije imala veći zvonik u svojoj izvornoj graditeljskoj fazi,²²⁶ možemo pretpostaviti kako je prvotni plan za podizanje crkve u Garčinu predviđao rješenje sa isturenim rizalitim zvonikom od kojega se u jednom trenutku odustalo, nakon čega je sagrađen sadašnji zvonik koji počiva na stupovima smještenima na samom ulazu u crkvu.

Slika 32: Tri pretpostavljene faze tlocrta župne crkve u Garčinu prema Milku Punceru.

²²³ Cvitanović, *Tipski nacrti*, 416.

²²⁴ U ovu podjelu nije uračunat prozor iznad glavnog portala.

²²⁵ Temeljna razlika između spomenutih crkava i crkve u Garčinu je ta što su spomenute crkve građene s isturenim tornjem.

²²⁶ Puncer, *Konzervatorski elaborat*, Župna crkva u Garčinu, faze izgradnje, tlocrt prizemlja.

6.5.Promjene

Kao i prethodno spomenute crkve u Garčinskom dekanatu, crkva svetog Mateja u Garčinu, u dva stoljeća svojega postojanja pretrpjela je niz radikalnih zahvata na interijeru i eksterijeru zbog čega se, gotovo u potpunosti razlikuje od izvornog stanja kakvog je imala krajem 18. stoljeća. S obzirom da je ova crkva jedini sakralni objekt s prostora Garčinskog dekanata koja posjeduje izvore pomoću kojih možemo pratiti promjene na crkvenom eksterijeru i unutrašnjosti, sljedeće se cjeline usmjerene prema oslikavanju važnijih promjena same građevine.

6.5.1. Prva velika „obnova“ 1850-ih

Zahvaljujući predanom radu župnika Ivana Matijevca u vođenju župne spomenice sredinom 19. stoljeća, moguće je napraviti djelomičnu rekonstrukciju interijera crkve iz 60-ih godina 19. stoljeća.

Izvorni glavni oltar zidane crkve zamijenjen je 1856. godine, kada je 10. studenog iste godine sazidan novi. Sljedeće godine isti oltar je mramorirao majstor Ivan Krieg iz Apatina koji je obojao i nove kipove. Novopostavljene kipove (uključujući i sv. Duha i kerubine), zajedno s kapitelima izradio je Josip Fischer, također iz Apatina.²²⁷

Izgled ovog oltara djelomično je poznat zbog dvije sačuvane fotografije koje prikazuju njegov donji dio. (Slike 35 i 36)

Slika 35: Glavni oltar crkve sv. Mateja u Garčinu početkom 20. stoljeća.

²²⁷ HR-AŽG-SŽG 5.

Posebnu vrijednost ovome oltaru čine četiri serafina koje je župnik Matijevac dobio na poklon od samostana u Cerniku. S obzirom da je istih godina u cerničkom samostanu postavljen novi glavni oltar, možemo pretpostaviti kako su četiri dobivena serafina dio nekadašnjeg glavnog oltara u crkvi sv. Petra. Spomenuti oltar izradila je drvorezbarska radionica zagrebačkog biskupa Jurja Branjuga sredinom 18. stoljeća, kada je isti poklonjen cerničkom samostanu.²²⁸

Pokrajnji oltari navedeni prilikom opisa izvornog stanja, zamijenjeni su 1844. godine zidanjem novih. Isti oltari mramorirani su 1845. godine, dok su pripadajuće skulpture nabavljene u Apatinu 1858. godine.²²⁹

Do sredine 1860-ih cijela crkva je potaracana i opremljena novom propovjedaonicom, krstionicom, orguljama, lusterima, ormarima, Božjim Grobom i satom na zvoniku.²³⁰ Crkvu je ponovno oslikao 1865. bavarac Đuro Stoiber.²³¹ Vrijednu nadopunu liturgijskom ruhu garčinske crkve izvršio je biskup Strossmayer doniravši plavi plašt iz biskupske kapele koji je pripadao pokojnom biskupu Čolniću (1699. – 1773.).²³² Donirani plašt, koliko je poznato, nije sačuvan.

6.5.2. Zahvati s kraja 1920-ih i početka 1930-ih

Nakon velikih zahvata sredinom 19. stoljeća, crkva sv. Mateja u Garčinu nije prolazila kroz veće intervencije sve do kraja 1920-ih godina. Nakon što je 1920. godine Antun Akšamović, svećenik rođen u Garčinu, postao đakovačkim biskupom, dolazi do izrazite institucionalne i financijske potpore pri obnovi župne crkve. Prema kanonskim vizitacijama iz 1922. godine vidljivo je kako je ova crkva u izrazito lošem stanju uključujući i liturgijski namještaj te odjeću. Iste godine odobrena su izdašna financijska sredstva za temeljitu rekonstrukciju crkve, koja je zbog nesporazuma s lokalnim vlastima kasnila skoro cijelo desetljeće. Premda oskudna literatura kao godinu rekonstrukcije garčinske crkve navodi 1932. godinu, iz pisama sačuvanih u nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, vidljivo je kako su najvažniji zahvati u interijeru (poput podizanja novih oltarnih menzi), završeni krajem 1920-ih.²³³

U ovoj fazi u potpunosti je izmijenjen interijer crkve u Garčinu. Uklonjeni su stari pokrajnji oltari iz prethodne faze, kao i njihove zidane oltarske menze iz izvorne graditeljske faze crkve. Sazidane su nove oltarske menze s površinom od brušenog dekorativnog betona, te su postavljene uz istočni, odnosno zapadni zid crkve (slike 107 i 108). Na iste menze postavljeni su neogotički oltari kakve je Anđela Horvat zatekla u posjeti crkvi 1953. godine.²³⁴ Na pokrajnje oltare postavljeni su novoblagoslovljeni kipovi sv. Antuna Padovanskog, sv. Roka,

²²⁸ Više u: Gabrijela Baričić, Franjevački samostan i crkva svetog Petra apostola u Cerniku. Diplomski rad. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet): 61.

²²⁹ HR-AŽG-SŽG 6.

²³⁰ *Isto*.

²³¹ *Isto*, 7.

²³² HR-AŽG-SŽG 7.

²³³ HR-NAĐ pismo broj 1193.

²³⁴ HR-NAZ-AH, putna bilježnica X, 159.

sv. Vida²³⁵ kao i reljef sv. Antuna Pustinjaka.²³⁶ Pod crkve zamijenjen je novim, izvedenim u brušenom betonu purpurne i crne boje s dekoracijama (slika 106). Na spoju južnog i istočnog zida kod ulaza u crkvu, postavljena je kapela Kristova Groba. Na prozore u crkvi postavljeni su novi vitraji s geometrijskim motivima. Crkva je ponovno oslikana, slikarske radove izveo je Josip Pellarini iz Vinkovaca.²³⁷ U ovoj je fazi ili nekoliko godina ranije, izveden historicistički oslik svetišta crkve s geometrijskim i florealnim motivima kakav je uočljiv na slici 36.²³⁸

Slika 36: Svetište crkve sv. Mateja nakon 1930-ih.

Od vrijednijeg starog inventara, sačuvana je propovjedaonica koja je postavljena na mjesto nekadašnjeg pokrajnjeg oltara na spoju zapadnog zida i svetišta, uspon na istu vršio se preko oratorija na katu sakristije. Istražni radovi izvedeni 2005. godine na ovome su mjestu (spoj svetišta i zapadnog zida) pronašli ostatke profilacije za koju je pretpostavljeno kako se radi o postamentu nekadašnjeg trijumfalnog slavoluka.²³⁹ Ukoliko je spomenuti luk i postojao, nije u potpunosti jasna njegova izvedba koja bi se značajno ograničila s obzirom na prilično plitak prostor spoja svetišta i pokrajnjih zidova, kao i visine luka i stropa. Nasuprot pretpostavki

²³⁵ Kipovi sv. Roka i sv. Vida najvjerojatnije su stariji radovi koje je Anđela Horvat opisala kao „zanimljive primjere rustičkog baroka (polikromirano drvo).“ Usp. 159. RH-NAZ-AH, p.b.X, 159.

²³⁶ Prema izuzetnom sličnošću s brojnim suvremenim ostvarenjima iz okolice poput oltara iz Oprisavaca pretpostavljamo kako se radi o radu majstora Martina Štefančića iz Brodskog Varoša.

²³⁷ Podatak poznat iz opisa zahvata na crkvi župnika Vladoja Holika. Dokument je u međuvremenu izgubljen.

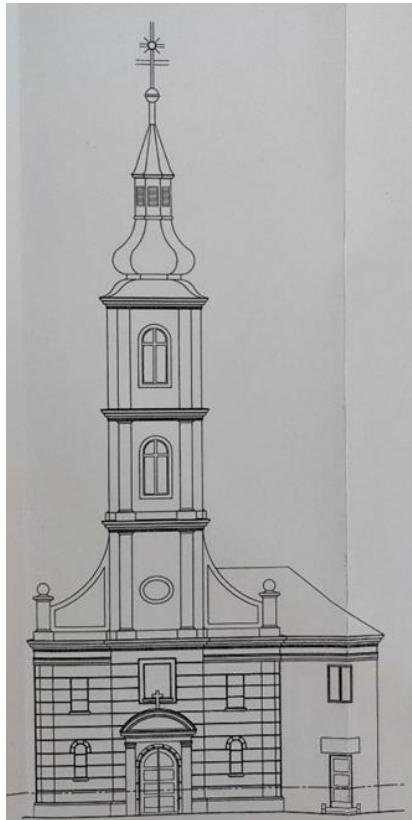
²³⁸ Sumnju u izvođenje oslika svetišta u ovoj fazi potkrepljujemo činjenicom kako je biskup Akšamović revno poticao upotrebu novih stilskih rješenja nasuprot historicizmu. Usp. Dragan Damjanović, "Ranomodernistička obnova župne crkve u Strizivojini 1937. godine." *Zbornik Muzeja Đakovštine* 7, br. 1 (2005): 56-57.

²³⁹ Puncer, *Konzervatorski elaborat*, 13.

o postamentu trijumfalnog luka, ističemo mogućnost kako je pronađena profilacija podnožje nekadašnjeg kasnobaroknog oltara zidanog u prvoj graditeljskoj fazi na istome mjestu.

Među vrijednim zahvatima u unutrašnjosti ističe se novi crkveni kor, dekoriran pravokutnim površinama, djelo arhitekta Frana Funtaka iz Vukovara.²⁴⁰ (Slika 118.) Koliko je poznato, glavni oltar crkve u ovoj fazi nije prošao kroz veće intervencije.

Uz spomenute promjene u crkvenom interijeru, radikalne promjene izvršene su i na vanjskim zidovima crkve, kao i na tornju. Središnji dio donjeg dijela glavnog pročelja omeđen trostrukim pilastrima zamijenjen je plitkim rizalitom, dok je glavni portal dodatno naglašen četvtastim toskanskim stupovima i masivnom lunetom s križem na vrhu. U visini vrata, s lijeve i desne strane probijeni su otvori polukružno zatvorenih prozora, iznad kojih su probijeni pravokutni prozori (u visini nešto nižoj od vrha središnjeg prozora). Donji dio fasade također je dekoriran rasterom vodoravnih linija u žbuci (rustikom). Kontrafori zvonika dodatno su profilirani, te su na njihovim rubovima postavljene dekorativne kugle. Rubovi etaža zvonika dekorirani su toskanskim pilastrima, te je postavljena nova toranjska kapa u obliku barokne lukovice s otvorenom lanternom i bogato izvedenim križem na vrhu (umjetničko-bravarski rad) (usp. slika 34.). U isto vrijeme postavljena su nova crkvena zvona.

Slika 37: Glavno pročelje crkve u Garčinu 2000-tih godina (druga faza crkve).²⁴¹

²⁴⁰ Podatak poznat iz opisa zahvata na crkvi župnika Vladoja Holika. Dokument je u međuvremenu izgubljen. Više o opusu Frana Funtaka u: Dragan Damjanović, Vukovarski arhitekt Fran Funtak. Zagreb: Leykam international, 2009.

²⁴¹ Potrebno je napomenuti kako je izvorni projekt djelomično odstupao od nacрта sa slike, poput otvorenih prozora lanterne koji su na slici 34 zatvoreni. Usp. Slika 36.

Sve navedene promjene izvršene su u vrijeme župnika Vladoja Holika.

Obrise siluete obnovljene garčinske crkve biskup Antun Akšamović odabrao je za motiv svoga *ex libris* pečata kojega je izradio slikar i grafičar Milenko Đurić (slika 149).

6.5.3. Zahvati nakon Drugog vatikanskog koncila i potresa 1964.

Interijer crkve nakon zahvata iz vremena biskupa Akšamovića ostao je, koliko je poznato, nepromijenjen sve do sanacijskih radova 1970-ih godina. Razorni potres od 13. travnja 1964. jakosti 5,6 prema Richteru zbio se u neposrednoj okolici Slavenskog Broda (Podvinje) prouzročivši veliku materijalnu štetu na brojnim objektima, napose sakralnim građevinama.²⁴²

„Obnova“ crkve i sanacija štete od potresa započela je 1972. godine popravkom pukotina te izvođenjem betonske izolacije crkve.²⁴³ Crkveni interijer gotovo u cijelosti je izmijenjen u sljedećih 10 godina kada je u potpunosti uklonjen historicistički inventar, kao i glavni oltar koji je zamijenjen novim, suvremenim rješenjem u duhu smjernica Drugog vatikanskog koncila. Duž cijelog crkvenog broda, kao i u svetištu, postavljene su zidne drvene obloge tzv. lamperija. Uklanjanjem pokrajnjih oltara, na njihove menze postavljena su po tri drvena postamenta čime su načinjeni oltar Srca Isusova (strana Poslanice, tj. desno od oltara) i oltar Srca Marijina (strana Evanđelja, lijevo od oltara). Godine 1973. uklonjeni su stari lusteri te je načinjen novi. Bojani sloj iz prethodne graditeljske faze prebojan je najvjerojatnije 1978. godine, kada je postavljen novi križni put.²⁴⁴ U ovoj graditeljskoj fazi uklonjene su orgulje te je najvjerojatnije zatvoren okulus u svetištu. Navedeni zahvati rađeni su prema nacrtima dr. Ivana Rogića,²⁴⁵ đakovačkog kanonika, prema čijem je projektu uređena i osječka crkva (konkatedrala) svetih Petra i Pavla.²⁴⁶

U vrijeme spomenutih zahvata, nekadašnji kipovi svetih Valentina i Nikole, radovi kiparice Mile Wod preoblikovani su u kipove svetih Petra i Mateja te postavljeni iznad novih postaja križnog puta.²⁴⁷

Ovoj „purifikaciji“ sakralnog prostora zasigurno su doprinijele i nove smjernice Drugog vatikanskog koncila o oblikovanju sakralnog prostora, kao i opći duh vremena i strujanja u umjetnosti.

Početak 1980-ih ponovno je ožbukana fasada crkve. Prilikom ovoga zahvata nisu vršena veća odstupanja od projekta rekonstrukcije iz kasnih 1920-ih godina. Navedeni radovi vršeni su u vrijeme župnika Stjepana Sante i Stjepana Starešine.

²⁴² Vidi. Slađana Josipović Batorek. "Potres u Đakovštini 1964. godine." *Zbornik Muzeja Đakovštine* 11, br. 1 (2013): 179-196.

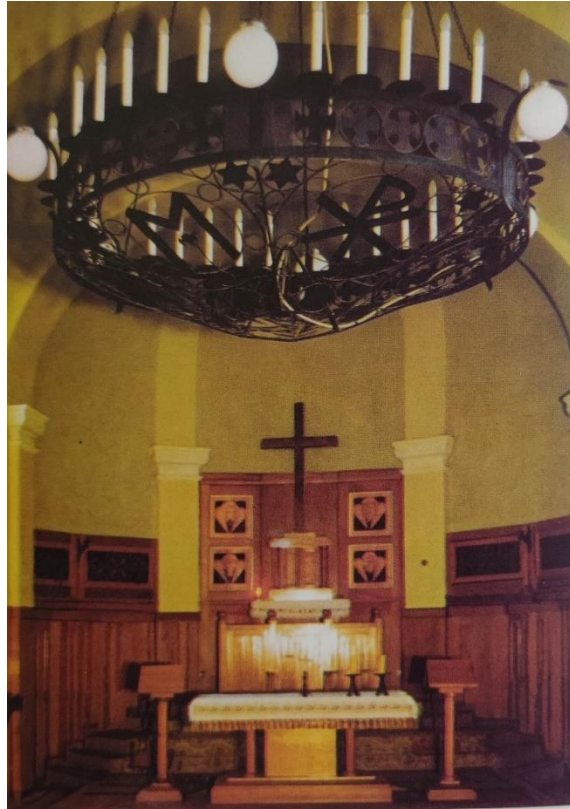
²⁴³ Dević i Starešina. *Župa Garčin*, 51.

²⁴⁴ *Isto*, 51.

²⁴⁵ *Isto*.

²⁴⁶ Župna crkva Sv. Petra i Pavla Apostola u Osijeku u: *Župa sv. Petra i Pavla, Osijek, Povijest župe*. https://www.svpetaripavao.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=104&Itemid=162 pristup ostvaren 29.6.2022.

²⁴⁷ Prvih sedam postaja križnog puta unutar kazetiranih okvira postavljeno je na zapadni zid crkve, iznad čega je postavljen kip svetog Petra, dok je na istočni zid postavljeno preostalih sedam postaja križnog puta iznad kojih je postavljen kip sv. Mateja.

Slika 38: Pogled na novo svetište 1980-ih.

Slika 39: Pročelje crkve nakon obnove 1980-ih.

6.5.4. Građevinski zahvati nakon 2000-e godine i trenutno stanje

Posljednja velika, potpuna rekonstrukcija župne crkve svetog Mateja u Garčinu započela je početkom 2000-ih godina te traje do danas. Prvi građevinski zahvati ove faze uključuju uklanjanje lusterâ iz prethodne faze, postavljanje nove fasadne žbuke na toranj crkve, kao i uklanjanje metalne dekoracije kape zvonika i zatvaranje lanterne. U istom zahvatu vanjska pročelja crkve bojana su nijansama svijetloga okera i narančaste boje.

Nakon istraţnih radova izvedenih 2005. godine, početkom 2006. godine izrađen je idejni projekt uređenja crkve. Ovaj projekt predviđao je uklanjanje betonskog poda (druga graditeljska faza), tj. spuštanje poda u svetištu i brodu na izvornu razinu i postavljanje podnog grijanja. Također, predviđeno je uklanjanje drvenih obloga (tzv. lamperije), kao i kompletnog mobilijara i namještaja. Također, predviđeno je uklanjanje bočnih oltarnih menzi te rekonstrukcija historicističkog oslika u svetištu, kao i otvaranje zazidanog okulusa. Prema ovome projektu, u osnovi je predviđeno očuvanje crkvene fasade iz druge graditeljske faze, izuzev nove profilacije pilastara na vanjskim bočnim zidovima. Predviđena je i prigradnja nove, istočne kapele, zrcalne prigradenoj sakristiji.

U međuvremenu se odustalo od navedenog projekta te načinjen novi prema kojemu su izvršeni recentni radovi u kojima su u potpunosti uklonjeni tragovi ranijih graditeljskih faza (izuzev sačuvanih klupa, i glavnog oltara-stola).

Nakon uklanjanja betonskog poda iz druge graditeljske faze, izveden je pod s podnim grijanjem i recentno postavljenim keramičkim pločicama većih dimenzija.²⁴⁸ Zbog procjene kako pokrajnji oltari nikada nisu dovršeni, te kako same oltarne menze nemaju značajnu umjetničku vrijednost, izvršeno je uklanjanje istih. Također, u potpunosti je uklonjena unutarnja žbuka crkve, čime je izgubljena mogućnost uvida u ranije faze oslika.²⁴⁹ U potpunosti je uklonjen i strop od trstike koji je zamijenjen novim stropom – postavljenim rigips pločama. Vitraji postavljeni u drugoj graditeljskoj fazi također su uklonjeni. Na njihovo mjesto postavljeni su zatvoreni stakleni prozori. U unutrašnjosti crkvene lađe izvedena je potpuno nova raščlamba u obliku plitkih toskanskih pilastara od rigips ploča iz čijih su kapitela izvedene pojasnice (na stropu) koje povezuju međusobno suprotne pilastare (vidi sliku 40). Na stupovima-nosačima kora postavljeni su klima uređaji. Unutrašnjost cijele crkve, izuzev bijelo-plavo-okor obojanog svetišta, obojana je bijelo.

Odustalo se je od rekonstrukcije historicističkog oslika u svetištu, kao i otvaranja zazidanog okulusa. Prema istraţnim radovima iz 2005. godine izvršena je rekonstrukcija toskanskih pilastara koji su obojani u bijelo. Na mjestu nekadašnjeg glavnog oltara, privremeno je postavljena slika Posljednje večere autora Ilije Jagodića, garčinskog župnika s kraja 19. i početka 20. stoljeća. S istočne strane svetišta izgrađena je dvoetaţna pravokutna kapela čiji projekt slijedi parametre zadane u prethodno navedenom projektu iz iste građevinske faze.

Fasada glavnog pročelja također je značajno izmijenjena u odnosu na drugu graditeljsku fazu. U potpunosti je uklonjena vodoravna rustika fasade. Pokrajnji pravokutni prozori glavnog

²⁴⁸ Izveden je na znatno višoj razini od planirane.

²⁴⁹ Elaborat izveden 2006. godine nije uključivao istraţne radove na osliku unutrašnjih zidova crkvene lađe.

pročelja zatvoreni su u obliku polukružno zatvorenih niša (slika 37). Vanjske fasade zidova crkvene lađe izvedene su u plitkim pilastrima u skladu s novim unutarnjim rasporedom.

Navedeni radovi ove građevinske faze izuzev postavljanja keramičkih pločica u brodu crkve,²⁵⁰ izvršeni su u vrijeme velečasnog Mate Kneževića, garčinskog župnika od 1999. do 2017. godine. U vrijeme župnikovanja velečasnog Kneževića izvršena je temeljita obnova i prigradnja župnog dvora i drugih župnih nekretnina.²⁵¹

Župna crkva sv. Mateja u Garčinu trenutno je u tijeku opremanja. Recentni izgled crkve vidljiv je na slikama 41,117 i 118.

Slika 40: Uklanjanje pokrajnjih oltara iz druge faze, 2017. godina.

²⁵⁰ Recentno postavio župnik Tomislav Karavidović.

²⁵¹ Poseban doprinos župnika Kneževića hrvatskoj kulturi uočljiv je u zbirci tradicijskog ruha koja je trenutno u procesu registriranja kao kulturno dobro pri Ministarstvu kulture. Više u: Karolina Lukač i Krešimir Mijakovac. "Zaštita privatnih etnografskih zbirki - Zbirka tradicijskog tekstila vlč. Mate Kneževića." *Informatica museologica*, br. 48 (2017): 99-103.

Slika 41: Suvremeni pogled prema svetištu crkve sv. Mateja.

Slika 42: Projekt suvremenog oblikovanja glavnog pročelja crkve svetog Mateja.

7. PRAVOSLAVNE CRKVE

Uz obrađene katoličke crkve, potrebno je napomenuti kako su u analiziranom periodu, na području Garčinskog dekanata građene bogomolje drugih vjeroispovijesti. U ovome kontekstu u prvom redu treba istaknuti crkve u kojima su služene liturgije istočnog (bizantskog) nesjedinjenog obreda, tj. pravoslavne crkve.

Na području današnjeg Garčinskog dekanata poznato je postojanje triju pravoslavnih crkava: crkve Svete Trojice u Klokočeviku, crkve Svetog Ilije Proroka u Novom Topolju i crkve Rođenja Majke Božje u Trnjanima. Sjedište parohije unutar koje su građene ove crkve u vrijeme Vojne krajine bilo je u Klokočeviku, te je između ostalih, obuhvaćalo sela: Ješevik, Brodske Zdenice, Trnjane, Korduševce, Šušnjevece, Selnu i Rastušje.²⁵² Do osnivanja gradske parohije, u sastavu klokočevačke parohije nalazio se i grad Brod sa svojom okolicom.²⁵³

Crkva Svete Trojice u Klokočeviku jedina je pravoslavna sakralna građevina s područja Garčinskog dekanata za koju postoji dostupan vizualni materijal tj. fotografija (vidi sliku 43). Riječ je o longitudinalnoj crkvi s trolisnim svetištem i jednoetažnim zvonikom i izrazito visokom i bogato razvijenom toranjskom kapom. Ova crkva prema dostupnim informacijama građena je od 1756. do 1760. godine, što bi značilo da je ujedno i najstarija zidana sakralna građevina s područja Garčinskog dekanata građena nakon oslobođenja Slavonije. Crkva Svete Trojice u Klokočeviku srušena je početkom Drugog svjetskog rata.²⁵⁴ Na istome mjestu nakon Drugog svjetskog rata izgrađena je nova crkva koja se svojim oblikovanjem značajno razlikuje od crkve građene 1756.²⁵⁵ Ista je crkva značajno oštećena u vrijeme Domovinskog rata. U novije vrijeme planira se izgradnja nove crkve ili obnova trenutnih ruševina.

Izgled i važnije informacije o crkvama u Novom Topolju i Trnjanima trenutno nisu poznate i dostupne. Prema riječima lokalnih crkvenih vlasti, o ovim crkvama ne postoje nikakvi dokumenti osim samog spomena da su postojale. Nije sasvim sigurno postojanje zidane crkve u Trnjanima prije 1938. godine. U svakom slučaju, potrebno je istaknuti kako je pravoslavna crkva Rođenja Majke Božje u Trnjanima (izgrađena 1938. godine) građena prema projektu znamenitog srpskog arhitekta Momira Korunovića.²⁵⁶ Ista je crkva srušena u Drugom svjetskom ratu.

²⁵² Arhijerejska namjesništva u: Eparhija Pakračko Slavonska, <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesništva/> Pristup ostvaren, 7.1.2023.

²⁵³ Ignjat Alojzije Brlić, Uspomene na stari Brod (Brod na Savi, 1885.):22.

²⁵⁴ Filip Škiljan, "Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji 1941. i 1942. godine." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 52, br. 2 (2020): 167.

²⁵⁵ Premda oblikovanjem različita, ova crkva značajno ne odudara od drugih sakralnih normplanne crkava. Time ujedno čini i određeni raritet s obzirom na suvremena strujanja u sakralnoj arhitekturi srpske pravoslavne crkve da svoje bogomolje podiže u tzv. „neobizantskom“ stilu po uzoru na kosovske manastire.

²⁵⁶ Marko Radivojević. *Pravoslavna crkva Svetoga Georgija na Sušaku -izgradnja, stilsko rješenje, oprema*. Diplomski rad. (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2018): 23. prema: Aleksandar Kadijević. *Momir Korunović* (Beograd: Muzej nauke i tehnike, 1996.): 332.

Slika 43: Crkva Svete Trojice u Klokočeviku krajem 1930-ih.

8. IZMEĐU TRADICIJE I DUHA VREMENA – SAKRALNA UMJETNOST GARČINSKOG DEKANATA U DUGOM 19. STOLJEĆU

U šestom poglavlju, odnosno prilikom analize promjena interijera u župnoj crkvi sv. Mateja u Garčinu prikazan je upliv novih stilskih rješenja u crkvenom interijeru. U prvom redu izmijenjeni su oltari, izvedeni su zidni oslici, te je nabavljen velik broj novog liturgijskog ruha i posuđa. Isti procesi opremanja i izmjene crkvenog interijera vršeni su i u drugim crkvama Garčinskog dekanata tijekom dugog 19. stoljeća. Zbog oskudnih izvora u slučaju drugih crkava Garčinskog dekanata nije moguće napraviti detaljan prikaz promjena crkvenog interijera. Stoga, ova cjelina ukazuje na najvažnije poznate promjene koje se mogu potkrijepiti dostupnim vizualnim materijalima ili narativom.

a) Oltari

Oltare podignute između izvorne graditeljske faze i Drugog vatikanskog koncila na području Garčinskog dekanata možemo podijeliti u dvije osnovne skupine. U prvu skupinu treba ubrojiti oltare postavljene sredinom 19. stoljeća s pretežno uočljivim klasicizirajućim elementima. Oltari ove faze u pravilu su raščlanjeni s parnim brojem visokih stupova (najčešće četiri). U središtu oltara nalazio se kip zaštitnika crkve ili njegova slika. Na području Garčinskog dekanata, ovakav tip oltara od sredine 19. stoljeća do postkoncilskog vremena nalazio se u svetištu crkve sv. Mateja u Garčinu. Kako je ranije navedeno, ovaj oltar djelo je majstora Josipa Fischera i Ivana Kriega iz Apatina. Stilski srodan oltar garčinskom, u Klakaru je sredinom 19. stoljeća podigao župnik Josip Enekeš.²⁵⁷ Isti oltar u nešto izmijenjenom obliku još uvijek se nalazi u svetištu Klakaračke crkve. O drugim oltarima ovoga perioda na prostoru Garčinskog dekanata ne postoje dostupne informacije.²⁵⁸ Oltari sličnih dimenzija i stilskih karakteristika postoje u crkvama u: Dragotinu, Trnavi, Podcrkavlju, Gundincima, Babinoj Gredi, Retkovicima, Starim Mikanovicima, Gorjanima te u kapeli Gospe od Mira u Sremskim Karlovcima i brojnim drugim mjestima.²⁵⁹

Druga skupina oltara s područja Garčinskog dekanata nastaje krajem 19. odnosno početkom 20. stoljeća. Koliko je poznato, većinu ovih oltara izradio je majstor Marin Štefanić iz Brodskog Varoša. Oltari ove skupine obilježeni su izrazito eklektičnim stilom s dominantnim neogotičkim elementima po uzoru na tzv. tirolske oltare.

Važno je napomenuti kako današnji oltari crkve sv. Marka u Trnjanima nisu izvorno građeni za ovu crkvu. Oni u Trnjane dolaze krajem drugog svjetskog rata nakon razaranja crkve u Čalmi (Srijem), odakle ih vlakom u Garčin, a potom u Trnjane donosi Ćiril Kos, nekadašnji Mitrovački kapelan i Đakovački biskup od 1974. do 1997. godine.²⁶⁰ Korisno je istaknuti kako je prve projekte za izgradnju crkve u čalmi izradio Herman Bolle. Izgradnju same crkve odgodio je Prvi svjetski rat, nakon kojega je 1930-ih godina ista sagrađena prema projektima

²⁵⁷ HR-AŽK-SŽK 9.

²⁵⁸ Osim pretpostavke trnjanačkog župnika

²⁵⁹ Zbog osobite sličnosti pojedinih elemenata oltara u Garčinu i Sremskim Karlovcima poput Golubice – Duha Svetog te kapitela stupova, ističemo mogućnost kako je riječ o radu istog umjetničkog kruga iz zapadne Bačke.

²⁶⁰ HR-AŽT-SŽT, 93-95.

inženjera Slavka Vukajlovića.²⁶¹ Prema riječima biskupa Kosa, oltare u Čalmi također je izradio Martin Štefančić.²⁶²

b) Zidni oslik

U usporedbi s izvorima o postavljanju župnih oltara u 19. stoljeću, izvještaji o oslikavanju crkava prilično su oskudniji. Koliko je poznato, svaka od analiziranih crkava u ovome radu u jednom trenutku je bila raznobojno oslikana u duhu historicizma. Kao potvrdu ove teze možemo iznijeti zapažanja Anđele Horvat koja prilikom posjete ovim crkvama bilježi kako su iste „šareno oslikane“.²⁶³

Na dostupnim fotografijama vidljivo je kako su historicistički oslik s floralnim i geometrijskim motivima u svojem svetištu imale crkve u Garčinu, Trnjanima, Oprisavcima, te filijalna crkva u Zadubravlju. U svetištu crkve u Trnjanima uz geometrijske motive oslikane su i niše većih dimenzija u kojima su oslikani kipovi svetaca (slika 121).²⁶⁴

c) Ostali inventar

Zahvaljujući strelovitom gospodarskom razvoju kojeg područje Garčinskog dekanata bilježi u vrijeme Austro-Ugarske monarhije, dolazi do znatnog povećanja donacija crkvenog mobilijara. Prema dostupnim izvorima poput arhivske građe i župnih spomenica, velik broj pokretnog mobilijara nabavljan je iz važnijih središta poput Beča, Budimpešte, Zagreba i Osijeka. U ovome periodu nastaju i uresom najbogatiji komadi misnog ruha koji su sačuvani do danas.

Zahvaljujući revnosti garčinskih župnika, poglavito Ivana Matijevca i Ilije Jagodića, te klakaračkog župnika Martina Kirchmayera, garčinska i klakaračka župna spomenica pružaju uvid u porijeklo pojedinih kupljenih ili doniranih predmeta. Prema spomenutom izvoru, garčinskoj crkvi su donirani predmeti poput slika, zastava, tepiha, svijećnjaka i ostalog posuđa. Među spomenutim radionicama ističu se bečka radionica Brix und Anders²⁶⁵ te Karl Bötsch.²⁶⁶ U slučaju župe Klakar, vrijedno je istaknuti kipove kupljene u radionici Ferdinanda Stufelssera iz S. Ulrich Grödena u Tirolu.²⁶⁷

Važno je napomenuti kako su sačuvane orgulje iz crkve u Oprisavcima i Klakaru djelo Prve hrvatske gradione orgulja, glasovira i harmonija M. Heferer Ud i sin.²⁶⁸

²⁶¹ Ivan Krašnjak, "Hermann Bollé u Srijemu." *Osječki zbornik* Vol. 27, br. xx (2004): 191.

²⁶² HR-AŽT-SŽT, 93.

²⁶³ Usp. HR-NAZ-AH, putna bilježnica X.

²⁶⁴ Slično rješenje izvedeno je u katoličkoj crkvi (danas katedrala) sv. Dimitrija u Sremskoj Mitrovici.

²⁶⁵ Radionica Brix & Anders jedna je od najaktivnijih u opremanju đakovačke katedrale. Više u Dragan Damjanović, Đakovačka katedrala, 296.

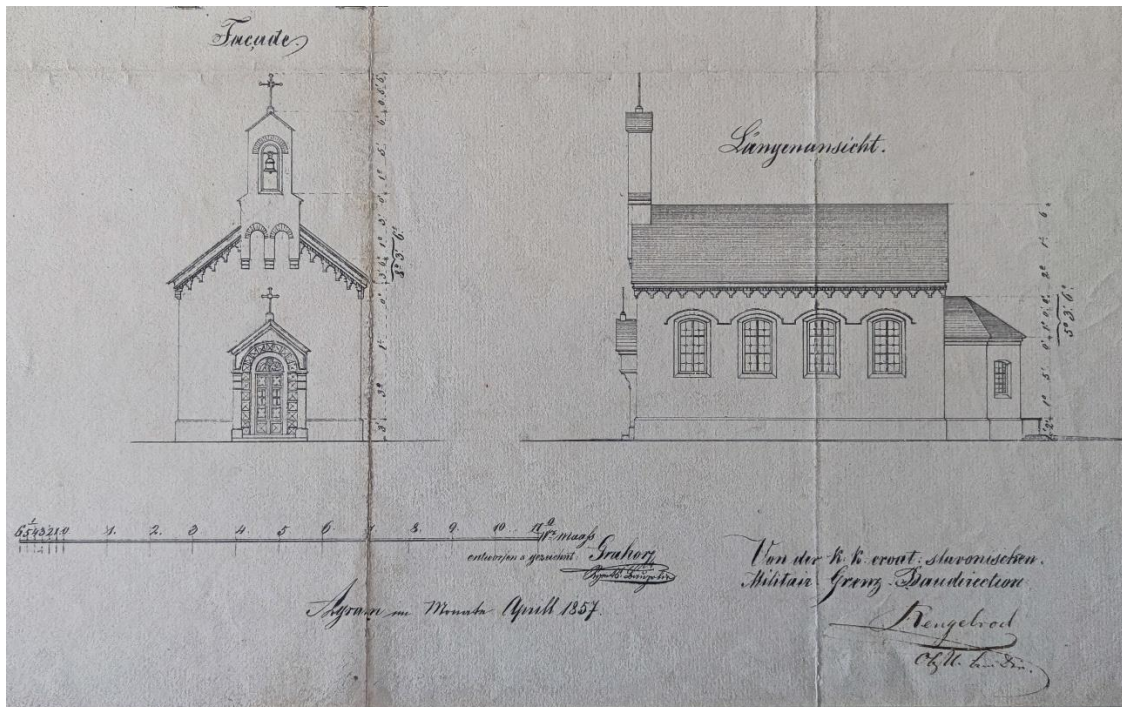
²⁶⁶ HR-AŽG-SŽG 7-8.

²⁶⁷ HR-AŽK-SŽK 74.

²⁶⁸ *Isto*.

8.1. Historicizam nasuprot dugom trajanju stila

Najvažniji projekt historicističke arhitekture na području Garčinskog dekanata iz vremena Vojne krajine je projekt za izgradnju filijalne crkve u Zadubravlju. Ovaj nacrt iz 1857. godine djelo je arhitekta Janka Nikole Grahora te je jedan od najranijih poznatih projekata rundbogenstila s neoromaničkim i neogotičkim elementima u Đakovačkoj biskupiji.²⁶⁹ U isto vrijeme Grahor je radio na nacrtima episkopskog dvora u Plaškom.²⁷⁰ Prema nacrtima, crkva u Zadubravlju je osmišljena kao pravokutna longitudinalna crkva s prigradenom poligonalnom sakristijom na mjesto svetišta, koje je predviđeno na povišenju u posljednjoj četvrtini crkvene lađe te naglašeno toskanskim pilastrima (slika 135). U samoj lađi crkve, predviđeno je osam segmentno zaključenih prozora, odnosno po četiri prozora na svakome od dužih perimetralnih zidova u lađi. Crkveno zvono ovješeno je na preslici koja počiva na glavnom pročelju crkve. Na samom pročelju ucrtan je i bogato dekorirani neoromanički portal, dok je arkadni friz cijele građevine dekoriran nizom stepeničasto izvedenih lukova (vjerojatno u opeci).

Slika 44: Janko Nikola Grahor, detalj nacrt filijalne crkve u Zadubravlju (cijeli nacrt slika 135).

Premda u potpunosti suvremeno rješenje, projekt zadubravačke filijalne crkve u *Rundbogenstil*u svojevrsan je nastavak ranije tradicije izgradnje objekata u tzv. državnom stilu, kakav je svojevremeno bio propisan preporukama tzv. normiranih planova. Naime, upravo

²⁶⁹ Da je u kojem slučaju ova crkva sagrađena u sljedećih desetak godina nakon svoga projektiranja, tada bi to bila jedna od najstarijih građevina rundbogenstila u Slavoniji. Usp. Dragan Damjanović, "Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku." Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, br. 22 (2006): 167.

²⁷⁰ Dragan Damjanović, "Nacrti Janka Nikole Grahora za preoblikovanje pročelja episkopalnoga dvora u Plaškom." *Prostor* 11, br. 2(26) (2003): 120.

1850-ih godina rundbogenstil postaje određenom vrstom „državnog stila“ u kojemu su izgrađeni brojni javni objekti poput kolodvora, bolnica, vojarni, tvornica i slično.²⁷¹

Stilsko rješenje filijalne crkve u Zadubravlju slično je brojnim kasnijim projektima Janka Nikole Grahora i Franje Kleina za svjetovne objekte, kao i katoličke kapele i filijalne crkve duž cijele Hrvatske, među kojima ističemo projekt za kapelu u Voćarici (1861.)²⁷² i pravoslavnu crkvu u Vlahoviću (1861.),²⁷³ te niz nepotpisanih projekata koji se čuvaju u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu: crkva u Buniću (1857.) i crkva u Kuli (1866.).²⁷⁴

Nasuprot suvremenom duhu, odrednice normiranih planova iz vremena Marije Terezije i Josipa II. prisutne su u oblikovanju sakralnih građevina na području Garčinskog dekanata i njegove uže okolice sve do prve polovice 20. stoljeća. Duh tradicije prevagnuo je i prilikom izgradnje filijalne crkve u Zadubravlju, koja je sagrađena 1857. godine slijedeći obrasce normiranih crkava (slika 136).

Dugo trajanje tipa normiranih crkava vidljivo je i na brojnim drugim crkvama sagrađenima u 19. stoljeću na kojima je uočljivo moguće oponašanje crkve u Garčinu kao župnog središta. U prvome redu treba istaknuti crkvu sv. Lovre u Starom Topolju, koja svojim oblikovanjem slični „reduciranoj“ kopiji crkve u Garčinu, posebno u oblikovanju glavnog pročelja crkve (slika 137). Slična rješenja, kao i *plattenstil* dekoracija prisutni su i na crkvama iz neposredne okolice, poput crkve u Bukovlju.

Uočjiva karakteristika gotovo svih filijalnih crkava u Garčinskom dekanatu (građene tijekom 19. stoljeća), je u izvedbi ranije spomenute polukružno zaključene niše iznad glavnog portala u koju je smješten željezni križ. (Vidi slike 136-140)

Prisustvo suvremenih trendova, tj. historicističke umjetnosti moguće je u tragovima vidjeti na rijetkim sakralnim građevinama u garčinskom dekanatu, poput lučnih pojasnica od opeke na kapeli u Selni, koja također slijedi lokalnu tradiciju i unaprijed zadane kriterije o „nužnosti, korisnosti i svrhovitosti“.²⁷⁵

Moguće ostvarenje historicizma na području Garčinskog dekanata predstavlja navodno neogotička kapela na župnom groblju blagoslovljena 1861. godine, te srušena u Drugom svjetskom ratu. Od spomenute kapele djelomično su sačuvani temelji, te ostatci mogućeg ugaonog kontrafora.²⁷⁶

²⁷¹ Dragan Damjanović. "Djelovanje arhitekta Franje Kleina u Varaždinsko-đurđevačkoj pukovnici (1851.-1859.)." *Prostor* 17, br. 1(37) (2009): 71.

²⁷² Olga Maruševski, "Franjo Klein, graditelj sredine 19. stoljeća." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 2, br. 17 (1993): 120.

²⁷³ Ljiljana Nikolajević. "Nacrti sakralnih objekata u Vojnoj krajini." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 11 (1987): 218.

²⁷⁴ Isto, 215, 227.

²⁷⁵ Navodimo mogućnost postojanja i drugih historicističkih dekorativnih elemenata koji su u naknadnim fazama reducirani ili uklonjeni.

²⁷⁶ Ostatci temelja recentno su devastirani (uklonjeni) prilikom proširenja jedne obiteljske grobnice.

U kontekstu važnijih umjetničkih ostvarenja na području Garčinskog dekanata, važno je spomenuti i tri secesijske ograde-kapije župnih dvorišta u Garčinu, Trnjanima i Oprisavcima.²⁷⁷

²⁷⁷ Usp. Zvonimir Toldi. *Samo staj pa gledaj. Secesija i art deco u tradicijskoj kulturi Brodskog posavlja*. (Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja, 2009.).

9. OSVRT NA ODABRANI INVENTAR

Tijekom analize popisa inventara župa Garčinskog dekanata, kao i prilikom terenskog istraživanja, u svakoj od posjećenih župa uočeni su pojedini predmeti koji svojom kvalitetom izvedbe nadilaze granice lokalne sakralne umjetnosti. S obzirom na tekstualnu ograničenost ovoga rada, kao i autorovu težnju za daljnjim proučavanjem sakralne umjetnosti u Vojnoj krajini, a napose u Garčinskom dekanatu i njegovoj okolici, ovo poglavlje donosi kratak uvid u dva izuzetna predmeta, do sada nepoznata znanstvenoj javnosti.

9.1.Slika Gospe Svilajačke, mogući Baldassere d'Anna

Na glavnom oltaru župne crkve Imena Marijina u Svilaju nalazi se slika Blažene Djevice Marije s malim Isusom i prikazima otajstava ružarija. Ovu je sliku pri posjeti župe Svilaj Anđela Horvat opisuje kao „dosta tvrdo slikanu ili prebojenu“ sliku u pseudostilu.²⁷⁸

Najraniji spomen slike Blažene Djevice Marije u crkvi u Svilaju ujedno je i najstarija poznata kanonska vizitacija župe Svilaj iz 1730. godine. Ovaj opis ukratko izvještava o postojanju drvenog oltara Blažene Djevice Marije s njenom slikom na platnu.²⁷⁹ Sljedeća vizitacija od 1746. godine također spominje „dosta lijepu, vrlo staru sliku Blažene Djevice Marije“.²⁸⁰ Iste ocjene moguće je pronaći u svim kasnijim vizitacijama župe u 18. i 19. stoljeću. Konkretnije informacije o ovoj slici moguće je pronaći u kanonskoj vizitaciji od 1812. godine. Vizitator navodi kako je ova, izuzetno stara slika prema sjećanju lokalnog stanovništva došla posredstvom otaca franjevaca iz provincije Bosne Srebrene.²⁸¹

Iz ranijih kanonskih vizitacija, kao i dostupne literature, poznato je kako su dušobrižništvo nad župom Svilaj u 18. stoljeću (a vjerojatno i ranije), vršili franjevci iz samostana svetoga Ivana u Kraljevoj Sutjesci.²⁸² U istome samostanu možemo pronaći jedno od najvrjednijih djela slikarstva 17. stoljeća na području Bosne i Hercegovine – sliku Bezgrješnog Začeca s lauretanskim simbolima, svetim Stjepanom i donatorom Stjepanom Dragojlovićem mletačkog slikara Baldassarea D'Anne.²⁸³

Ukoliko pojedine odlike slike Svilajačke Gospe usporedimo s nekim poznatim radovima Baldasarrea d'Anne, moguće je uočiti brojne sličnosti od kojih su pojedine navedene u sljedećem tekstu: a) otajstva ružarija na slici Gospe Svilajačke i slici Gospe od Ružarija u Gornjem Humcu na otoku Hvaru slikane su prema identičnom predlošku, sličnih dimenzija i izvedbe; b) Način prikaza maloga Isusa, a posebno oblikovanje njegovih udova (nožice); c) Proporcije lica i ispruženog dlana Blažene Djevice Marije na slici u Svilaju, identične su proporcijama lica i ruku Blažene Djevice Marije na drugim, potvrđenim slikama Baldassarea

²⁷⁸ HR-NAZ-AH bilježnica X, 163

²⁷⁹ Sršan, *Visitaciones*, 11.

²⁸⁰ *Isto*, 57.

²⁸¹ *Isto*, 951.

²⁸² Usp. Hoško, *Franjevci u Kontinentalnoj Hrvatskoj*, 35.

²⁸³ Sanja Cvetnić. "Baldassare d'Anna u Kreševu i Kraljevoj Sutjesci." *Peristil* 50, br. 1 (2007): 263-266.; Sanja Cvetnić. *Barkoni defter: Studije o likovnim djelima iz XVII. i XVIII. stoljeća u Bosni i Hercegovini* (Zagreb: Leykam international, 2011.)

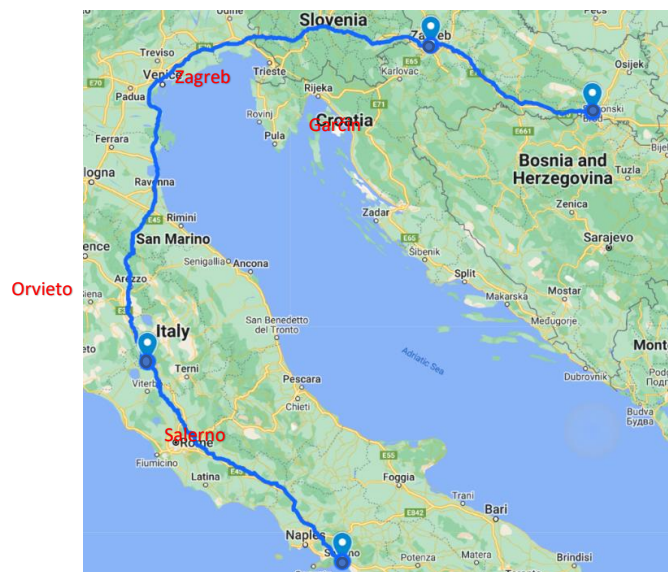

Slika 46: Gospa Svilajačka.

9.2. Relikvijar svetog Mateja

Prvi spomen relikvijara svetog Mateja s pokaznicom u Garčinskoj župi naveden je u kanonskoj vizitaciji od 1769. godine. S obzirom da isti relikvijar nije naveden u kanonskoj vizitaciji iz 1765. godine, zaključujemo kako je nabavljen u razdoblju između 30. lipnja 1765. 28. svibnja 1769. godine. U spomenutoj vizitaciji navedeno je kako su autentične relikvije sv. Mateja smještene u srebrenoj, djelomično pozlaćenju pokaznici koja je ujedno dobar suvremeni rad.²⁸⁴ Detaljniji opis relikvijara iz 1811. godine ističe drvenu futrolu izvana obloženu kožom, iznutra postavljenu crvenim platnom.²⁸⁵ Ista futrola sačuvana je do danas. U podnožju relikvijara nalazi se potvrda o autentičnosti relikvije koju je izdao Hijacint Silvestri, biskup Orvieta,²⁸⁶ u veljači 1762./4./5.²⁸⁷ U potvrdi je navedeno kako je priložena relikvija dio kosti sv. Mateja Apostola.

Važno je napomenuti kako je u vrijeme primanja relikvijara garčinska župa dio Zagrebačke biskupije. Premda okolnosti dobivanja relikvija nisu u potpunosti poznate, prisutnost sličnih predmeta moguće je pronaći u neposrednoj okolici poput Svilaja, Trnjana, Klakara, Rušćice, Gornje Vrbe i drugih. Važno je napomenuti kako je izvedba pojedinih dekorativnih elemenata relikvijara svetog Vinka Fererskog u Rušćici, te svetog Nikole u Gornjoj Vrbi slična izvedbi pojedinih dekorativnih elemenata, posebno križa i stiliziranih zraka. Relikvijare slične garčinskom, datirane u sredinu 18. stoljeća, moguće je pronaći u Austriji i Italiji.²⁸⁸

Slika 47: Pretpostavljena rekonstrukcija „putovanja“ relikvije svetog Mateja u Garčin: Salerno (grob sv. Mateja) – Orvieto – Zagreb – Garčin.

²⁸⁴ Lat. „Reliquias habent s. Mathaei apostoli ecclesiae patroni, cum autentica, in reliquiario ostensorii instar facto, argentea majori ex parte inaurato boni moderni laboris.“ Prema Sršan, *Visitationes*, 470.- 471.

²⁸⁵ *Isto*, 912- 913.

²⁸⁶ Hyacinthus Silvestri, biskup Orvieta, naslovni biskup Nepesina i Sutrina. Prema: Remigius Ritzler i Pirminus Sefrin, *Hierarchy catholica medii et recentioris aevi VI*, (Regensburg:Sumptibus Librariae Regensbergianae, 1968.): 426.

²⁸⁷ Godina izdavanja dokumenta ne može se utvrditi sa sigurnošću zbog nepoznatog broja koji je upisan poput slova „n“. Transkripcija nadnevkva „In.February 176n.“ usp. Slika 141.

²⁸⁸ Usp. Inventory u Flvminalis <https://www.fluminalis.com/inventory> Pristup ostvaren 6.12.2022.

Slika 48: Relikvijar svetog Mateja u Garčinu, dimenzije 40 x 14,5 cm.

10.Svjetovno u sakralnom - nacrt župnog dvora

Uz prethodno opisane procese izgradnje župnih crkava, jedan od najvećih građevinskih pothvata u jednom slavonskom selu bila je izgradnja župnog dvora. Iz kanonskih vizitacija vidljivo je kako su prvi župni dvorovi župa današnjeg Garčinskog dekanata bili znatno manjih dimenzija, ograničeni na svega 3 do 4 prostorije, te su kao i prve crkve, građeni od drveta.²⁸⁹ Pojedini župni dvorovi sredinom 18. stoljeća, poput onoga u Garčinu građeni su na dvije etaže. Gornja etaža s dvije veće i dvije manje prostorije služila je za stanovanje, dok je suterenska etaža služila kao spremište.²⁹⁰ Uz stambene objekte, građeni su i drugi gospodarski objekti poput hambara, štale, svinjca i drugih.²⁹¹

Zanimljiv slučaj sudbine jednog župnog dvora moguće je pronaći u spomenici župe Klakar. Prema spomenici, prvi župni stan u Klakaru bio je nekadašnji kordonski čardak iz vremena Vojne krajine. Ovaj čardak, prema procjeni župnika Martina Kirchmayera, najvjerojatnije se nalazio u blizini nekadašnjeg groblja i stare drvene crkve sv. Jakova. Po osnivanju župe u Klakaru, isti je čardak prebačen na mjesto sadašnjeg župnog dvora. Uz župni dvor izgrađena je i kapela Blažene Djevice Marije u kojoj je od 1794. godine do izgradnje nove župne crkve sv. Jakova, obavljano bogoslužje. Po izgradnji novog, zidanog župnog dvora u Klakaru, stari je prenesen na novo mjesto. Prema riječima župnika Martina Kirchmayera, ovaj čardak se 1900. godine, u prilično trošnom stanju, nalazio u vinogradu doktora Dobroslava Brlića u Brodskom Brdu.²⁹²

Slika 49: Nekadašnji dom klakaračke župe u vinogradu Dobroslava Brlića, fotografiran 1896. godine.

²⁸⁹ Sršan, *Visitationes*, 123.

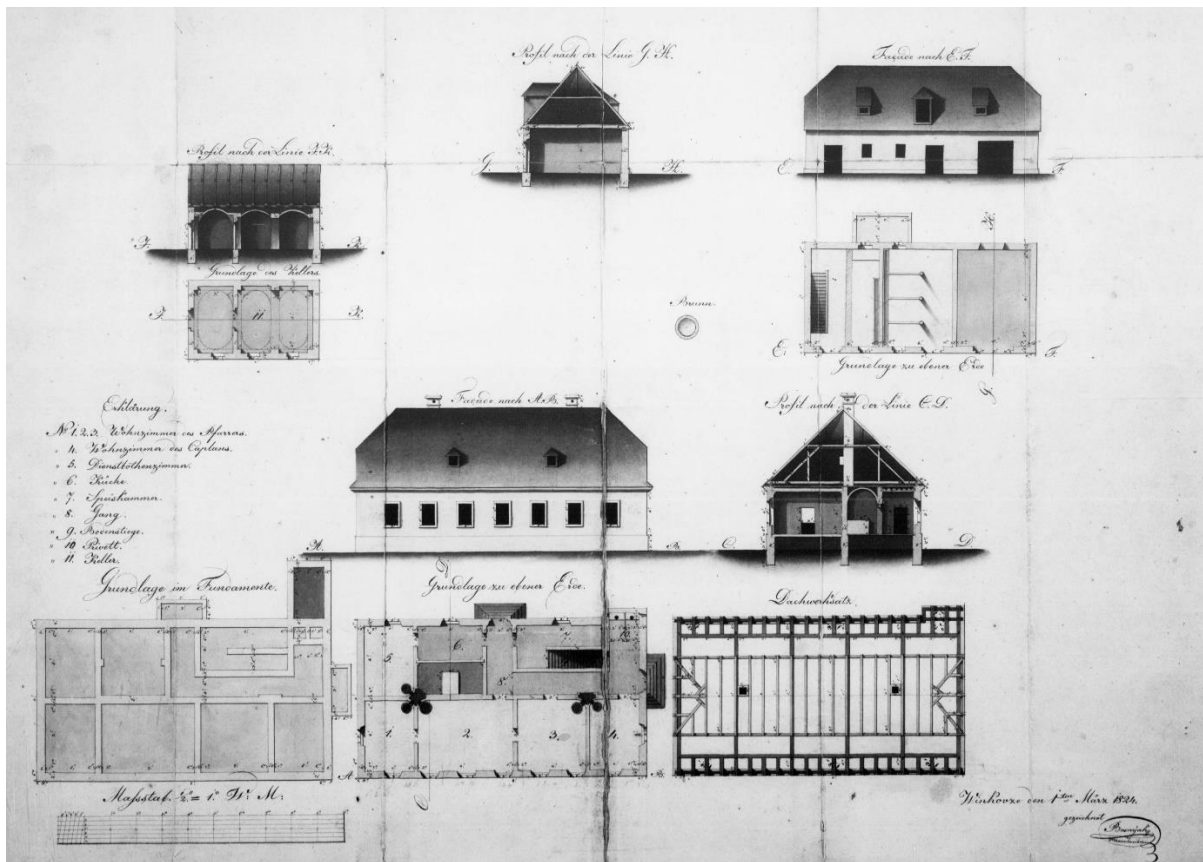
²⁹⁰ Isto.

²⁹¹ Za uvid u izgled jednog župnog gospodarstva u 19. stoljeću vidi: Vinković, *Župne spomenice*, 30-34.

²⁹² HR-AŽK-SŽK, 4.

Na prostoru analiziranih župa u Garčinskom dekanatu ciglom su građena ukupno dva tipa zidanih župnih dvorova. S obzirom na broj prozora okrenutih prema ulici, razlikujemo tip župnog dvora sa sedam, odnosno s pet prozora. Župni dvor sa sedam izvedenih prozora prema cesti najrasprostranjeniji je tip župnoga dvora na području Garčinskog dekanata. Nacrt prikazan na slici 49 nastao je u prvog ožujka 1824. godine u Vinkovcima te prikazuje nacrt, presjek, plan prostorija te izvedbu krovišta tipskog župnog stana kakvi su izgrađeni u Garčinu, Trnjanima, Svilaju i Klakaru.

Verzija župnog dvora manjih dimenzija s pet prozora prema ulici izvedena je u slučaju sela Oprisavaca. Uvidom u sam objekt, vidljivo je kako se radi o reduciranoj verziji prethodno spomenutog nacрта. Na sličan način izveden je župni dvor u osječkom Gornjem Gradu.²⁹³

Slika 50: Nacrt župnog dvora, Vinkovci, 1824.

²⁹³ Usp. Ivy Lentić-Kugli. "Nekoliko planova i projekata zgrada javne namjene u Osijeku krajem 18. i u prvoj četvrtini 19. stoljeća." *Peristil* 34, br. 1 (1991): 105-107.

11. DEGRADACIJA, DESAKRALIZACIJA I DEVASTACIJA – DAMNATIO MEMORIAE U GARČINSKOM DEKANATU

Na nekoliko mjesta u prethodnim odlomcima, a napose prilikom opisivanja građevinskih faza i zahvata na pojedinim crkvama, vidljivi su snažni prekidi u kontinuitetu opremanja jedne crkve. Suvremeni zahvati „obnove“ i „popravka“ često su postali trenuci radikalnog prekida sa ranijim stanjem sakralne građevine, potpuno izmjenjujući crkveni interijer novim sadržajima i rješenjima. Često su, zbog neznanja i nemara lokalnih župnika, kao i negativnog društvenog pogleda prema ranijim umjetničkim stilovima, uklanjani cijeli slojevi jednoga umjetničkog stila i vremena.

Poticaј dodatnoj devastaciji, te često brisanju najbogatije, historicističke faze u oblikovanju svetišta, donijele su odrednice Drugog vatikanskog koncila čijom je pogrešnom interpretacijom često uklanjan oslik i plastika raskošnih predkoncilskih oltara koji su zamijenjeni recentnim, često neprimjerenim ostvarenjima.²⁹⁴ Ovakvim pristupom ostvareno je razaranje starih umjetničkih djela zbog pogrešno shvaćenih ideja napretka i zahtjeva suvremenosti o kakvima je govorio i sam Max Dvořák.²⁹⁵ U pojedinim slučajima, smjernice Drugog vatikanskog koncila radikalno su implementirane u cjelokupnom interijeru crkve, čime su u potpunosti nestale sve prethodne faze njenoga opremanja.²⁹⁶

Nestručnim zahvatima, bez smislenog razloga, brojne crkve u Slavoniji postale su ahistorijske građevine negirajući svoju povijesnu stilsku slojevitost. Recentnim dodavanjem novih oblika te oponašanjem ranije viđenih ostvarenja u drugim crkvama, župnici su često svojevolumeno, uz odobrenje župljana te znatne financijske izdatke, unosili imitacije ranijih stilskih rješenja, te time značajno pridonijeli degradaciji i devastaciji crkve.²⁹⁷ U pravilu su ovakve intervencije ostvarivane neprimjerenim neobaroknim oslikavanjem interijera crkve ili podizanjem novih, neprikladnih drvenih oltara, čime su otvorena vrata novom fenomenu suvremenog „neohistoricizma“ (slika 141).²⁹⁸

²⁹⁴ Usp. Konstitucija o svetoj liturgiji „Sacrosantum Concilium“.

https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosantum-concilium_en.html

²⁹⁵ Max Dvořák, *Katekizam zaštite spomenika*. (Zagreb: Jesenski i Turk, 2016.): 65.

²⁹⁶ Kao odgovor na radikalne purifikacije sakralnih prostora, u suvremeno se doba javljaju pokušaji naknadnog opremanja crkve koji često rezultira sveprisutnom pojavom kiča u sakralnom prostoru.

²⁹⁷ Ovakvi zahvati, u pravilu su vršeni bez prethodne konzultacije s nadležnim konzervatorskim uredom od kojega je nemoguće očekivati vršenje stalnog nadzora nad sakralnim građevinama u svojoj nadležnosti. Dodatna okolnost ovakvih neprimjerenih zahvata je i činjenica kako nisu svi sakralni objekti građeni prema normplanne uputstvima upisani u registar kulturnih dobara i time stavljeni pod zaštitu Ministarstva kulture.

²⁹⁸ U slučaju brojnih crkava Brodskog Posavlja spomenuti suvremeni neohistoricizam očituje se u forsiranom uplivu „izmišljene tradicije“ i nacionalnih simbola, zbog čega na brojnim mjestima možemo pronaći neoromaničke oslike po uzoru na Bašćansku ploču i Višeslavovu krstionicu, te oslikavanje istih u interijeru crkve. „Izmišljena tradicija označava skupinu praksi ritualne ili simboličke prirode, kojima u načelu upravljaju javno ili prešutno prihvaćena pravila, a čiji je cilj ponavljanjem usaditi određene vrijednosti i norme ponašanja. Ponavljanje, po autoru, automatski implicira kontinuitet s prošlošću. Kad je to moguće, izmišljene tradicije teže uspostavi kontinuiteta s odgovarajućom herojskom prošlošću“. Prema: Eric Hobsbawm, *Izmišljanje tradicije u Maja Brkljačić i Sandra Prlenda. Kultura pamćenja i historija* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.).

Dok su pojedini vrijedni predmeti uništeni ili izgubljeni tijekom recentnih zahvata, dio vrijednog inventara nestručno je „restauriran“ samovoljnim zahvatom župnika ili župljana. Ovakve devastacije „prebojavanja“ kipova gotovo su pravilo u brojnim crkvama Đakovačko-osječke nadbiskupije, zbog čega je velik dio vrijednog baroknog fundusa značajno devastiran.

Uz navedene zahvate, u „devastirajuće“ elemente sakralnog prostora navodimo i čestu pojavu reduciranja i pojednostavljivanja fasadnih profilacija, kao i sve učestaliji upliv suvremene tehnologije poput radijatora, klima uređaja, projektora, projektorskog platna i drugog.

Kako navedene pojave nisu isključivo „suvremena stvar“, svjedoči i Juraj Rožić, koji odmah pri preuzimanju župe u Klakaru (veljača 1937.) piše o istome problemu. Rožić napominje kako su neznanjem njegova prethodnika Martina Kirchmayera uklonjeni stari pokrajnji oltari iz Klakaračke crkve (sredina 19. stoljeća) te zamijenjeni novima, čime je crkva izgubila svoju umjetničku vrijednost.²⁹⁹

U istome tekstu, Rožić predlaže osnivanje stručne komisije od strane Ordinarijata „da nam ne propadnu sve naše tradicionalne ljepote i starine biskupije“.³⁰⁰ Također, Rožić predlaže i osnivanje dijecezanskog muzeja za očuvanje starine, kako se ista ne bi zagubila poput stare slike sv. Jakova iz župne crkve u Klakaru. U svjetlu dijecezanskog muzeja Rožić dalje navodi „Što pišem glede dijecezanskog muzeja – to sam kao bogoslov još govorio svojim tadanjim profesorima. Neka se zna i u buduće, kada se to bude ostvarilo /moguće za 100 godina ili nikad/ da je Klakarski upr.župe još davno, davno to predlagao.“³⁰¹

Prema Rogiću, veliki nedostatak njegovih kolega je nepoznavanje povijesti crkvene umjetnosti. Kao rješenje ovoga problema, Rožić predlaže osnivanje Katedre za crkvenu povijest i arheologiju pri đakovačkom sjemeništu.³⁰² Sigurno je kako bi Rožićevi prijedlozi i opaske i danas našli velik broj pobornika.

Gotovo cikličke izmjene kompletnog interijera crkava u gotovo svakoj generaciji rezultirale su pojavom fenomena izbrisanog sjećanja – *damnatio memoriae*. Zbog loše dokumentiranosti, odnosno nepostojanja vizualne dokumentacije ranijih faza u crkvama Garčinskog dekanata, njihove prethodne faze, a posebno ona historicistička ostala je u sjećanju isključivo starijeg stanovništva. Tijekom terenskog rada, nakon razgovora s lokalnim stanovništvom, primijećeno je kako gotovo svi upitani stanovnici Garčinskog dekanata nisu upoznati s izgledom njihove crkve prije radikalnih intervencija nakon 1960-ih.

²⁹⁹ „Pok. Kirchmayer u neznanju dao ih porušiti i napraviti sadanje ove nakarade po seljaku Martinu Štefančiću iz Brod. Varoša. Time crkva mnogo gubi na umjetničkoj vrijednosti.“ Prema HR-AŽK-SŽK „Godina 1937.“

³⁰⁰ *Isto.*

³⁰¹ *Isto.*

³⁰² *Isto.*

12.NAPUTAK ZA DALJNJA ISTRAŽIVANJA

Sakralna baština Garčinskog dekanata iscrpna je tema koja uz fenomene navedene u prethodnim poglavljima, nosi veliki potencijal za daljnja istraživanja. Cilj ovoga poglavlja je upozoriti na nekoliko važnih fenomena unutar lokalne sakralne umjetnosti te stvoriti dobro polazište za daljnja istraživanja.

a) Crkvena zvona

Kanonske vizitacije kroz cijelo 18. i 19. stoljeće donose kratke opise crkvenih zvona, ista su rekvirirana u vrijeme nestašice metala u Prvom svjetskom ratu.³⁰³ Popis rekviriranih zvona nalazi se u prilogama. Iz izvora (župne spomenice) je poznato kako su pojedine župe uspjele sačuvati ili dobiti zvona izlivena čak i u 18. stoljeću. Zvona koja su rekvirirana tijekom Prvog svjetskog rata zamijenjena su novima tijekom međuratnog vremena. Poseban potencijal ove neistražene teme leži u mogućnosti rekonstrukcije cijele razgranate mreže koja povezuje brojne poznate ljevače zvona čiji su se radovi našli na području Garčinskog dekanata.

b) Župni arhivi i knjižni fond

Uvidom u kanonske vizitacije kroz cijelo 18., 19. i 20. stoljeće vidljiv je izuzetno bogat knjižni fond župa unutar Garčinskog dekanata. Uz pomoć kanonskih vizitacija moguće je pratiti stanje župnih knjižničkih fondova od početka 18. stoljeća danas. Uvidom u knjižni fundus sadašnjih župa u Garčinskom dekanatu mogu se pronaći vrijedni primjerci izuzetno rijetkih knjiga tiskanih tijekom 16., 17., i 18. stoljeća. Sigurno je kako ovaj u potpunosti neistražen knjižni korpus nosi ogroman potencijal za daljnja interdisciplinarna istraživanja. Fotografije odabranih važnijih naslova pronađenih tijekom posjeta župama nalaze se u prilogama.

c) Sakralna mikroarhitektura – poklonci i kapelice

Uz obrađenu sakralnu arhitekturu okupljenu oko župnih crkava u Garčinskom dekanatu, u proteklih 200 godina građen je i zamjetan broj manjih vjerskih objekata poput kapelica, poklonaca i križeva krajputaša. Analizom dostupnih popisa seoskih križeva, te uvidom u karte habsburških izmjera, moguća je rekonstrukcija cijele sakralne topografije s područja današnjeg Garčinskog dekanata u zadnjih 200 godina. Popis poklonaca i križeva krajputaša iz župe Klakar (19. stoljeće) nalazi se u prilogama.

d) Lokalni svetački kultovi u okviru habsburške pobožnosti

Izuzetna predanost Habsburške dinastije katoličkoj crkvi vidljiva je u brojnim sferama svakodnevice habsburških država. U pojedinim slučajima kult države isprepleten je s lokalnim svetačkim kultovima u svjetlu fenomena Habsburške pobožnosti – Pietas Austriaca kojim je uz svetački kult neposredno njegovana privrženost državi i vladajućoj dinastiji. Tragovi štovanja „habsburških svetaca“ izuzetno su prisutni na cijelom području Vojne krajine, poput oltara sv. Stjepana, sv. Ivana Nepomuka, sv. Josipa, kao i kultovi Blažene Djevice Marije i Presvetog Oltarskog Sakramenta.³⁰⁴

³⁰³ Usp. Vinković, *Župne spomenice*, 71-74.

e) U potrazi za izgubljenim inventarom.

Kanonske vizitacije župnih crkava, kao i brojni drugi popratni dokumenti poput putnih bilježnica Anđele Horvat svjedoče o izuzetno vrijednim predmetima u vlasništvu pojedinih župa. Tijekom obilaska brojnih crkava u Slavoniji uočeni su brojni predmeti izuzetne umjetničke i povijesne vrijednosti, koji su često neznanjem svojih upravitelja prepušteni propadanju. Analizom popisa župnih inventara kroz posljednjih stotinjak godina, te predanim radom na terenu u suradnji s lokalnim župnicima, moguće je spasiti i sačuvati brojne zametnute ili zanemarene predmete poput liturgijskog namještaja, odjeće i knjiga.

ZAKLJUČAK

Razvoj sakralne arhitekture Garčinskog dekanata tijekom 18. i 19. stoljeća popraćen je brojnim, često radikalnim promjenama. U osnovi ga možemo podijeliti na dva dijela. Prvi dio obuhvaća graditeljske aktivnosti u svjetlu katoličke obnove oslobođene Slavonije. Sakralne građevine ovoga perioda, kao i njihova oprema u osnovi nisu sačuvane, te je stoga proučavanje istih najčešće usmjereno prema narativnim izvorima nastalim u djelokrugu lokalne katoličke crkve.

Drugi dio razvoja sakralne arhitekture na području Garčinskog dekanata odraz je težnji bečkog dvora za stvaranjem univerzalne i funkcionalne države. Crkve ovoga razdoblja građene su u duhu smjernica za utilitarnim oblikovanjem crkava u Monarhiji (*Kirchennormpläne*). Na području Brodske pukovnije, kao i Garčinskog dekanata plan normiranih crkava utjecao je na stvaranje dva zasebna projekta tipskih sakralnih građevina. Prvi projekt kasnobaroknih i klasicističkih odlika ostvaren je na župnoj crkvi Imena Marijina u Svilaju, dok je drugi projekt normirane crkve s kraja 1770.-ih, kao i njegove varijacije ostvarivan duž cijelog 18. i 19. stoljeća. U Garčinskom dekanatu, prema „drugom“ projektu nastaju crkve u Trnjanima (1828.), Klakaru (1828.) i Oprisavcima (1830.). Župna crkva svetog Mateja u Garčinu građena krajem 18. stoljeća izvedena je prema trenutno nepoznatom projektu. Sigurno je kako su na gradnju iste utjecali unaprijed zadani kriteriji za gradnju normirane crkve.

Zidane crkve Garčinskog dekanata u svojoj dugoj povijesti prolazile su kroz temeljite rekonstrukcije i faze opremanja. Posljednjim građevinskim zahvatima, crkve s područja Garčinskog dekanata izgubile su velik dio svoje izvorne opreme koja se gotovo dva stoljeća sakupljala u njima. Neistražena i znanstvenoj zajednici nepoznata crkvena povijest Garčinskog dekanata, kao i pojedini vrijedni predmeti, pružaju izuzetan potencijal za daljnja znanstvena interdisciplinarna istraživanja.

POPIS PRILOGA

Grafički prikazi

Grafikon 1: Hodogram aktivnosti nastanka rada.

Tablice

Tablica 1: Složeniji koraci unutar grafikona 1.

Tablica 2: Popis filijala u Garčinskom dekanatu prema Vinković, Župne spomenice Garčinskog dekanata – izvori za društvenu i mikropovijest dugog 19. stoljeća.

Tablica 3: Poznate dimenzije drvenih sakralnih objekata Garčinskog dekanata u 18. stoljeću.

Tablica 4: Podaci kanonskih vizitacija prema kojima je vršena rekonstrukcija druge crkve sv. Mateja u Garčinu.

Tablica 5: Župne crkve građene prema prvom nacrtu za crkvu u Brodskoj pukovnji.

Tablica 6: Župne crkve izvan Brodske pukovnije na gradnju kojih je moguće utjecao tipski nacrt za crkve u Brodskoj pukovnji.

Tablica 7: Popis sakralnih objekata građenih prema nacrtima sa slika 16 i 17.

Tablica 8: trošak izgradnje crkve prema slikama 16 i 17.

Tablica 9: Položaj crkve u selu.

Tablica 10: Titular glavnog crkvenog oltara.

Tablica 11: Titulari pokrajnjih oltara.

Tablica 12: Popis preostalog inventara.

Tablica 13: Crkvena zvona novosagrađenih crkava.

Tablica 14: Rekvirirana zvona župa Klakar i Oprisavci.

Slikovni prilozi

Slika 1: Karta Đakovačko-osječke nadbiskupije s istaknutim granicama Garčinskog dekanata (Dragutin Feletar, Samobor: Meridijani, 2013.).

Slika 2: Karta Brodske pukovnije. (Carte des K. K. Brooder VII-ten Grenz Regiments / gezeichnet vom corporalen Gregor Maritzkÿ, 1838)

Slika 3 – Karta srednje Europe. (Karl Freiherr von Czoernig, Etnographische karte, Oesterreiche monarchie, Karl Freiherr von Czoernig, 1855.)

Slika 4: Karta Zagrebačke biskupije 1822. godine. (Joseph Szeman, Mappa Dioecesis Zagrabiensis 1822.)

Slika 5: Stari i novi Svilaj na kartama Prve vojne izmjere. („Habsburg Empire - Cadastral maps (XIX. century)“, Arcanum Adatbázis Kft, <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1808328.1059137878%2C6135558.997919003%2C1832463.0975948323%2C6145438.483824862> ulaz ostvaren: 30.7.2022.)

Slike 6: Rekonstrukcija drvene kapele u Oprisavcima u izvornom obliku. (Matija Vinković)

Slika 7: Rekonstrukcija drvene kapele u Oprisavcima nakon premazivanja i objeljivanja vanjskih zidova. (Matija Vinković)

Slika 8. Rekonstrukcija crkve sv. Mateja u Garčinu (početak 1760-ih). (Matija Vinković)

Slike 9, 10 i 11: Kirchennormpläne, Fassade zu der Kirchen No. 1. (lijevo), No. 2. (sredina) i No. 3.(desno) nacrt glavnog pročelja. (Martina Gelsinger, Von der Beschränkung auf das „Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige“ Josephinischer Kirchenbau in Oberösterreich, u: Kunstjahr-buch der Stadt Linz. 2000. – 2001.)

Slike 12 i 13: plan crkve za veliko (lijevo) i mjesto srednje veličine (desno) u Brodskoj pukovnji. (HR-HDA-430-1777-21-233)

Slika 14: Glavno pročelje crkve sv. Stjepana u Novoj Gradiškoj. (Wikipedija, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Crkva_sv._Terezije_Avilske_u_N._Gradi%C5%A1ki.jpg)

Slika 15: Projekta za crkvu u velikom mjestu Brodske pukovnije. (HR-HDA-430-1777-21-233)

Slika 16: Nacrt crkve za veliko selo u Gradiškoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnji. (HR-HDA-426-1781-21-93)

Slika 17: Nacrt crkve za selo srednje veličine u Gradiškoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnji. (HR-HDA-426-1781-21-93)

Slika 18: Pretpostavljeni izgled novosagrađene crkve Imena Marijina u Svilaju 1775. (Matija Vinković)

Slika 19: Crkva Imena Marijina u Svilaju, pogled prema svetištu. (Matija Vinković)

Slika 20: Položaj Trnjana i Vrhovine prema kartama Prve vojne izmjere. („Habsburg Empire - Cadastral maps (XIX. century)“, Arcanum Adatbázis Kft)

Slika 21: Položaj crkve u Klakaru prema drugoj vojnoj izmjeri. („Habsburg Empire - Cadastral maps (XIX. century)“, Arcanum Adatbázis Kft)

Slika 22: Položaj crkve u Trnjanima prema drugoj vojnoj izmjeri. („Habsburg Empire - Cadastral maps (XIX. century)“, Arcanum Adatbázis Kft)

Slika 23: Položaj crkve u Oprisavcima prema drugoj vojnoj izmjeri. („Habsburg Empire - Cadastral maps (XIX. century)“, Arcanum Adatbázis Kft)

Slike 24, 25 i 26. : Pretpostavljena rekonstrukcija izvornog izgleda. Crkve Klakar, Trnjani i Oprisavci (Matija Vinković)

Slika 27: Crkva sv. Marka u Trnjanima, pogled prema svetištu. (Matija Vinković)

Slika 28: Crkva sv. Jakova u Klakaru, pogled prema svetištu. (Matija Vinković)

Slika 29: Crkva Uzvišenja sv. Križa u Oprisavcima, pogled prema svetištu. (Matija Vinković)

Slika 30: Položaj crkve u Garčinu prema Drugoj vojnoj izmjeri. (Matija Vinković)

Slika 31: Rekonstrukcija crkve u Garčinu. (Matija Vinković)

Slika 32: Tri pretpostavljene faze tlocrta župne crkve u Garčinu prema Milku Punceru. (Puncer, *Konzervatorski elaborat, Župna crkva u Garčinu, faze izgradnje, tlocrt prizemlja.*)

Slika 33: Tipski tlocrt normalne grčke crkve. (Cvitanović, *Tipski nacrti*, 418.)

Slika 34: Tlocrt crkve u Brođancima. (Valpovački vlastelini Prandau Normann, Projekt za izgradnju župne crkve u Brođancima, <http://www.valpovacki-vlastelini.info/hr/Predmet/226/3>)

Slika 35: Glavni oltar crkve sv. Mateja u Garčinu početkom 20. stoljeća. (Matija Vinković, osobni arhiv)

Slika 36: Svetište crkve sv. Mateja nakon 1930-ih. (Dević i Starešina, *Župa Garčin*, 65.)

Slika 37: Glavno pročelje crkve u Garčinu 2000-tih godina (druga faza crkve). (Puncer, *Konzervatorski elaborat, Župna crkva u Garčinu, Snimak postojećeg stanja*)

Slika 38: Pogled na novo svetište 1980-ih. (Matija Vinković, osobni arhiv)

Slika 39: Pročelje crkve nakon obnove 1980.ih. (Matija Vinković, osobni arhiv)

Slika 40: Uklanjanje pokrajnjih oltara iz druge faze, 2017. godina. (Facebook stranica Naše Selo Garčin https://www.facebook.com/NaseseloGarcin/?locale=hr_HR)

Slika 41: Suvremeni pogled prema svetištu crkve sv. Mateja. (Matija Vinković)

Slika 42: Projekt suvremenog oblikovanja glavnog pročelja crkve svetog Mateja. (Puncer, *Konzervatorski elaborat, Župna crkva u Garčinu, Idejni projekt*)

Slika 43: Crkva Svete Trojice u Klokočeviku krajem 1930-ih. (Facebook stranica Klokočevik, <https://www.facebook.com/groups/597747090361302/>)

Slika 44: Janko Nikola Grahor, detalj nacrtu filijalne crkve u Zadubravlju. (HR-DASB-2-kut.2 br.8)

Slika 45: Pretpostavljeni put slike Gospe Svilajačke: Mleci – Dubrovnik – Kraljeva Sutjeska – Svilaj (Uz pomoć Google Maps)

Slika 46: Gospa Svilajačka. (Matija Vinković)

Slika 47: Pretpostavljena rekonstrukcija „putovanja“ relikvije svetog Mateja u Garčin: Salerno – Orvieto – Zagreb – Garčin. (Uz pomoć Google maps)

Slika 48: Relikvijar svetog Mateja u Garčinu, dimenzije 40 x 14,5 cm. (Matija Vinković)

Slika 49: Nekadašnji dom klakaračke župe u vinogradu Dobroslava Brlića, fotografiran 1896. godine. (Nenad Milčić, Obiteljska graditeljska baština - vila Brlićevac u Brodskom Brdu, Zagreb, 2001.)

Slika 50: Nacrt župnog dvora. (HR-HDA-R-56-167,1834)

Slika 51 i 52: Hambar iz Harkanovaca, križ i zvonik u Kučancima. (*Hrvatski građevni oblici*, mapa 4, str. 35.)

Slika 53. Crkva sv. Mihaela u Varešu. (Franjevačka provincija Bosna Srebrena, Vareš – župa sv. Mihovila Arkandela, <https://www.bosnasrebrena.ba/vares-zupa-sv-mihovila-arkandela>)

Slika 54 i 55: Crkve sv. Oca Nikolaja u Jeličkoj i Javoranama. (Wikipedija, Ljubica K.R. https://bs.wikipedia.org/wiki/Crkva_brvnara_u_Jeli%C4%87koj#/media/Datoteka_i_Rade_Nagraisalović https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Crkva_brvnara_u_Javoranima2.jpg)

Slika 56: Crkva Vaznesenja Gospodnjeg u Skadru u Kolubarskom okrugu. (Ivan Đukić, Crkva Brvnara <https://kolubarski.info/2020/07/30/zasticeno-kulturno-dobro-osecine-crkva-brvnara-u-skadru/>)

Slika 57 i 58: Crkva svete Marije Madalene (sv. Petke) u Donjoj Kovačici. (Općina Veliki Grđevac, Kapelice, <https://www.veliki-grdjevac.hr/defaultcont.asp?id=25&n=6>)

Slika 58: Hram sv. Nikolaja u Ečki (Bojan Kojičić, Zavod za zaštitu spomenika kulture Zrenjanin, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Srpska_pravoslavna_crkva_Svetog_Nikole_u_E%C4%8Dki.jpg)

Slika 59 i 60: Crkvice iz Pakasina i crkvice sv. Katalene kod Erdovca. (Hrvatski građevni oblici, mapa 4)

Slika 61: Seljačka kuća u Oprisavcima. (Hrvatski građevni oblici, mapa 1)

Slika 62: Hambari iz Oprisavaca. (Hrvatski građevni oblici, mapa 1)

Slika 63 i 64: Hambari Andrije Dominkovića i Šime Dabića iz Štitara. (Hrvatski građevni oblici, mapa 1)

Slika 65: Kapela sv. Martina u Janjoj Lipi. (Nino Vranić, 1960. Fototeka Ministarstva kulture, <http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Predmet/17897/3>)

Slika 66: Kapela sv. Andrije u Kukunjevačkim Brezinama. (Wikipedia, Krko1, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Drvena_kapela.jpg)

Slika 67: Kirchennormpläne, crkva centralnog tlocrta. (Martina Gelsinger, Von der Beschränkung auf das „Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige“ Josephinischer Kirchenbau in Oberösterreich, u: Kunstjahr-buch der Stadt Linz. 2000. – 2001.)

Slika 68: Kirchennormpläne, crkva longitudinalnog tlocrta. (Martina Gelsinger, Von der Beschränkung auf das „Nothwendige, Nützliche und Zweckmäßige“ Josephinischer Kirchenbau in Oberösterreich, u: Kunstjahr-buch der Stadt Linz. 2000. – 2001.)

Slika 69: Plan velike crkve u Brodskoj pukovnji. (HR-HDA-430-1777-21-178)

Slika 70: Plan crkve srednje veličine u Brodskoj pukovnji. (HR-HDA-430-1777-21-178)

Slika 71: Crkva Rođenja sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju. (Sveta Misa info, <https://sveta-misa.org/crkve/rodenja-sv-ivana-krstitelja/376>)

Slika 72: Crkva sv. Ivana Krstitelja u Slavonskom Kobašu. (Crkva svetog Ivana Krstitelja, Moja lijepa Slavonija kraj Save, <http://www.visitslavonija.hr/moja-lijepa-slavonija-kraj-save/kultura-sakralni-objekti-crkva-svetog-ivana-krstitelja-320>)

Slika 73: Crkva Rođenja BDM u Novoj Kapeli. (Općina Nova Kapela, Župna crkva Blažene Djevice Marije u Novoj Kapeli, https://www.novakapela.hr/27_UPNA_CRKVA_BLAENE_DJEVICE_MARIJE_U_NOVOJ_KAPELI)

Slika 74: Crkva Svetih Petra i Pavla u Kaptolu (Požeška biskupija, župe, <https://pozeska-biskupija.hr/2019/10/03/zupe-2/>)

Slika 75: Nacrt crkve za veliko mjesto u Gradiškoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnji. (HR-HDA-426-1781-21-93)

Slika 76: Nacrt crkve za mjesto srednje veličine u Gradiškoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnji. (HR-HDA-426-1781-21-93)

Slika 77: Župna crkva sv. Andrije u Donjim Andrijevcima. (Matija Vinković)

Slika 78: Crkva sv. Marka u Slobodnici. (Wikipedia, Frka, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Crkva_%28Slobodnica%29.JPG)

Slika 79: Župna crkva sv. Nikole u Međuriću. (Požeška biskupija, Župe, <https://pozeska-biskupija.hr/2019/10/03/zupe-2/>)

Slika 80: Župna crkva Preobraženja Gospodnjeg u Bučju. (Požeška biskupija, Župe, <https://pozeska-biskupija.hr/2019/10/03/zupe-2/>)

Slika 81: Karta Garčinskog dekanata. (Shematizam Đakovačko-osječke nadbiskupije, 109)

Slika 82: Glavno pročelje crkve u Svilaju. (Matija Vinković)

Slika 83: Pogled prema staroj sakristiji 1968. (HR-KOSB-A-228-E-1)

Slike 84 i 85: Pogled prema svetištu i ulazu. (Matija Vinković)

Slika 86: Glavni oltar crkve Preslavnog Imena Marijina u Svilaju. (Matija Vinković)

Slika 87: Nacrt crkve u Klakaru. (HR-DASB-6)

Slika 88: Glavno pročelje crkve u Klakaru. (Matija Vinković)

Slika 89 i 90: Pogled prema svetištu i ulazu. (Matija Vinković)

Slika 90: Svod crkve u Klakaru. (Matija Vinković)

Slike 91 i 92: Pokrajnji oltari Srca Marijina i Srca Isusova. (Matija Vinković)

Slika 93: Glavno pročelje crkve u Trnjanima. (Matija Vinković)

Slika 94 : Crkva Trnjani, pogled prema svetištu. (Matija Vinković)

Slika 95: Crkva Trnjani, pogled prema ulazu, 1973. (Nino Vranić, 1973. Fototeka Ministarstva kulture, <http://www.fototeka.min-kulture.hr/hr/Predmet/4345/3>)

Slika 96 i 97: Pročelje crkve Uzvišenja Svetog Križa u Oprisavcima. (Matija Vinković)

Slika 98 i 99: Pogled prema svetištu i ulazu. (Matija Vinković)

Slika 100: Glavni oltar crkve u Oprisavcima. (Matija Vinković)

Slika 101: Garčin početkom 20. stoljeća. (Ilija Maoduš, *Garčin: kulturno- povijesni pregled* (Garčin: Naklada Općine Garčin, 2004.): 105.)

Slika 102: Dolazak biskupa Akšamovića u Garčin. (Matija Vinković, osobni arhiv)

Slika 103: Nacrt crkve sv. Mateja u Garčinu iz Državnog arhiva u Slavanskom Brodu. (HR-DASB- 2 kut. br. 4.)

Slika 104: Zazidani ulaz u propovjedaonicu na zapadnom zidu. (Matija Vinković)

Slika 105: Garčin nakon prve rekonstrukcije fasade. (Matija Vinković, osobni arhiv)

Slika 106: Ornament poda crkve s kraja 1920-ih. (Matija Vinković)

Slike 107 i 108: Oltarne menze zidane krajem 1920-ih neposredno pred rušenje 2017. godine.

Slika 108: Posvijetljena fotografija glavnog oltara između dva Svjetska rata. (Dević i Starešina, *Župa Garčin*, 65.)

Slika 109 i 110: Pokrajnji oltari Srca Marijina i Srca Isusova sredinom druge polovice 20. stoljeća (Dević i Starešina, *Župa Garčin*, 64.)

Slika 111 i 112: Zapadni i istočni zid, oblikovanje iz 1980-ih, neposredno pred rušenje 2017. (Matija Vinković)

Slika 113 i 114: Nesvakidašnji prizor – bager u župnoj crkvi sv. Mateja u Garčinu. (Facebook stranica Naše Selo Garčin https://www.facebook.com/NaseseloGarcin/?locale=hr_HR)

Slika 115 i 116: Uklanjanje svoda i postavljanje novog. (Facebook stranica Naše Selo Garčin https://www.facebook.com/NaseseloGarcin/?locale=hr_HR)

Slika 117 i 118: Suvremeni izgled – pogled na svetište i ulaz. (Matija Vinković)

Slika 119: Suvremeni izgled – pročelje crkve sv. Mateja u Garčinu.

Slika 120: Glavni oltar u Oprisavcima prije postkoncilskih zahvata. (HR-AŽO)

Slika 121: Glavni oltar u Trnjanima prije postkoncilskih zahvata. (HR-AŽT)

Slika 122: Glavni oltar filijalne crkve u Zadubravlju nakon potresa 1964. godine. (HR-AŽT)

Slika 123: i suvremeni izgled. (Đuro Oreščanin)

Slika 124 i 125: Župni dvor u Svilaju i Klakaru. (Matija Vinković)

Slika 126 i 127: Primjer recentno prebojanih kipova – crkva Sibinj. (Matija Vinković)

Slika 128 i 129: Popis knjiga u župnom arhivu u Trnjanima 1842. (HR-NAD-Vizitacije)

Slika 130 - 133: Izdvojeni naslovi sačuvanih knjiga iz župnih arhiva u Garčinu i Oprisavcima.

Slika 134 : Popis križeva u župi Oprisavci, 19. stoljeće.

Slika 135: Plan crkve u Zadubravlju. (HR-DASB- 2 kut.2. br. 10)

Slika 136-140: Filijalne crkve u Zadubravlju, Selni, Sapci, Bickom Selu i Starom Topolju. (Matija Vinković)

Slika 141: Župna crkva Gospe Brze Pomoži (sv. Stjepana), Brod na Savi, suvremeno stanje. (Marijanski zavjet za domovinu, <https://www.marijanskizavjet.hr/od-gospe-brze-pomoci-do-gospe-od-suza-iz-slavonskog-broda-do-pleternice-15-6-2019/>)

Slika 142 i 143: Župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Sibinju i prebojani kip Uskrslog Krista. (Matija Vinković)

Slika 144 i 145: Reljefi sv. Mateja i sv. Antuna Pustinjaka iz crkve sv. Mateja u Garčinu (Dević i Starešina, Župa Garčin, 65.)

Slika 146, 147 i 148: Kip sv. Mateja (s lijeva na desno): izvorni izgled, nakon rekonstrukcije, suvremeni natpis. (Matija Vinković)

Slika 149: Ex libris pečat biskupa Antuna Akšamovića. (Wikimedia, gmihail, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Milenko_Djuric,_Ex_Libris.jpg)

Slika 150 i 151: Transkript spisa Banske generalkomande 1771-4-9. (HR-IPU-ADO-DC kut.7.)

Slika 152: Potvrda o autentičnosti relikvije sv. Mateja. (Tomislav Karavidović)

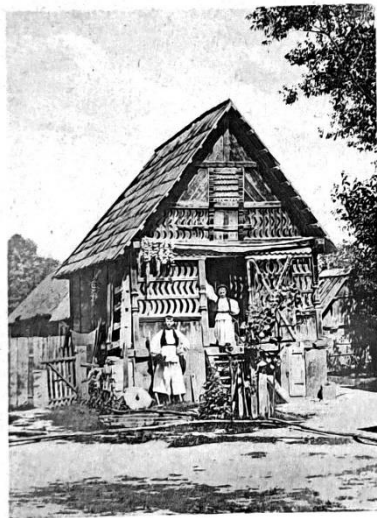
Slika 153 i 154: Futrola relikvijara sv. Mateja (Matija Vinković)

Tekstualni prilozi

Prilog 1: Izvještaj o gradnji župnog dvora u Svilaju. (HR-AŽS-SŽS)

Prilog 2: Izvještaj o gradnji crkve u Klakaru. (HR-AŽK-SŽK)

SLIKOVNI PRILOZI

Slika 51 i 52: Hambar iz Harkanovaca (lijevo), križ i zvonik u Kućancima (desno).

Slika 53. Crkva sv. Mihaela u Varešu.

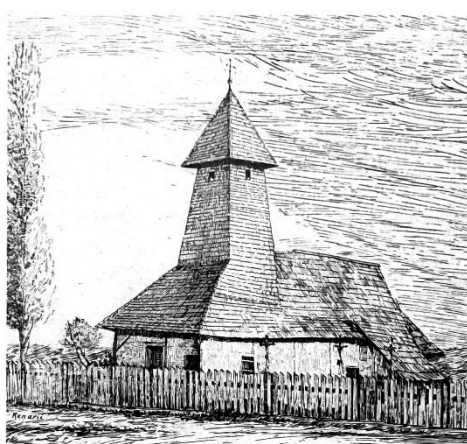
Slika 54 i 55: Crkve sv. Oca Nikolaja u Jeličkoj (lijevo) i Javoranima (desno).

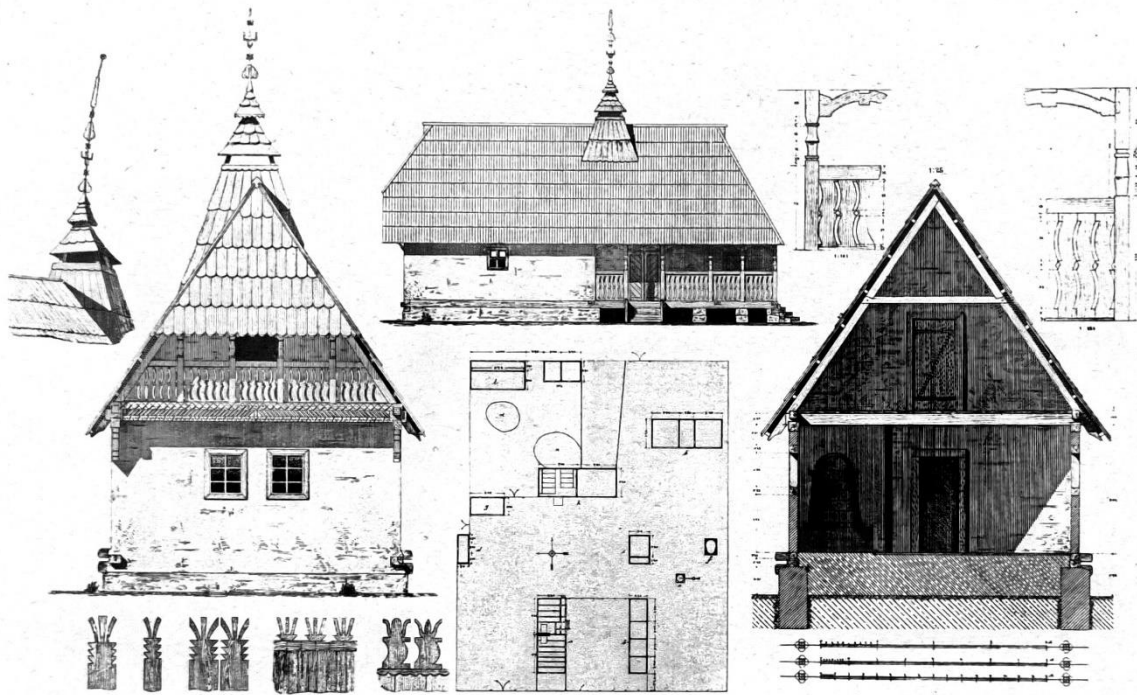
Slika 56: Crkva Vaznesenja Gospodnjeg u Skadru u Kolubarskom okrugu.

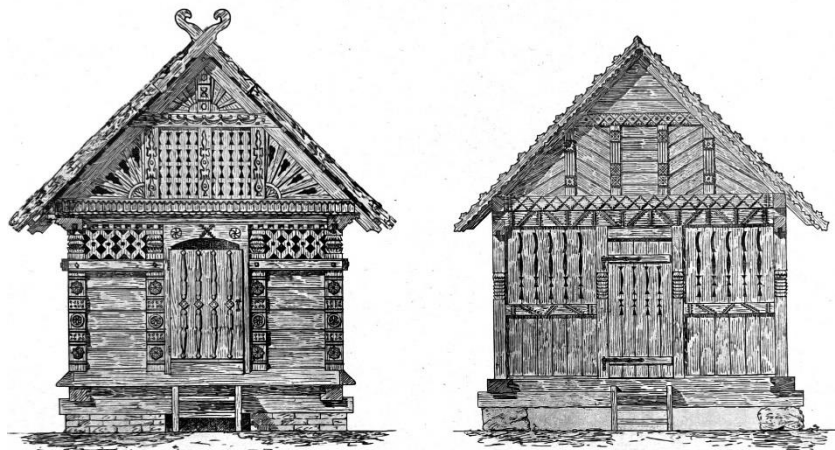
Slika 57 i 58: Crkva svete Marije Madalene (sv. Petke) u Donjoj Kovačici (lijevo) i Hram sv. Nikolaja u Ečki (desno).

Slika 59 i 60: Crkvica iz Pakasina (lijevo) i crkvica sv. Katalene kod Erdovca (Dragutin Renarić).

Slika 61: Seljačka kuća u Oprisavcima.

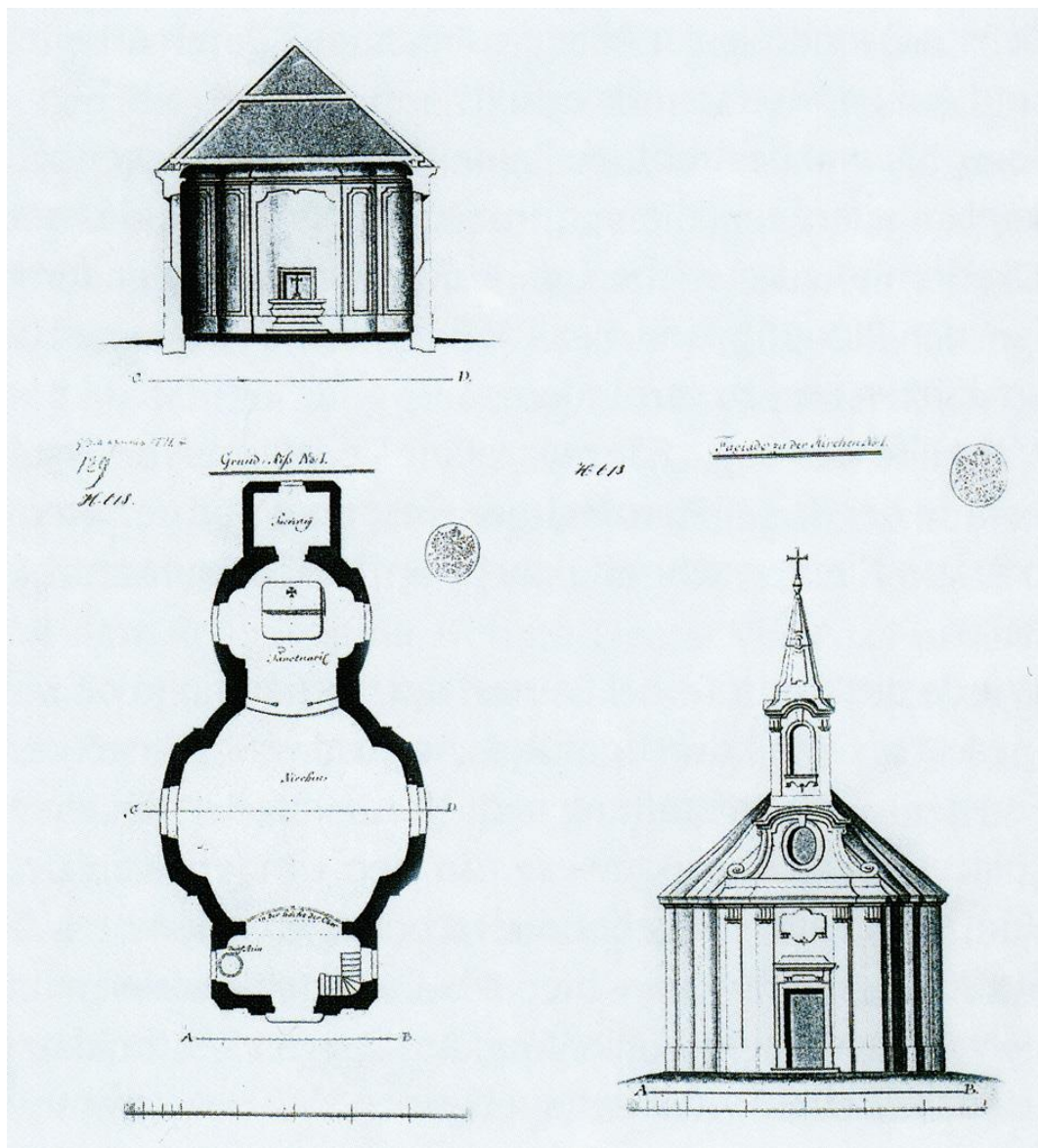
Slika 62: Hambari iz Oprisavaca.

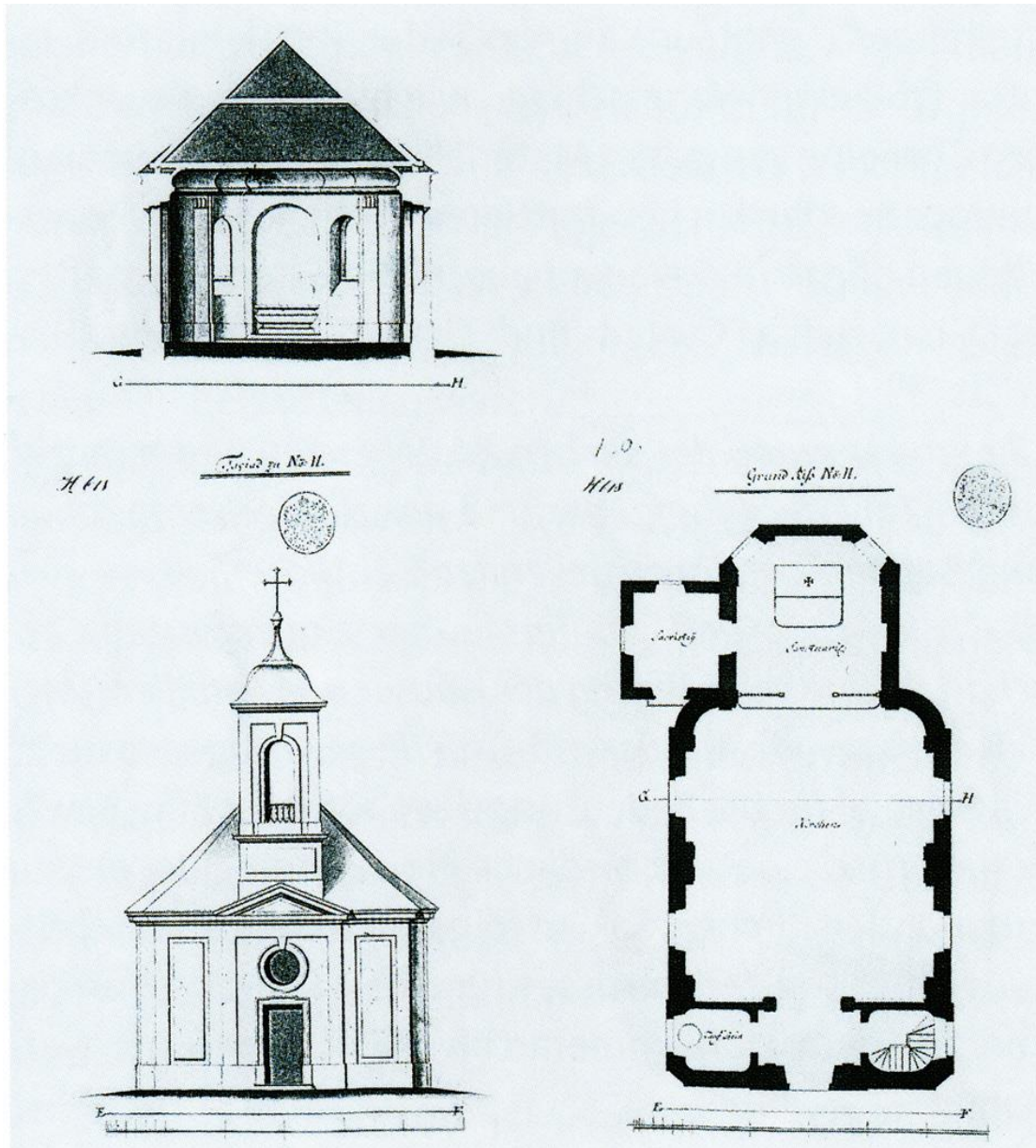
Slika 63 i 64: Hambari Andrije Dominkovića (lijevo) i Šime Dabića (desno) iz Štitara.

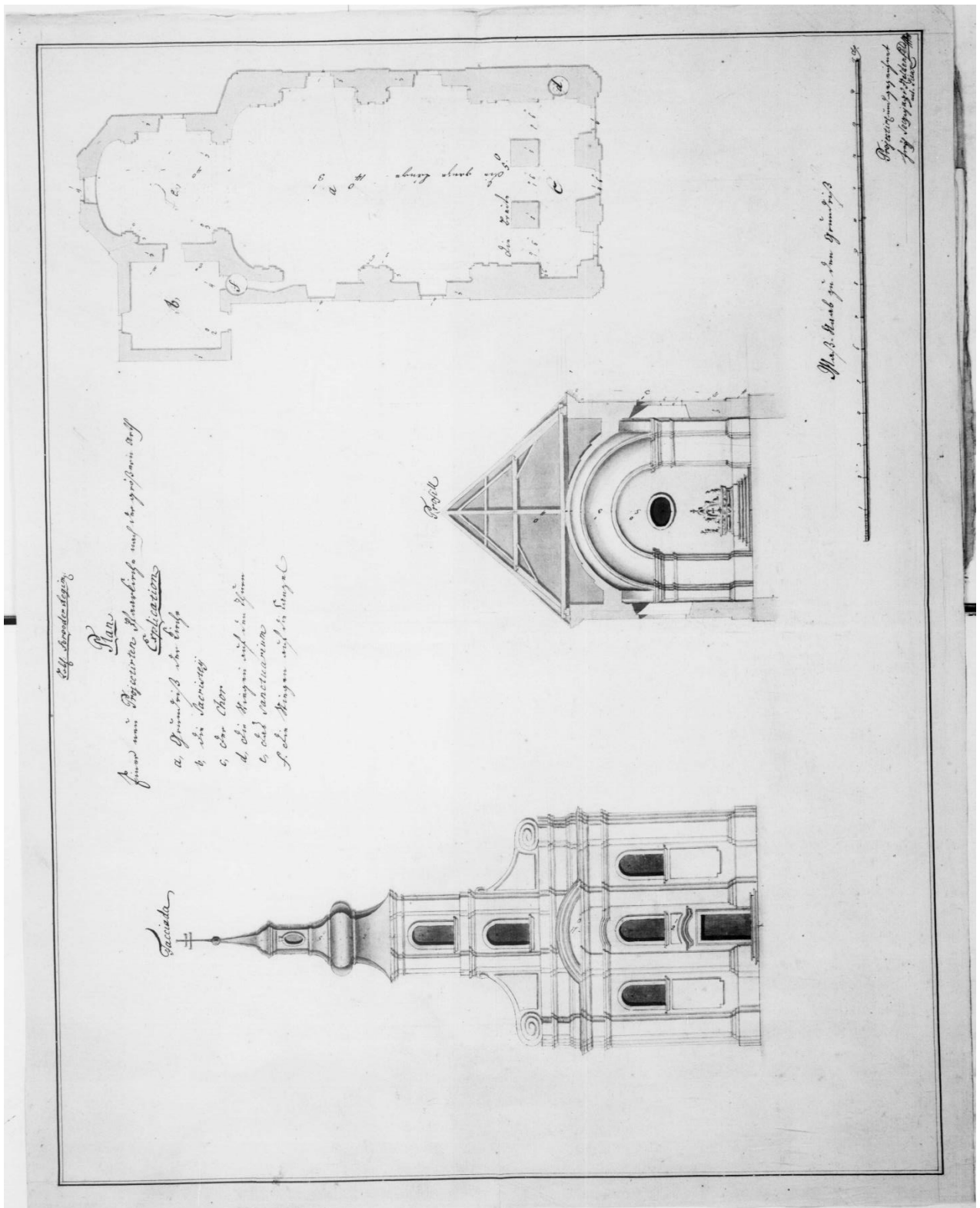
Slika 65 i 66: Kapele sv. Martina u Janjoj Lipi (lijevo) i sv. Andrije u Kukurjevačkim Brezinama (desno).

Slika 67: Kirchennormpläne, crkva centralnog tlocrta.

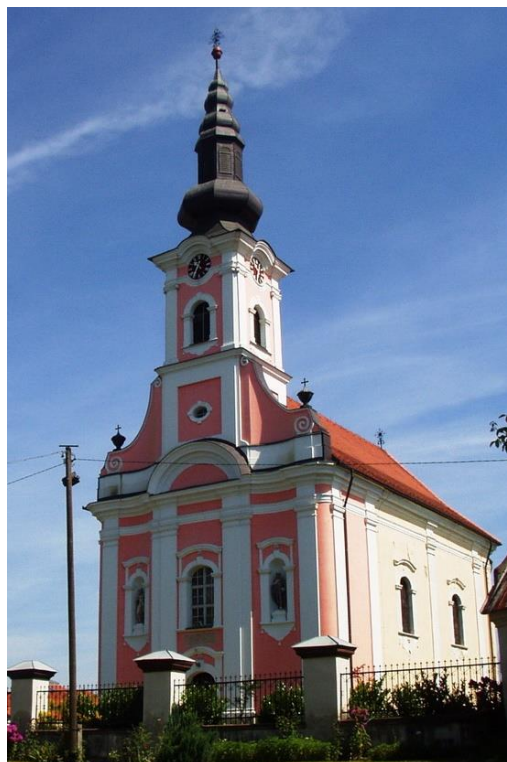
Slika 68: Kirchennormpläne, crkva longitudinalnog tlocrta.

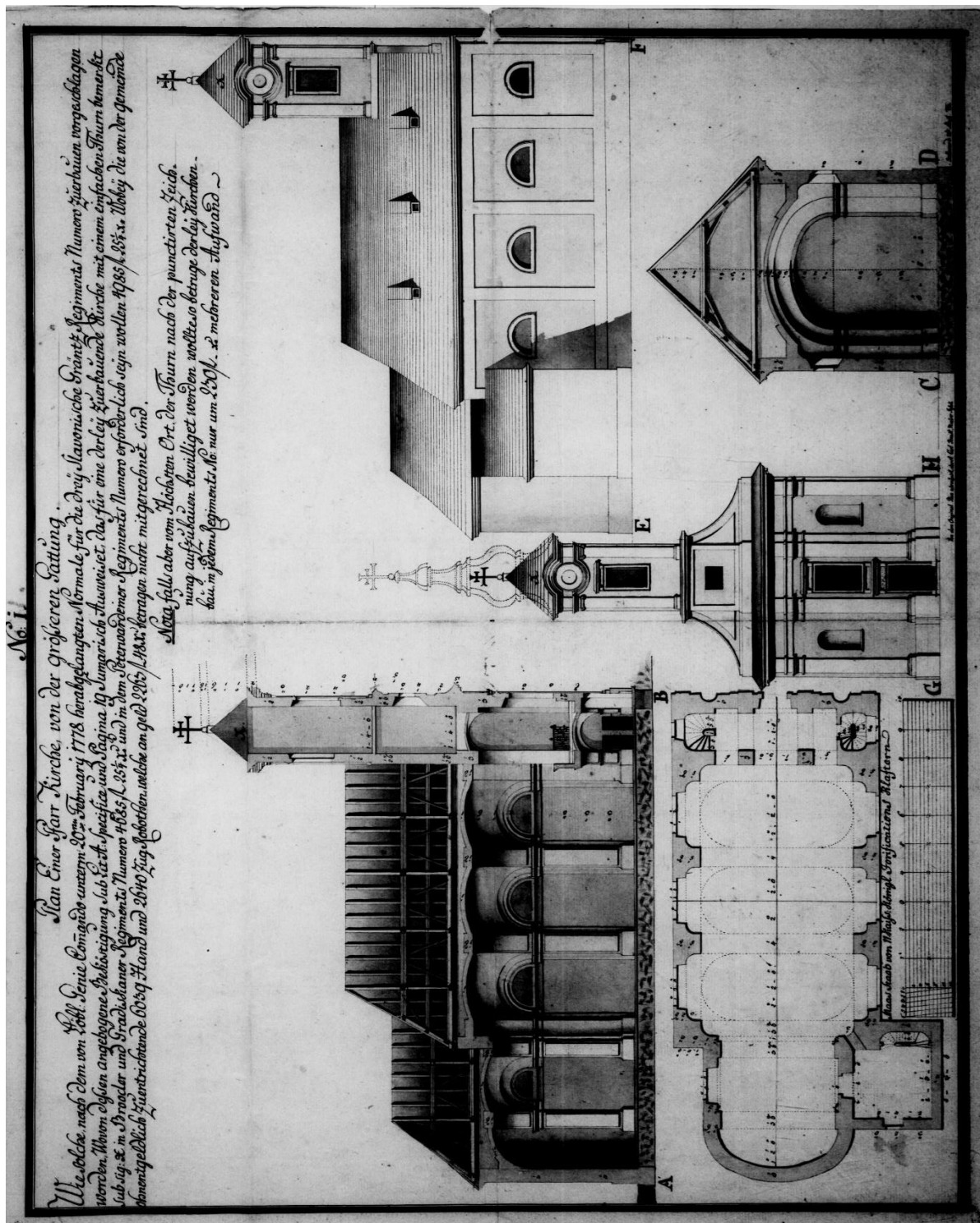
Slika 69: Plan velike crkve u Brodskoj pukovnji.

Slika 71 i 72: Crkva Rođenja sv. Ivana Krstitelja u Vrpolju (lijevo) i sv. Ivana Krstitelja u Slavonskom Kobašu(desno).

Slika 73 i 74: Crkva Rođenja BDM u Novoj Kapeli (lijevo) i Svetih Petra i Pavla u Kaptolu (desno).

Slika 75: Nacrt crkve za veliko mjesto u Gradiškoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnji.

Slika 77 i 78: Župna crkva sv. Andrije u Donjim Andrijevcima i sv. Marka u Slobodnici.

Slika 79 i 80: Župna crkva sv. Nikole u Međuriću i Preobraženja Gospodnjeg u Bučju.

Slika 81: Karta Garčinskog dekanata.

Slika 82: Glavno pročelje crkve u Svilaju.

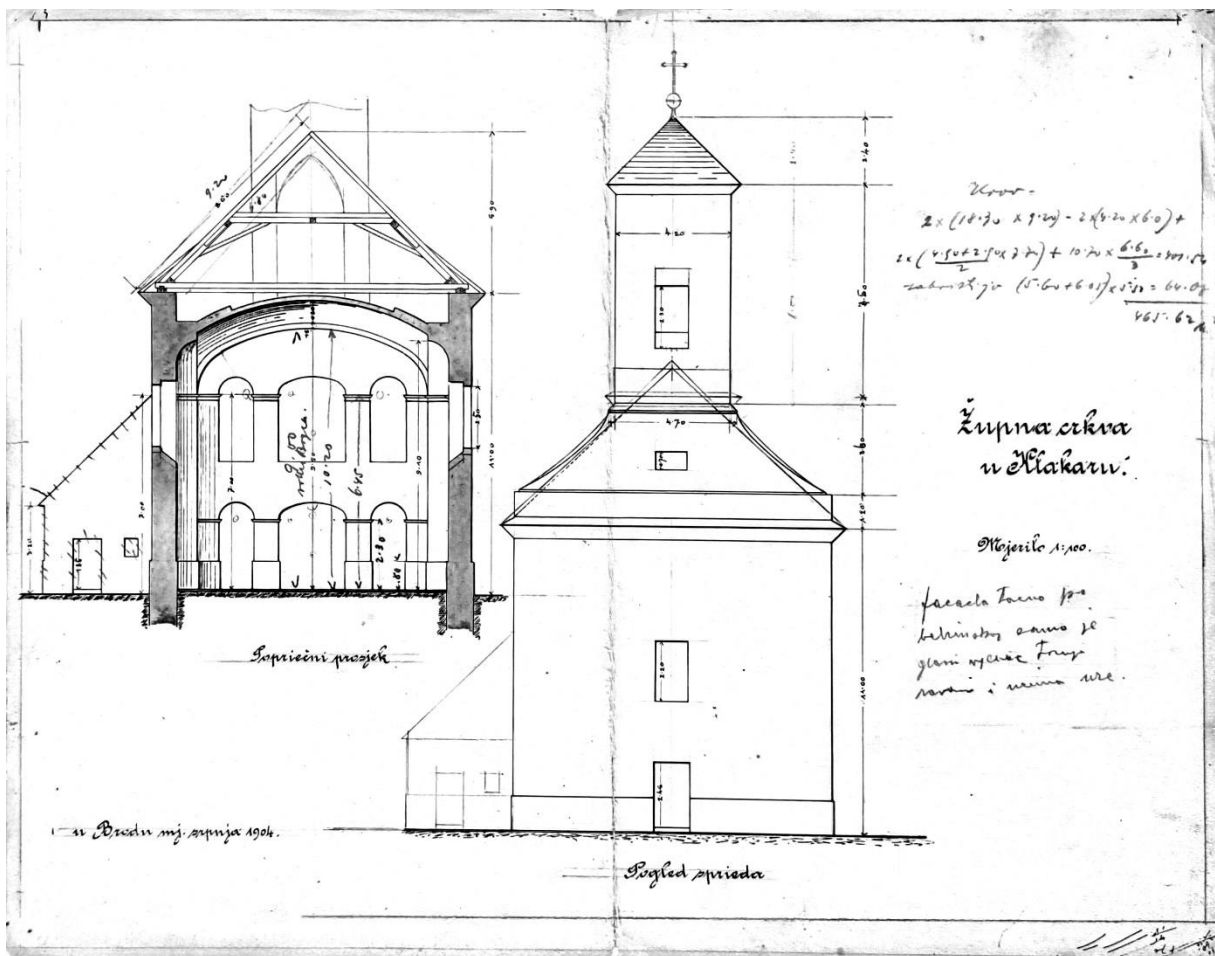
Slika 83: Pogled prema staroj sakristiji 1968.

Slika 84 i 85: Pogled prema svetištu i ulazu.

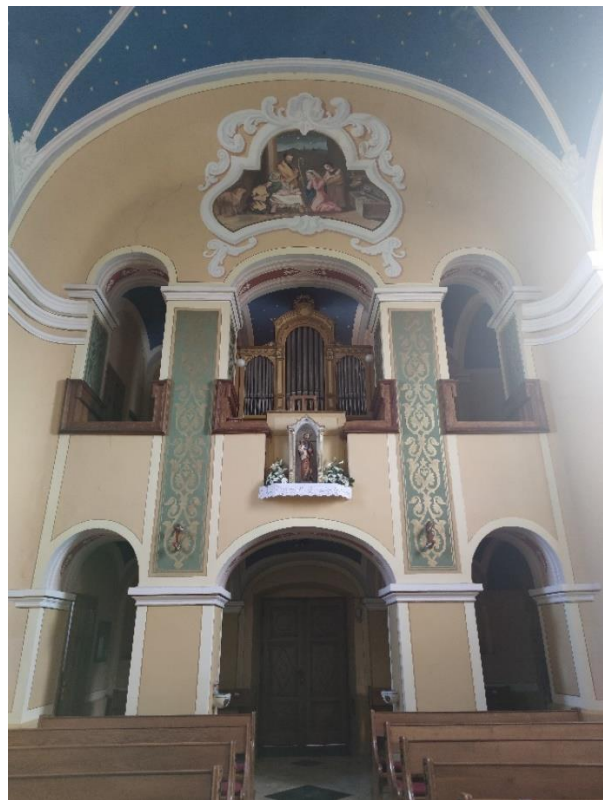
Slika 86: Glavni oltar crkve Preslavnog Imena Marijina u Svilađu.

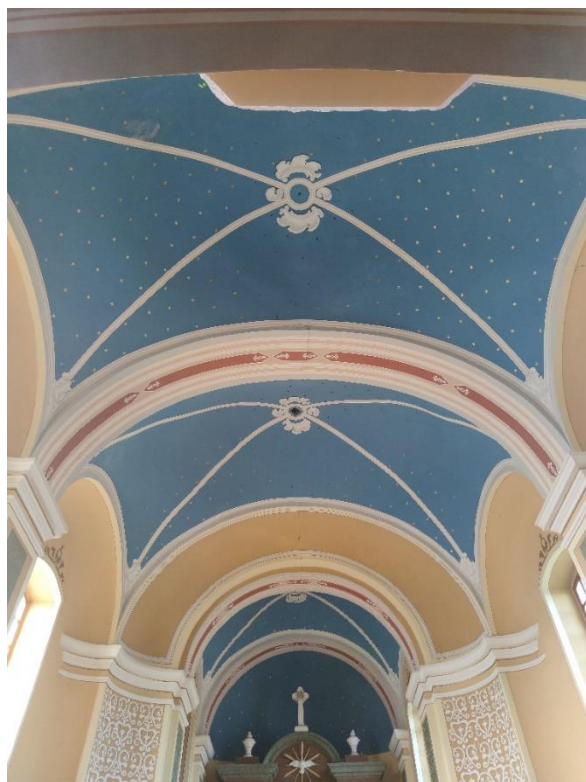
Slika 87: Nacrt crkve u Klakaru.

Slika 88: Glavno pročelje crkve u Klakaru.

Slika 89 i 90: Pogled prema svetištu i ulazu.

Slika 90: Svod crkve u Klakaru.

Slika 91 i 92: Pokrajnji oltari Srca Marijina i Srca Isusova.

Slika 93: Glavno pročelje crkve u Trnjanima.

Slika 94 : Crkva Trnjani, pogled prema svetištu.

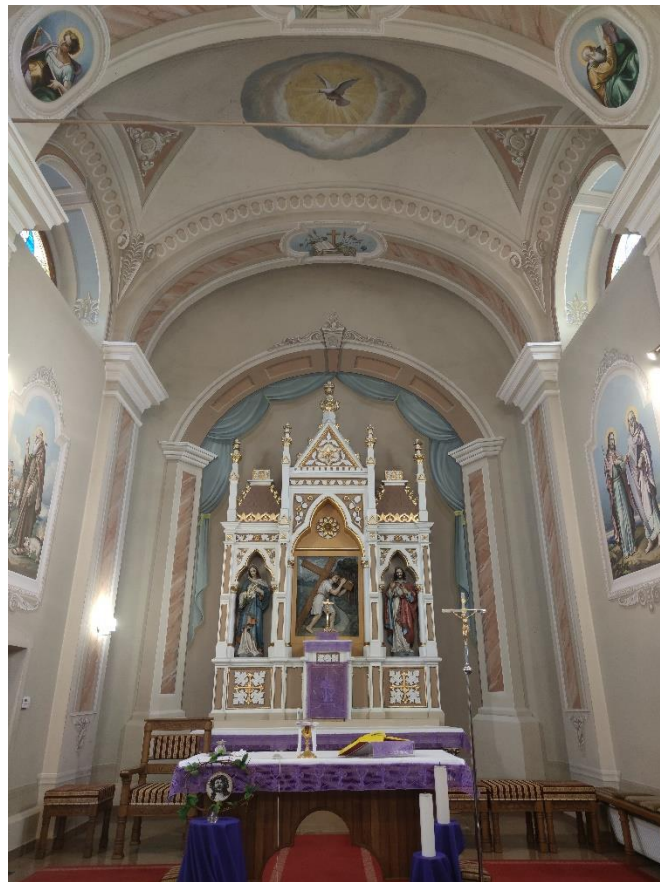
Slika 95: Crkva Trnjani, pogled prema ulazu, 1973.

Slika 96 i 97: Pročelje crkve Uzvišenja Svetog Križa u Oprisavcima.

Slika 98 i 99: Pogled prema svetištu i ulazu.

Slika 100: Glavni oltar crkve u Oprisavcima.

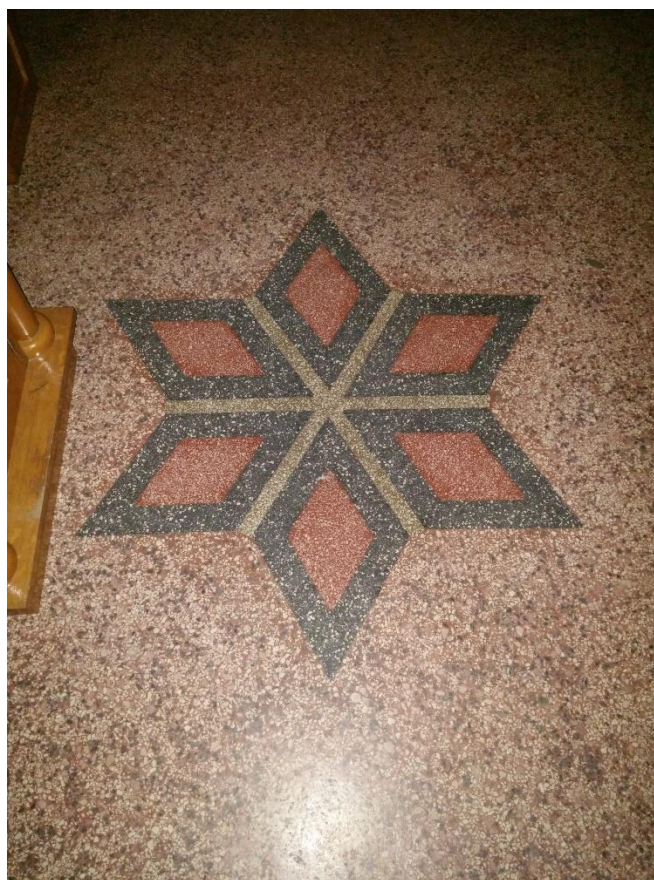
Slika 101: Garčin početkom 20. stoljeća.

Slika 102: Dolazak biskupa Akšamovića u Garčin (prije rekonstrukcije crkve).

Slika 105: Garčin nakon prve rekonstrukcije fasade.

Slika 106: Ornament poda crkve s kraja 1920-ih.

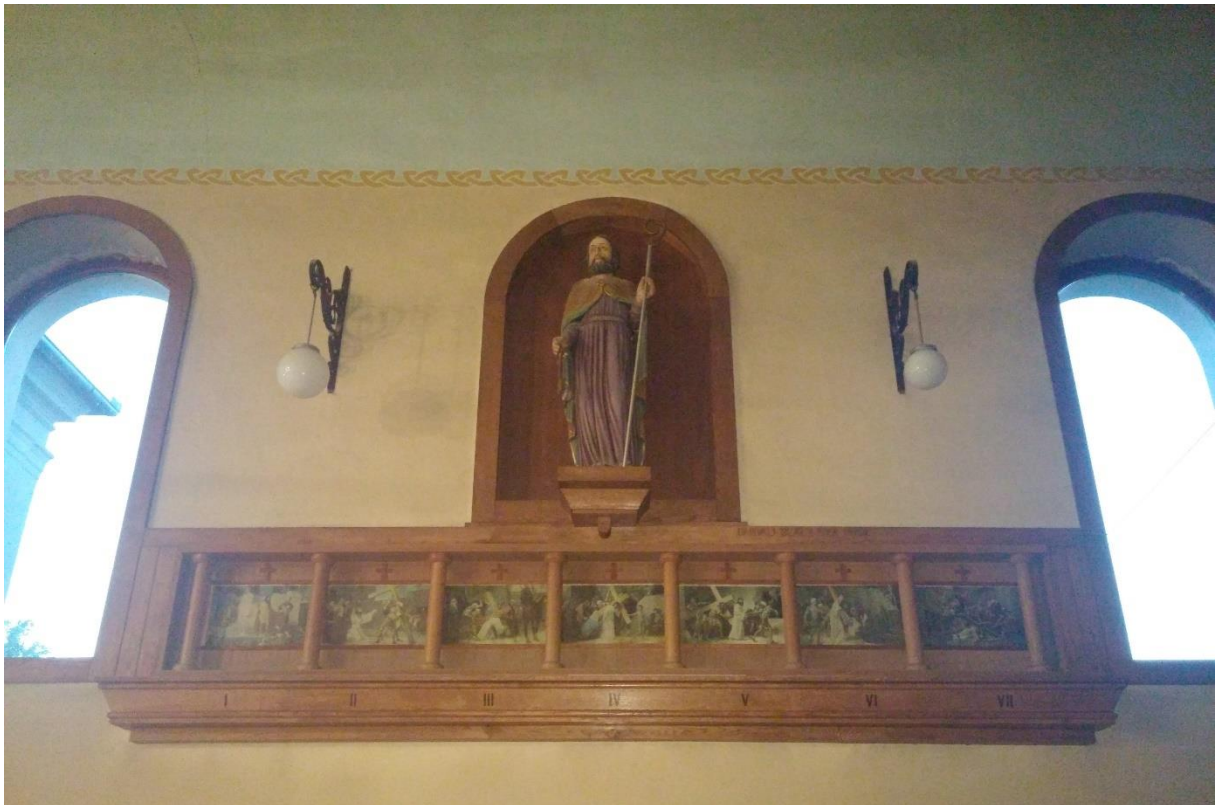
Slike 107 i 108: Oltarne menze zidane krajem 1920-ih neposredno pred rušenje 2017. godine.

Slika 108: Posvijetljena fotografija glavnog oltara između dva svjetska rata.

Slika 109 i 110: Pokrajnji oltari Srca Marijina i Srca Isusova sredinom druge polovice 20. stoljeća.

Slika 111 i 112: Zapadni (gore) i istočni zid (dolje), oblikovanje iz 1980-ih, neposredno pred rušenje 2017.

Slika 113 i 114: Nesvakidašnji prizor – bager u župnoj crkvi sv. Mateja u Garčinu.

Slika 115 i 116: Uklanjanje svoda i postavljanje novog.

Slika 117 i 118: Suvremeni izgled – pogled na svetište i ulaz.

Slika 119: Suvremeni izgled – pročelje crkve sv. Mateja u Garčinu.

Slika 120 i 121: Glavni oltar u Oprisavcima (gore) i Trnjanima (dolje) prije postkoncilskih zahvata.

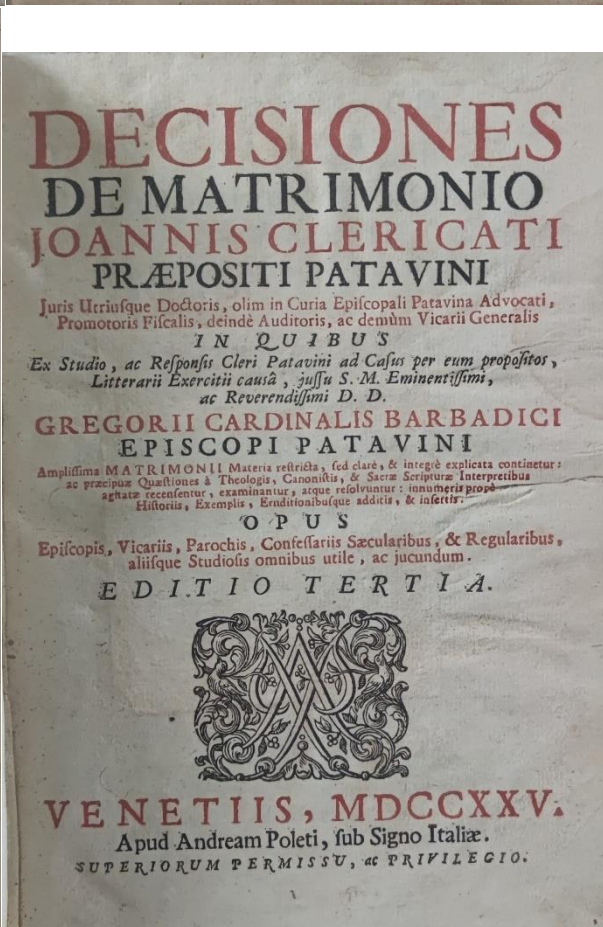
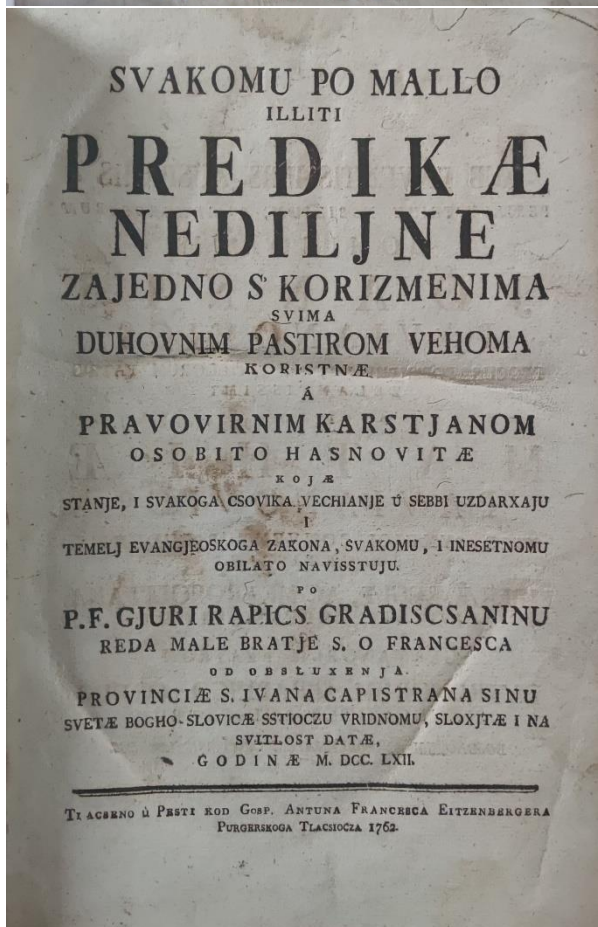
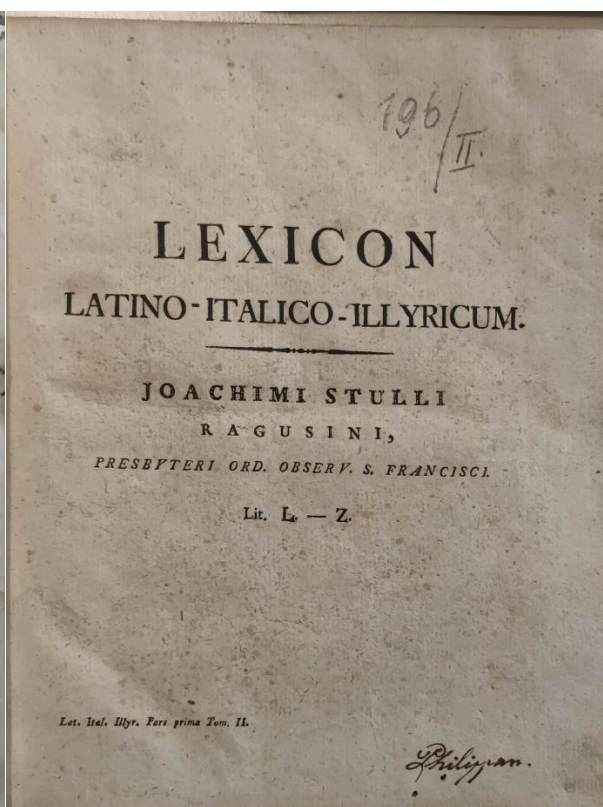
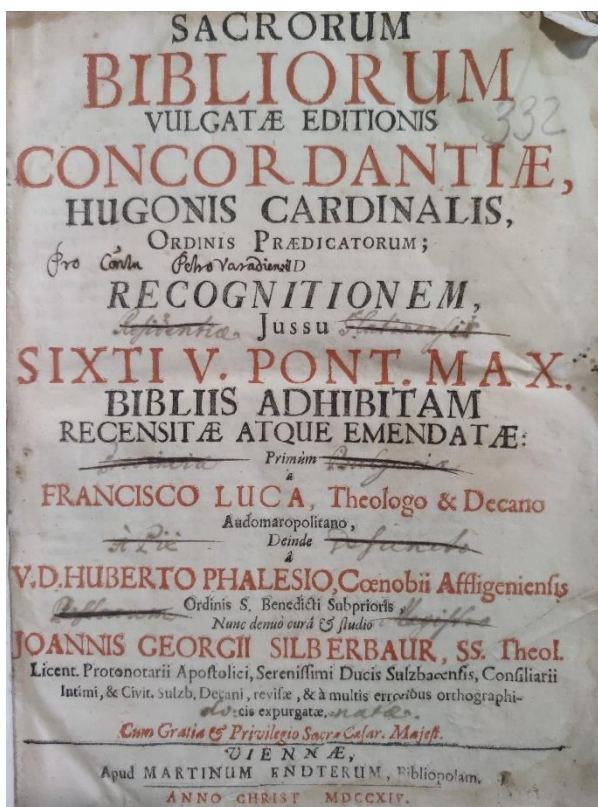
Slika 122 i 123: Glavni oltar filijalne crkve u Zadubravlju nakon potresa 1964. godine i suvremeni izgled.

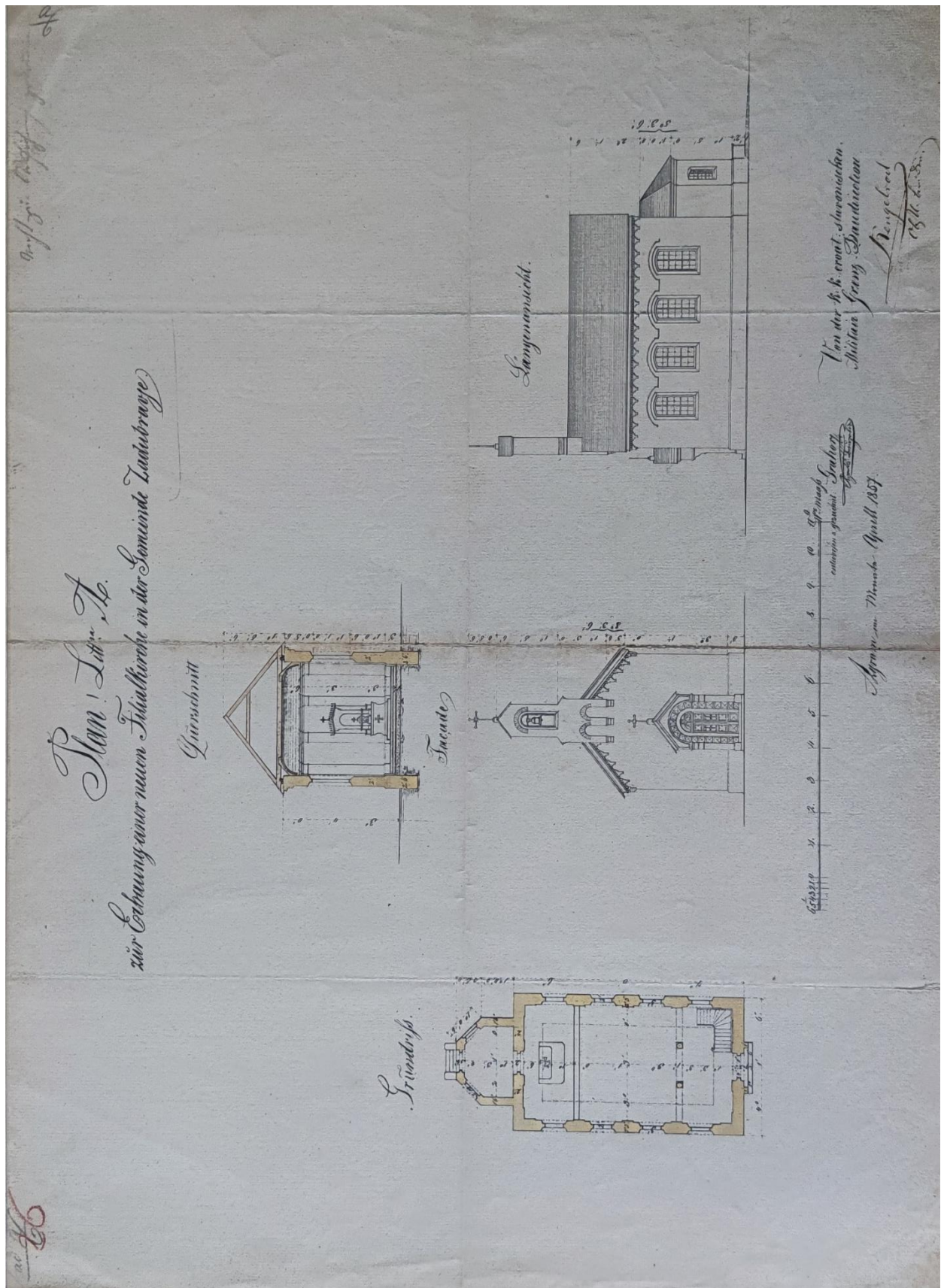
Slika 124 i 125: Župni dvor u Svilaju (gore) i Klakaru (dolje).

Slika 126 i 127: Primjer recentno prebojanih kipova – crkva Sibinj.

Slika 130 - 133: Izdvojeni naslovi sačuvanih knjiga iz župnih arhiva u Garčinu i Oprisavcima.

Slika 135: Plan crkve u Zadubravljju.

Slika 136 i 138: Filijalne crkve u Selni (lijevo) i Zadubravlju (desno).

Slika 138 i 139: Filijalna crkva u Sapci (lijevo) i Bickom Selu (desno).

Slika 140: Filijalna crkva u Starom Topolju.

Slika 141. Župna crkva Gospe Brze Pomoži (sv. Stjepana), Brod na Savi, suvremeno stanje.

Slika 142 i 143: Župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Sibinju i prebojani kip Uskrslog Krista.

Slika 144 i 145: Reljefi sv. Mateja i sv. Antuna Pustinjaka iz crkve sv. Mateja u Garčinu (uklonjeni 1970-ih.)

Slika 146, 147 i 148: Kip sv. Mateja (s lijeva na desno): izvorni izgled, nakon rekonstrukcije, suvremeni natpis.

Slika 149: Milenko Đurić, ex libris pečat biskupa Antuna Akšamovića.

TEKSTUALNI PRILOZI

Prilog 1. Izvještaj o gradnji župnog dvora u Svilaju

Izvor: Spomenica župe Svilaj, prema matici krštenih.

Autor: Antun Celčić/Antonius Celchich

De domo parochiali murata nova

notatu digna.

Anno Domini 1823. lateres pro nova domo

excociti?? per parochianos, calco exusta asseribus

et raboribus advectis demum anno 1825 resolutione

??perveniente pro suscipienda audificatione

novae curiae parochialis Svilajensis. Anno 1825

die 25 julii advenit ad Svilaj Bauhoptanam

Avedck armenus (Utinam non adoenisset), qui

secum planum praefatae novae curiae accepit

et ipsa die per murariorum magistrum vinkovcensem

Posman curat locum, longitudinem, latitudinem

???? rite dimetiri, nec ad meas

hues quod quaedam mulioranda flecti se

sinit.

Die itaque 2 h³⁰⁵ coeperunt parochiani fundamenta

efodere, die autem 27 julii coeperunt murarii

vinkovcenses 10 manus admovere.

Porro haec domus habet hos defectus. 1o quod

murus initialis, qui vulgo vocatur zokill

habet altitudinem 5 pedum ???que nocebit

sanitati habitantium . 2o camera culinaria

omnino insuficiens.- dalje nečitljivo.

Antonius Bernart cooperator Svilajensis

³⁰⁵ Vjerojatno skraćeno od huius (mensis) – ovoga mjeseca.

Prilog 2. Izvještaj o posveti župne crkve u Klakaru

Izvor: Spomenica Župe Klakar

Autor: Martin Kirchmayer (prepisao)

Današnja crkva sv. Jakoba Ap.
Zidana je 1828. i 8. rujna blagoslovljena
Nalazim u Knjizi cirkulara od 1821 – 1841,
godine 1828 ovo:

„ Pro perpetua Memoria

„ Anno Domini 1828 die 8° Septembris,
Ecclesia Parochialis S. Jacobi Apostoli Majoris
in Klakar, est benedicta per N. R. ac Claris-
simum Dominum Georgium Hartman A N. LL.
et Phiie.³⁰⁶ Doctorem, Districtualem V. A. Diaconuum et
Parochum Brodensem assistentibus R A. DD. Marco
Babičh cooperatore Brodense, Joanne Geist cooperatore
Verhovenze /sada župa u Trnjani/, Stephano Spenich
Cooperatore Podcrkavensii, et Nicolao Vuikovich
cooperatore Garčsinensi. Qua die R. D. Ignatius
Kosegić Presbiter et Neomista in eadem nova
Ecclesia Primitias Deo Omnipotenti obtulit.
Quo tempore in hac Parochia fuit administrator
Martinus Kattich, qui Eandem Eccle-
siam a Sua Illustriate Emerico Raffay Episcopo
Bosniensi seu Diacovensii et Syirmiensi potestatem
benedicendi habuit, sed per alios labores
impeditus pro tali benedicendo praefatum
Dominum requisavit.“

Poslie, god 1828. listopada 5^{tog} dodano je :
Crux vero ante Ecclesiam creata per familiam
Stanic N^{ro} 10, 19, 20 et 22 est 5° 8^{bris} 828³⁰⁷, per
Clarissimum Dominum Georgiam Hartman v.a Diacovium
districtualem et Perochum Brodensem
benedicta est.

³⁰⁶ Philosophiae.

³⁰⁷ Iznad broja 828 dodana crta - skraćenica od 1828.

IZVORI I LITERATURA

Arhivska građa

Hrvatska, Arhiv župe Garčin, Spomenica župe Garčin. (HR-AŽG-SŽG).

Hrvatska, Arhiv župe Klakar, Spomenica župe Klakar. (HR-AŽK-SŽK).

Hrvatska, Arhiv župe Oprisavci, Spomenica župe Oprisavci. (HR-AŽO-SŽO).

Hrvatska, Arhiv župe Svilaj, Spomenica župe Svilaj. (HR-AŽS-SŽS).

Hrvatska, Arhiv župe Trnjani, Spomenica župe Trnjani. (HR-AŽT-SŽT).

Hrvatska, Državni arhiv Slavonski Brod, Kotarska oblast Brod (HR-DASB-2)

Hrvatska, Državni arhiv Slavonski Brod, Gradsko poglavarstvo (HR-DASB-6)

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Slavonska generalkomanda, Zbirka nacрта i planova. (HR-HDA-430)

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka heneralkomanda (HR-HDA-426)

Hrvatska, Nadbiskupijski arhiv u Đakovu, Kanonske vizitacije - pisani izvještaji (HR-NAĐ-KV).

Hrvatska, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Ostavština Anđele Horvat, bilježnice, putna bilježnica X. (HR-NAZ-AH).

Hrvatska, Institut za povijest umjetnosti, Donacija Đurđice Cvitanović, (HR-IPU-ADO-DC).

Hrvatska, Konzervatorski odjel u Slavonskom Brodu, Arhivska građa (HR-KOSB-A).

Knjige i časopisi

- Baričić, Gabrijela. Franjevački samostan i crkva svetog Petra apostola u Cerniku. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2017.
- Benedik, Christian. „Organisierung und Regulierung des k.k. Generalbaudirektion und deren Landesstellen.“ *Das 18. Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*, br. 9. 2008.
- Berljak, Matija et. ibd.(ur.). *Codex iuris canonici – Zakonik kanonskog prava proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. s izvorima*, Zagreb: Glas koncila, 1996.
- Blaževac-Pajkov, Mato. *Klakar*, Slavonski Brod: Posavska Hrvatska, 2004.
- Blaževac-Pajkov, Mato. *Općina Klakar: 1893-1993-2003*, Klakar: Općina Klakar, 2003.
- Bösendorfer, Josip *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950.
- Bojničić von, Ivan. *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg: Bauer & Raspe, 1899.
- Botica, Dubravka i Barković, Iva. Još jednom „O baroknom klasicizmu u Pogančecu“. *Peristil* 61, br. 1. (2018) 115-127.
- Botica, Dubravka. „Dugo 18 stoljeće“ u sakralnoj arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Štajerskoj u drugoj polovici 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća“ u: *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*, ur. Miha Preinfalk Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, (2011) 167-182.
- Botica, Dubravka. „Klasicizam i barokni klasicizam u sakralnoj arhitekturi sjeverozapadne Hrvatske“, u: *Klasicizam u Hrvatskoj*, ur. Irena Kraševac, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, (2016) 53-68.
- Botica, Dubravka. Odredbe o gradnji i oblikovanju crkava na području Vojne krajine u Hrvatskoj u kontekstu „državnog arhitektonskog identiteta ”Habsburške monarhije“ u: *Arhitektura in politika, Arhitekturna zgodovina 3: Zbornik povzetkov znanstvenega simpozija* ur. Renata Novak-Klemenčič, (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2016.) 35-46.
- Brić, Ignjat Alojzije. Uspomene na stari Brod, Brod na Savi, 1885.
- Brnardić, Vladimir. Slavonska generalkomanda u *Hrvatski vojnik*, br. 18.
- Buczynski, Alexander. *Vojni komuniteti- središta građanstva hrvatske krajine. Povlašteni krajiški gradovi Bjelovar, Senj i Petrinja od 1787. do 1872. godine*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1993.

- Cvetnić, Sanja. "Drveno graditeljstvo u studijama Anđele Horvat: stil i bezvremenost." *Peristil* 54, br. 1. (2011) 33-40.
- Cvetnić, Sanja. *Loytre za ray nebeszki: križna drva i kapelice u Turopolju*, Zagreb: ArTresor naklada, biblioteka »Oblutci«, knj. 3, 2002.
- Cvetnić, Sanja. "Baldassare d'Anna u Kreševu i Kraljevoj Sutjesci." *Peristil* 50, br. 1. (2007) 263-266.
- Cvetnić, Sanja. *Barkoni defter: Studije o likovnim djelima iz XVII. i XVIII. stoljeća u Bosni i Hercegovini*. Zagreb: Leykam international, 2011.
- Cvitanović, Đurđica. „Drvene seoske crkve na području Hrvatske“ u *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 15. 1991. 57-61.
- Cvitanović, Đurđica. Drvene seljačke crkve na području Republike Hrvatske, u: *Etnologija i arhitektura: zbornik radova sa simpozija održanog u okviru programa 12. internacionalnog kongresa antropoloških i etnoloških znanosti*, ur. Ksenija Marković, (Zagreb, 1991.), 81.-83.
- Cvitanović, Đurđica. „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini.“, u: *Vojna krajina povijesni pregled- historiografija- rasprave*, ur: Dragutin Pavličević. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.
- Cvitanović, Đurđica. *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1985.
- Čudina, Andrea. *Župna crkva Rođenja sv. Ivana Krstitelja u Sibinju*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2013.
- Damjanović, Dragan. "Nacrti Janka Nikole Grahora za preoblikovanje pročelja episkopalnoga dvora u Plaškom." *Prostor* 11, br. 2(26) (2003): 117-122.
- Damjanović, Dragan. "Secesijski armiranobetonski mostovi vukovarskog inženjera Frana Funtaka." *Prostor* 11, br. 1 (25) (2003): 11-30.
- Damjanović, Dragan. "Djelovanje arhitekta Franje Kleina u Varaždinsko-đurđevačkoj pukovniji (1851.-1859.)." *Prostor* 17, br. 1(37) (2009): 64-77.
- Damjanović, Dragan. "Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku." *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, br. 22 (2006): 155-179.
- Damjanović, Dragan. "Projekti za izgradnju đakovačke katedrale s kraja 18. i početka 19.stoljeća." *Peristil* 50, br. 1 (2007): 141-156.
- Damjanović, Dragan. "Ranomodernistička obnova župne crkve u Strizivojnoj 1937. godine." *Zbornik Muzeja Đakovštine* 7, br. 1 (2005): 56-57.

- Damjanović, Dragan. „Building the Frontier of the Habsburg Empire: Viennese Authorities and the Architecture of Croatian-Slavonian Military Frontier Towns, 1780-1881.“ u: *Journal of the society of architectural historians* 78, (2019): 187-207.
- Damjanović, Dragan. Arhitektura klasicizma, historicizma i secesije u Slavoniji u: Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije (drugi svezak), ur. Vesna Kusin i Branka Šulc (Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Galerija Klovićevi dvori, 2009.) 424-433.
- Damjanović, Dragan. Đakovačka katedrala, Zagreb: Matica hrvatska, 2009.
- Damjanović, Dragan. *Vukovarski arhitekt Fran Funtak*, Zagreb: Leykam international, 2019.
- Dević, Antun i Starešina, Stjepan. *Župa Garčin*, Osijek: Stjepan Starešina i Vladimir Baličević, 2008.
- Dević, Antun i Starešina, Stjepan., *Župa Trnjani*, Osijek: Stjepan Starešina, vlastita naklada, 2009.
- Dević, Antun *Župa Oprisavci*, Oprisavci: Stjepan Sokolović, vlastita naklada, 2011.
- Dević, Antun *Župa Rušćica*, Rušćica: Antun Dević, vlastita naklada, 2005.
- Dolinar, France Martin. Jožefinci med Rimom in Dunajem. „Škof Janez Karel grof Herberstein in državno cerkvenstvo“, *Acta ecclesiastica Sloveniae*. 1. (1979): 43-101.
- Dvořák, Max. *Katekizam zaštite spomenika*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2016.
- Đukanović, Dubravka. *Arhitektura rimokatoličkih crkava Vojvodine od 1699. do 1939.* Petrovaradin: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, 2015.
- Đuričić, Siniša. "Vojne operacije generala Dünewalda u Slavoniji 1687. godine." *Scrinia Slavonica* 22, br. 1 (2022.): 77-94.
- Ewans, Robert John Weston. *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe C.1683-1867*. Oxford: University press, 2006.
- Feletar, Dragutin i Đurić, Tomislav, Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, Samobor: Hrvatski zemljopis, 2002.
- Fernand Braudel, "Historija i društvene nauke. Dugo trajanje." *Časopis za suvremenu povijest* 15, br. 2 (1983): 99-122.
- Forget, Jacques, *Jansenius and Jansenism* u Catholic Encyclopedia. Vol. 8. Herbermann, Charles i ostali, New York: Robert Appleton Company, 1913.
- Gašparović, Marija. *Organizacija Brodske pukovnije s posebnim osvrtom na Babogredsku i Drenovačku satnju*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2013.

- Gašparović, Mia. *Urbanistički razvoj Nove Gradiške*, Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2020.
- Gavazzi, Milovan *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1978.
- Giedion, Siegfried: *Spätbarocker und romantischer Klassizismus*, München: F. Bruckman A. G., 1922.
- Gräffer, August. *Geschichte des K. K. militärischen Marie Theresie Ordens seit desselben Stiftung*, Regensburg, Mainz, 1796.
- Herman, Franjo. "Sjedinjenje biskupija Bosansko-Đakovačke i Srijemske." *Bogoslovska smotra* 29, br. 2 (1941): 81-115.
- Herman, Violeta. "Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkom biskupu Aleksandru I. Mikuliću 1688.." *Croatica Christiana periodica* 25, br. 47 (2001): 71-89.
- Hobsbawm, Eric. Izmišljanje tradicije u Maja Brkljačić i Sandra Prlenda. *Kultura pamćenja i historija* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.
- Holjevac, Željko i Moaćanin, Nenad. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku* Zagreb: Leykam international, 2007.
- Horvat, Anđela. Prilog poznavanju nestale drvene arhitekture s područja kotara Koprivnice, *Bulletin JAZU IX*, br. 1-2, (1961.): 14-34, i 106-107;
- Horvat, Anđela, Matejčić, Radmila i Prijatelj, Kruno. *Barok u Hrvatskoj*, (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Grafički zavod Hrvatske, Kršćanska sadašnjost, 1982.
- Horvat, Anđela. „O baroknom klasicizmu u Pogančecu“, *Bulletin Odjela VII. za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 8, 2/3 (1960): 114–125.
- Horvat, Anđela. Odrzi graditeljstva istoka i zapada na drvenoj crkvi u Malim Zdencima, u: *Zbornik za likovne umjetnosti* 8, (Novi Sad,1972): 443-447.
- Hoško, Franjo Emanuel. *Franjevci u Kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000.
- Hoško, Franjo Emanuel. "Franjevci u Slavoniji i Podunavlju u vremenu kasnog jozefinizma." *Croatica Christiana periodica* 29, br. 55 (2005): 115-161.
- Hoško, Franjo Emanuel. "Jozefinistička polazišta osnivanja župa i njihovo ostvarenje u biskupijama Senjskoj i Modruškoj." *Riječki teološki časopis* 30, br. 2 (2007): 411-432.
- Hrvatski građevni oblici*, Zagreb: Hrvatsko društvo inženjera i arhitekata, 1904.
- Josipović Batorek, Slađana. "Potres u Đakovštini 1964. godine." *Zbornik Muzeja Đakovštine* 11, br. 1 (2013): 179-196.
- Kadijević, Aleksandar. *Momir Korunović* Beograd: Muzej nauke i tehnike, 1996.

- Kais. königl. Militär-Schematismus: für 1876. Wien:KK Hof und Staatsdruckerei, 1875.
- Karaman, Ljubo. O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva, Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Narodne Republike Hrvatske, 1963.
- Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik, II*. Zagreb: Naprijed, 1997.
- Kempf, Julije. *Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. I . Kr. grada Požege i Požeške županije*. Požega: Štamparija Hrvatske tiskare i knjižare, 1910.
- Kljajić, Josip. Brodska tvrđava, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 1998.
- Kolarić, Juraj. Dvjesto novokapelačkih proljeća, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1977.
- Krašnjak, Ivan. "Hermann Bollé u Srijemu." *Osječki zbornik* Vol. 27, br. xx (2004): 181-200.
- Lakić, Zdenka. *Sakralno graditeljstvo brodske Posavine: katalog izložbe*, Slavonski Brod: Državni arhiv u Slavonskom Brodu, 2001.
- Lentić-Kugli, Ivy. "Nekoliko planova i projekata zgrada javne namjene u Osijeku krajem 18. i u prvoj četvrtini 19. stoljeća." *Peristil* 34, br. 1 (1991): 103-109.
- Lopašić, Radoslav. *Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović*, Zagreb: Matica hrvatska, 1888.
- Lukač, Karolina i Mijakovac, Krešimir. "Zaštita privatnih etnografskih zbirki - Zbirka tradicijskog tekstila vlač. Mate Kneževića." *Informatica museologica* , br. 48 (2017): 99-103.
- Ljerka Topali, Drvene crkvice i seljačko drveno graditeljstvo u Turopolju, Zagreb: Hrvatski državni etnografski muzej, 1941.
- Maass Ferdinand., *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Oesterreich 1760-1790*, Dio prvi, Beč: Herold, 1951.
- Majdandžić-Gladić, Snježana. Povijesni orisi Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije, Čepin, 2009.
- Majer, Ivana. "Bibliografija Anđele Horvat." *Peristil* 54, br. 1 (2011): 10-24.
- Maoduš, Ilija. *Bicko Selo: kulturno povijesni pregled*, Bicko Selo: UKUD "Biđani" i Udruga povjesničara i baštinika zavičajne starine Slavonije, Baranje i Srijema, 2020.
- Maoduš, Ilija. *Garčin: kulturno- povijesni pregled*, Garčin: Naklada Općine Garčin, 2004.
- Maoduš, Ilija. *Zadubravlje: kulturno povijesni pregled*, Zadubravlje: Udruga povjesničara i baštinika zavičajne starine Slavonije, Baranje i Srijema, 2018.
- Marković, Mirko. *Brod, Kulturno-povijesna monografija*, Slavonski Brod: Matica Hrvatska, 1994.

- Maruševski, Olga. "Franjo Klein, graditelj sredine 19. stoljeća." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 2, br. 17 (1993): 107-123.
- Matasović, Josip. "Princ Evgenij Savojski u Sarajevu 1697.." *Narodna starina* 6, br. 14 (1927): 96-106.
- Matasović, Josip. *Jozefinska skrb protiv požara*. Narodna starina, knj. 11, br. 27 (1932).
- Mažuran, Ive. *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698 i 1702. godine*, Osijek: Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, 1989.
- Mažuran, Ive. *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005.
- Mažuran, Ive. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988.
- Mihalj, Marino. *Župna crkva svetog Ilije proroka u Velikoj Kopanici*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2020.
- Mikšić, Vlado. *Der Josephinismus in der Diözese Zagreb, zwischen 1780-1790*. Doktorska disertacija. Beč: Universität Wien, 2013.
- Moačanin, Fedor. "Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st." *Arhivski vjesnik*, br. 34-35 (1992): 157-163.
- Momirović, Petar. „Dve drvene crkve u Bosanskoj krajini“, u: *Naše starine I, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti N.R. Bosne i Hercegovine, 1953.
- Nelia Hyndman-Rizk, *Pilgrimage in the Age of Globalisation: Constructions of the Sacred and Secular in Late Modernity*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2012.
- Nietzsche, Friedrich, *O koristi i štetnosti historije za život*, prev. Damir Barbarić. Zagreb: Matica Hrvatska, 2004.
- Nikolajević, Ljiljana. "Nacrti sakralnih objekata u Vojnoj krajini." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 11 (1987): 209-229.
- NN "Đurđica Cvitanović: Bibliografija." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 28 (2004.): 16-19.
- NN. *Schematismus venerabilis cleri diocesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis: canonice unitarium pro anno a christo nato MDCCCLIV*, Beč, 1854.
- Novak, Zrinka. „Crkva i vjerske politike“ u: *U potrazi za mirom i blagostanjem*. Ur. Lovorka Čoralić, Zagreb: Matica hrvatska, 2013.

- Pavić, Matija i Cepelić, Mirko. *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski*, Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1900.-1904.
- Pavlović, Anto. *Đakovačko-osječka nadbiskupija, nekada i danas*, Đakovo: Nadbiskupski ordinarijat, 2013.
- Puhmajer, Petar. "Žbukani i naslikani medaljoni - prilog razvoju pročelja 17. i 18. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj." *Portal*, br. 7 (2016): 209-228.
- Puncer, Milko, Pećar, Ana, Pandurević, Željka i Cvijanović, Alan. *Konzervatorski elaborat – Crkva sv. Mateja Apostola i Evanđelista u Garčinu*, Osijek:Urbos d.o.o., 2006.
- Radivojević, Marko. *Pravoslavna crkva Svetoga Georgija na Sušaku -izgradnja, stilsko rješenje, oprema*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2018.
- Remigius Ritzler i Pirminus Sefrin. *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi VI*, Regensburg: Sumptibus Librariae Regensbergianae, 1968.
- Rubić, Ivo. „Geografski položaj Broda i njegovo značenje“ u: *Prilozi za poznavanje Broda i okolice*, 1 ur. Ivo Rubić, Brod na Savi: Hrvatsko kulturno društvo Berislavić, 1943.
- Skenderović, Robert. "Uspostava granica Pečuške biskupije u Slavoniji tijekom prve polovice 18. stoljeća." *Scrinia Slavonica* 9, br. 1 (2009): 407-429.
- Smičiklas, Tadija. *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije – Prvi dio: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobođenja*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891.
- Springer, Elisabeth. „Die Josephinische Musterkirche“ u: *Das 18. Jahrhundert und Österreich*, Bd. 9, Beč, 1996.
- Sršan, Stjepan. *Visitationes Canonicae, Kanonske vizitacije, knjiga IX. Brodsko područje 1730. – 1833*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2010.
- Svoboda, Johann. *Die Theresianische Militär-akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge*, Beč: K.K. Hof und Staatsdruckerei, 1894.
- Škiljan, Filip. "Graditeljska baština zapadne Slavonije nestala u 19. i 20. stoljeću." *Scrinia Slavonica* 9, br. 1 (2009): 183–220.
- Škiljan, Filip. "Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku vjeroispovijest u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji 1941. i 1942. godine." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 52, br. 2 (2020): 157-180.
- Španiček, Žarko. *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*, Vinkovci : Privlačica, 1995.
- Šurina, Božena. "Bibliografija akademika dr Anđele Horvat kronološkim redom od 1932. do 1985.." *Peristil* 29, br. 1 (1986): 9-21.

- Toldi, Zvonimir. *Samo staj pa gledaj. Secesija i art deco u tradicijskoj kulturi Brodskog posavlja*. Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja, 2009.
- Trux, Dragutin. "Razgraničenje Đakovačke i Pečuvske Biskupije 1780. godine", *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, god. 71. br. 4-8, 10-14, (1943.) 28-31., 36-40., 44-45., 51-52., 62-63., 78-79., 86-88., 92-96., 101-104., 105-109.
- Turkalj Podmanicki, Margareta. *Barokna sakralna arhitektura Đakovačko-osječke nadbiskupije*, Zagreb: ArTresor naklada, Institut za povijest umjetnosti, 2018.)
- Vidmar, Dragica (ur.), *Nova Gradiška: u povodu 250. obljetnice osnivanja grada*, Nova Gradiška: Poglavarstvo grada 1998.
- Vinković, Matija. *Župne spomenice Garčinskog dekanata – izvori za društvenu i mikropovijest dugog 19. stoljeća*. Diplomski rad. Zagreb, Hrvatsko katoličko sveučilište, 2022.
- Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije , 132 (2004.)
- Vujić, Perica. *Kanonske vizitacije kao izvor za lokanu povijest – primjer sela Bošnjaci (1745.-1819.)*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2011.
- Vulić, Boris (ur.), *Shematizam Đakovačko-osječke nadbiskupije*. Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat, 2020.
- Zirdum, Andrija. *Počeci naselja i stanovništvo brodskog i gradiškog kraja 1698.-1991*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2001.
- Zöllner, Erich. „Bemerkungen zum Problem der Beziehung zwischen Aufklaerung und Josephnismus“ u: *Oesterreich und Europa. Festgabe fuer Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*. Graz, Beč, Köln, 1965.

Internetski izvori

Arhijerejska namjesništva u: Eparhija Pakračko Slavonska, <https://eparhija-slavonska.com/hr/arhijerejska-namjesnistva/> Pristup ostvaren, 7.1.2023.

Crkva brvnara u Skadru kod Pecke, Zavod za zaštitu spomenika kulture Valjevo, Informacioni sistem nepokretnih kulturnih dobara https://nasledje.gov.rs/index.cfm/spomenici/pregled_spomenika?spomenik_id=43683 Pristup ostvaren 25.11.2022.

Inventory u Flvminalis <https://www.fluminalis.com/inventory> Pristup ostvaren 6.12.2022.

Inventory u Flvminalis <https://www.fluminalis.com/inventory> Pristup ostvaren 6.12.2022.

Kanatna konstrukcija, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6.12 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68017>.

Konstitucija o svetoj liturgiji „Sacrosantum Concilium“. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19631204_sacrosanctum-concilium_en.html

Neo-classicism and the French Revolution u Oxford art online, <https://www.oxfordartonline.com/page/neo-classicism-and-the-french-revolution/neoclassicism-and-the-french-revolution> Pristup ostvaren 14. srpnja 2022

Parohija Javorani u: Arhijerejsko namjesništvo kotorvaroško. <https://web.archive.org/web/20160304085305/http://www.spckv.com/parohije/javorani.html> Pristup ostvaren 25. 11. 2022.

Pejo Čošković: Krtica, Matej Franjo u Hrvatski biografski leksikon <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10664> pristup ostvaren 22. 9. 2022.

Župna crkva Sv. Petra i Pavla Apostola u Osijeku u: Župa sv. Petra i Pavla, Osijek, Povijest župe. https://www.svpetaripavao.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=104&Itemid=162 pristup ostvaren 29.6.2022.

Summary

This thesis provides a comprehensive overview of the development of sacred art and architecture in the area of the Garčin Deanery in the Đakovo-Osijek Archdiocese in the 18th and 19th centuries. Based on the analysis of available sources, the development of sacral architecture in Slavonia after liberation from Ottoman rule is presented. Furthermore, within the framework of this work, the development of sacral architecture in parish seats Garčin, Trnjani, Oprisavci, Klakar and Svilaj is explained using existing text sources and the current condition of the buildings, with the focus on the present-day parish churches. In addition to analyzing architectural elements, important changes in the interior of the church are also presented, especially with emphasis to valuable objects.

Key words: Sacral Architecture, Garčin Deanery, Josephinism, Kirchnormpläne, 19th Century

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit bietet einen umfassenden Überblick über die Entwicklung der sakralen Kunst und Architektur auf dem Gebiet des Dekanats Garčin im Erzbistum Đakovo-Osijek im 18. und 19. Jahrhundert. Basierend auf der Analyse verfügbarer Quellen wird die Entwicklung der sakralen Architektur in Slawonien nach der Befreiung von der osmanischen Herrschaft dargestellt. Des Weiteren wird im Rahmen dieser Arbeit die Entwicklung der sakralen Architektur in Pfarreisitzen Garčin, Trnjani, Oprisavci, Klakar und Svilaj anhand vorhandener Textquellen und des aktuellen Zustands der Gebäude erläutert, wobei die jeweiligen heutigen Pfarrkirchen im Mittelpunkt stehen. Neben der Analyse architektonischer Elemente werden auch wichtige Änderungen des Kircheninterieurs dargestellt, besonders im Hinblick auf wertvolle Gegenstände.

Schlüsselwort: Sakrale Architektur, Dekanat Garčin, Josephinismus, Kirchennormpläne, 19. Jahrhundert